

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З УЧАСНИКАМИ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.2319-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
В. Э. Чеховський

Керівник: професор кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, к.пед.н.
_____ Н.В. Заверико

Рецензент: _____

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(шифр і назва)

Освітня програма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

‘ ____ ’ _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « ____ » _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 115 с., 5 таблиць, 136 джерел, 13 додатків.

Об'єкт – взаємодія соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Предмет – особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Мета: визначити особливості здійснення соціально-педагогічної роботи серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Гіпотеза: взаємодія соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти може бути ефективною за умови знання соціальними педагогами особливостей здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти та володіння сучасними формами та технологіями побудови психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу.

Для досягнення даної мети, нами були поставлені такі завдання: обґрунтування теоретико-методологічних засад побудови психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти; визначення стану проблеми; виокремлення сукупності чинників та особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти; дослідити виконання однієї з професійних функцій соціальним педагогом на прикладі профілактики відношення до наркотиків учнів у закладах загальної середньої освіти. Для виконання поставлених завдань використано методи: теоретичні, емпіричні, статистичні.

Практичне значення роботи полягає у визначенні особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

ВЗАЄМОДІЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, УЧАСНИКИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

SUMMARY

Chekhovsky V. Interaction of a social pedagogue with participants of educational space in general secondary education institutions.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (136 items), 13 addenda on 23 pages. The qualifying work volume is 146 pages long, 115 of them – main text. There are 5 tables.

The qualifying work gives theoretical survey and describes interaction of a social pedagogue with participants of educational space in general secondary education institutions.

The research object: is the interaction of a social educator with the participants of the educational process in general secondary education institutions.

The research subject: features of social and pedagogical activity in general secondary education institutions.

The research purpose: theoretical background and practical program approval of preventative measures from vandalism of juvenile students inclined to delinquency.

The research tasks are:

1) to analyze the scientific sources to substantiate the theoretical and methodological principles of building psychological and pedagogical interaction of participants in the educational process in general secondary education.

2) to determine the state of the problem of organizing the interaction of social pedagogues with participants in the educational process in general secondary education.

3) to identify a set of factors and features of socio-pedagogical activities in general secondary education.

4) to investigate the features of psychological and pedagogical interaction of different categories of participants in the educational process in general secondary education.

The part 1 “Scientific approaches to the construction of psychological and pedagogical interaction of participants in the educational process” describes the essence of the notion “interaction”, its features as a social phenomenon, factors that course its origin; considers peculiarities participants in the educational process.

The part 2 “The results of experimental work” shows the results of consultive, formative and monitoring stages of the experimental work in general secondary education, primary school, pedagogical interaction of different categories of participants of educational process in establishments of general secondary education

The analysis of results has proved the effectiveness of formulated and implemented program of socially-pedagogical interaction with participants of educational space in general secondary education institutions.

Key words: interaction, social pedagogue, socio-pedagogical activity, participants of the educational process.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Наукові підходи до побудови психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу.....	14
1.1. Теоретичний апарат дослідження.....	14
1.2. Теорії міжособистісної взаємодії.....	24
1.3. Педагогічні умови ефективної взаємодії шкільного соціального педагога з учасниками освітнього процесу.....	30
1.4. Психолого-педагогічна взаємодія безпосередніх учасників освітнього процесу.....	34
Розділ 2. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	57
2.1. Особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.....	56
2.2. Особливості роботи соціального педагога в умовах Нової української школи.....	76
2.3. Дослідження особливостей психолого-педагогічної взаємодії різних категорій учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.....	81
Висновки.....	106
Список використаних джерел.....	112
Додатки	123

ВСТУП

«Взаємодія соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти» беззаперечна. У кожній державі, як і в житті кожної людини, є такі періоди, коли їй потрібна допомога іншої людини, групи людей, цілого суспільства. І в цій ситуації особливу роль можуть відіграти як соціальні інститути, так і окремі спеціалісти, серед яких соціальний педагог і соціальний працівник посідають особливе місце. Суспільна потреба у таких фахівцях сьогодні вкрай необхідна. Сучасне суспільство характеризується «відкритістю», багатофакторністю й різноспрямованістю впливів на молоде покоління. Суспільство несе з собою як збільшення можливостей розвитку людини, так і певний потенціал негативних впливів. Назріла потреба у розробці наукових основ соціалізації і виховання дітей та молоді у єдності та взаємозв'язку, корекції соціальної, у тому числі молодіжної й освітньої політики. Відродження соціальної педагогіки наприкінці ХХ ст. об'єктивно відображає цю потребу часу. Відкритість педагогічної науки до соціальних явищ, взаємодія соціального і педагогічного середовища закладають фундамент для нового етапу розвитку педагогіки, яка системно вивчає відносини таких компонентів, як: час – соціум – соціалізація – виховання – особистість. Зниження якості освіти, системні проблеми освітянської галузі, ведуть до зниження адаптивного потенціалу суспільства, збільшення кількості тих, хто потребує постійної підтримки і соціальної допомоги. Можна сказати, що соціальна педагогіка усталилася як самостійна галузь педагогічного знання, яка має за мету вивчення освітньо-виховного потенціалу суспільства, способів педагогізації соціального середовища для більш успішної соціалізації і розвитку особистості протягом усього життя [20].

Українське суспільство загалом та система загальної середньої освіти зокрема уже здійснили помітні кроки у цьому напрямі. Так, зміст й особливості реалізації соціальної політики в Україні визначено Конституцією України

(1996), Законом України «Про освіту» (2016), законами прямої дії, що регламентують відносини у різних напрямках освітньої політики в Україні – «Про дошкільну освіту» (2009), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про позашкільну освіту» (2000, зі змінами 2015 р.), а також наказами й рекомендаціями Міністерства освіти і науки України.

Соціальна педагогіка детермінована історично за своєю суттю. Сучасний статус соціальної педагогіки був підготовлений усім ходом історичного розвитку України і обумовлений політичним, економічним, соціально-культурним, освітнім рівнем розвитку країни. Розвиток соціально – педагогічної роботи в Україні за останнє десятиліття характеризується переосмисленням традиційних підходів до роботи з дітьми та молоддю, значними змінами та новаціями в цій сфері. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність її теоретико-методологічного осмислення [1].

Все очевиднішим стає вплив на специфіку діяльності соціального педагога і соціального працівника масовості і якісних змін, які відбуваються в самій людині: зростання грамотності, поінформованості, відносної соціально-побутової забезпеченості. При цьому нову роль починають виконувати, з одного боку, соціально-культурні традиції, які іноді ускладнюють життя людини, а з іншого – уніфікація соціокультурного розвитку людини під впливом засобів масової інформації. Переосмислення основного змісту і напрямків соціальної політики, безперечно, змушує теоретиків і практиків визначити місце і роль соціальної роботи в реалізації цієї політики. Хоча можна з певністю стверджувати, що сьогодні ніхто не заперечує, що соціальна робота є надзвичайно важливим інструментом соціальної політики. При цьому соціальна політика, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціально-педагогічної роботи, водночас є і методологічною, організаційно-практичною основою, яка диктує методи, форми і технології соціальної роботи.

Наразі, у педагогічній літературі приділяється значна увага вивченню професійної взаємодії соціального педагога. Зокрема, його взаємодія з адміністрацією закладу та педагогічним колективом розкривається у працях

К. Моїсеєнко, А. Капської, з батьками учнів – у роботах І. Трубавіної, О. Безпалько, А. Конончук, Н. Сейко, Л. Харченко, І. Козубовської, Ф. Мустаєвої, Т. Кравченко, Т. Рєпної, Л. Алексєєвої; також шляхи розвитку взаємодії сім'ї та школи відображено у дослідженнях В. Бочарової, Б. Вольфова, Л. Назаренко. Взаємодію школи, сім'ї та правоохоронних органів у правовому вихованні учнів вивчає О. Карпов. Для того, щоб професійна взаємодія була ефективною й мала позитивний результат – адаптованість дітей, соціальному педагогу необхідно створити умови, які б сприяли успішній акомодатції учнів до освітнього процесу. Попри те, що дослідниками розглядаються різні умови взаємодії, означена вище проблема не втрачає своєї актуальності. Причина цього полягає у тому, що у фахівців можуть бути різні передумови для необхідної взаємодії.

Проте соціально-педагогічна робота є не лише засобом реалізації соціальної політики. Вона, виконуючи обернений зв'язок, виступає своєрідним соціальним локатором, який визначає реальні наслідки соціальної політики, її життєвості й ефективності.

Саме система соціально-педагогічної роботи як діяльність з надання допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом надання їм матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту, підтримки і допомоги людині.

Звичайно, реалізовувати соціальну політику може лише та людина, яка володіє відповідними професійно-якісними характеристиками. У зв'язку з цим заслуговують на увагу деякі аспекти цінностей не лише особистості, а й професійної діяльності, що свідчить про їх взаємодію і єдність. Сьогодні соціальна педагогіка відмовляється від домінуючого до останніх років погляду на виховання як на формування особистості у відносно замкнутих педагогічних системах (дитсадок, школа, ВНЗ тощо). Сьогодні соціальна педагогіка підкреслює, що найбільш сильний вплив на становлення особистості має сім'я та найближче соціальне оточення. Тому лише вся сукупність умов і впливів, в

яких проходить розвиток людина – школа, ЗМІ, соціальні установи суспільства, різні мікросередовища, культурні традиції та інше – у взаємодії визначають процес соціального формування особистості.

Методологічну основу дослідження становлять:

- соціально-педагогічні погляди в галузі організації навчально-виховного простору (С. Шацький, А. Макаренко, К. Ушинський, В. Сухомлинський);

- соціально-педагогічні ідеї розвитку і соціалізації особистості, соціального виховання (С. Белічева, В. Бочарова, З. Васільєва, О. Газман, Н. Голованова, М. Гур'янова, Н. Морова, А. Мудрик, М. Плоткін, Г. Філонов);

- соціально-педагогічні основи розвитку технологій професійної діяльності (А. Безпалько, І. Липський, Л. Мардахаєв, В. Торохтій);

- соціально-педагогічні погляди на процес формування професійних компетенцій педагога (Л. Алексєєва, В. Байденко, Г. Беліцька, Н. Кузьміна, Р. Куліченко, А. Макарова, Л. Мітіно, В. Куніцина, Л. Петровська);

- концептуальні підходи до соціально-педагогічної освіти (В. Безпалько, М. Євтух, А. Капська, Л. Коваль, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Б. Бім-Бад, М. Галагузова, В. Загвязінській, Н. Кліменко, Л. Нікітіна, В. Слестєнін);

- компетентнісний підхід в освіті (О. Акулова, В. Байденко, В. Болотов, В. Давидов, І. Зімня, П. Щедровицький, Г. Селевко) до вивчення процесу розвитку соціальної взаємодії.

Виходячи з вище зазначеного ми визначили об'єкт та предмет нашого дослідження таким чином.

Об'єкт – взаємодія соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Предмет – особливості здійснення соціально - педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Мета: визначити особливості здійснення соціально-педагогічної роботи серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Гіпотеза: взаємодія соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти може бути ефективною за умови

знання соціальними педагогами особливостей здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти та володіння сучасними формами та технологіями побудови психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу.

Для досягнення даної мети, нами були поставлені такі **завдання**:

1. Шляхом аналізу наукових джерел обґрунтувати теоретико-методологічні засади побудови психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

2. На підставі вивчення досвіду різних країн у сфері соціальної педагогіки визначити стан проблеми організації взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

3. Виокремити сукупність чинників та особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

4. Дослідити особливості психолого-педагогічної взаємодії різних категорій учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Для виконання поставлених завдань, ми будемо використовувати наступні **методи**:

- теоретичні: аналіз й узагальнення теоретичних і науково-методичних джерел; вивчення нормативних документів для з'ясування специфіки взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в Україні та світі; аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів до розкриття сутності взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти та визначення її теоретико-методичних засад;

- емпіричні: анкетування, інтерв'ювання, соціально-педагогічне спостереження за взаємодією соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти; педагогічний експеримент для перевірки ефективності взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти;

- статистичні: методи описової статистики, розрахунок статистичних

критеріїв для кількісного та якісного аналізу експериментальних даних щодо організації взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході до аналізу проблеми взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти: уточненні змісту взаємодії соціального педагога з учасниками освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти як комплексного соціально-педагогічного процесу.

Практичне значення роботи полягає у визначенні особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Теоретичний апарат дослідження

Взаємодія – одна з основних філософських категорій, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія являє собою вид прямих чи опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх відносин або зв'язків. Це процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу людей один на одного, що передбачає їх взаємну обумовленість загальними завданнями, інтересами, спільною діяльністю і взаємно орієнтованими реакціями. Ознаки реальної взаємодії: одночасне існування об'єктів; двобічність зв'язків; взаємоперехід суб'єкта і об'єкта; взаємозумовленість зміни сторін; внутрішня самоактивність учнів.

Взаємодія – це узгоджена діяльність по досягненню спільних цілей і результатів, для вирішення проблеми або завдання, які є значущими для учасників. Взаємодія є одним з основних способів активізації саморозвитку і самоактуалізації учня. Вже давно встановлено зв'язок розвитку особистості і діяльності. Вона лежить в основі розуміння педагогічної значущості взаємодії, в якій і через яку розкриваються здібності учасників освітнього процесу – предметно-практичні та психологічні. Крім того, у взаємодії відбувається міжособистісний вплив, що базується на взаєморозумінні і самооцінці взаємодіючих.

Теоретичною базою аналізу взаємодії є теорії соціальної взаємодії – культурологічні та соціально-психологічні теорії, що описують і пояснюють людську поведінку і соціальну реальність через взаємодію між людьми, які розроблені і представлені зарубіжними і вітчизняними соціологами:

М. Вебером, Г. Зіммеlem, Т. Парсонсом, І. Гофманом, Ч. Кулі, Дж. Мідом, Г. Блумером, Дж. Хомансом, П. Сорокіним, Т. Шибутані, Г. Андрєєвой, М. Мнацаканяном, А. Ефендієвим, Г. Нікіфоровим та іншими.

Взаємодія людини з іншими людьми є особливий тип зв'язку, відносин, який передбачає взаємні дії сторін, взаємні впливи та зміни. Серед цих взаємодій особливе місце належить спілкуванню (специфічна форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії), а також спільної діяльності (специфічна форма суб'єкт-об'єктної взаємодії). Спілкування, виконує перцептивну (взаємсприйняття партнерів по спілкуванню), комунікативну (взаємообмін інформацією), інтерактивну (власне взаємодія партнерів по спілкуванню) функції. При цьому, спілкування є і атрибутом спільної діяльності, і самостійною цінністю.

Таким чином, питання психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу буде розглядатися через розгляд спілкування.

У педагогіці взаємодія розуміється як особистісний контакт учасників освітнього процесу, що має наслідком зміну поведінки, діяльності, відносин, установок тощо. У цьому сенсі взаємодія тотожна педагогічному спілкуванню (С. Батракова, В. Грехнев, В. Кан-Калик, І. Котова, В. Леонт'єв, В. Сластьонін та ін.), яке являє собою «соціально-нормативні форми взаємодії педагогів з учнями». У даному контексті поняття: «педагогічна взаємодія» (І. Котова, Е. Шиянов, Г. Щукіна та ін.), «особистісно-розвиваюча взаємодія» (В. Калинченко, І. Котова, В. Петровський).

Основними характеристиками взаємодії вважаються такі як: взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовідношення, взаємні дії, взаємовплив.

Педагогічна взаємодія – це такий процес, який відбувається між вихователем і вихованцем в освітньому процесі і спрямований на розвиток особистості дитини. Педагогічне осмислення це поняття отримало в наробках В. Загвязинського, Л. Левшина, Х. Лійметс та ін. Педагогічна взаємодія – дуже складний процес, що поєднує безліч компонентів: дидактичних, виховних і соціально-педагогічних взаємодій. Вона обумовлена: навчально-виховною діяльністю; метою навчання; вихованням.

Педагогічна взаємодія присутня в усіх видах людської діяльності: пізнавальній; трудовій; творчій.

В її основі лежить, головним чином, співпраця. Педагогічна взаємодія може розглядатися як процес, який виступає в декількох формах:

- 1) індивідуальній (між вихователем і вихованцем);
- 2) соціально-психологічній (взаємодія в колективі);
- 3) інтегральній (об'єднує різні виховні впливи в конкретному суспільстві).

Взаємодія стає педагогічною, коли дорослі (педагоги, батьки) виступають у ролі наставників. Педагогічна взаємодія передбачає рівність відносин. Для дорослих педагогічна взаємодія пов'язана з моральними труднощами, з небезпекою перейти хитку грань, за якою починається авторитаризм, моралізаторство і, наприкінці, насильство над особистістю. У ситуаціях нерівноправності у дитини настає відповідна реакція, вона надає пасивний, а іноді і активний опір вихованню.

Взаємодія, в основі якої лежить спільна діяльність педагогів і учнів, прийшла на зміну активному односторонньому впливу, прийнятому в авторитарній педагогіці. Основними параметрами педагогічної взаємодії є взаємовідношення, взаємосприйняття, підтримка, довіра, а її сутністю - «прямий або непрямий вплив суб'єктів цього процесу один на одного, що породжує їх взаємний зв'язок».

Кожна з цих характеристик має свій зміст, але тільки їх реалізація в комплексі в освітньому процесі забезпечує його ефективність.

До інтегративних характеристик будь-якої взаємодії, у тому числі і педагогічної, відносять спрацьовування і сумісність.

Спрацьовування характеризує узгодженість у діях, що забезпечує їх успішність з позицій кількості, якості, швидкості, оптимальної координації дій сторін, що контактують, на основі взаємного сприяння.

Сумісність виражається в максимально можливій задоволеності партнерів одне одним, емоційній підтримці.

У зв'язку зі складністю і різноманітністю можливостей освітнього процесу, великою кількістю його учасників виділяють безліч типів взаємодії, що знаходять відображення в різних підходах до їх класифікації.

В основі класифікацій лежить та чи інша провідна ознака:

1. По суб'єкту і об'єкт – суб'єкту: особистість – особистість (дитина – дитина, педагог – дитина, педагог – педагог, педагог – батько тощо.); колектив – колектив (колектив молодших – колектив старших, група – група, дитячий колектив – педагогічний колектив, педагогічний колектив – батьківський колектив тощо).

2. По спрямованості взаємодії: пряма і непряма.

3. За змістом діяльності: взаємодія в освітній, виховній, трудовій, спортивній та іншій діяльності.

4. За наявністю або відсутністю мети: цілеспрямована, стихійна.

5. За ступенем керованості: керована, напівкерована, некерована.

6. За типом взаємозв'язку: 'на рівних', керівництво.

7. За характером взаємодії: співробітництво, діалог, угода, опіка, придушення, індиферентність (байдужість), конфронтація, конфлікт.

8. Інші варіанти: випадкова або навмисна взаємодія, приватна або публічна, тривала або короткочасна, вербальна (мова) або невербальна (мова жестів), продуктивна і непродуктивна.

Кожен з типів взаємодії робить відповідний вплив на психологічний стан взаємодіючих сторін.

Так, продуктивна взаємодія приносить радість, призводить до відвертості, щирості, відкритості.

Непродуктивна – супроводжується негативними емоціями: агресії, страху, тривожного очікування, паніки, призводить до недовіри, скритності, ворожості.

Всі типи взаємодії між собою супроводжують одна одну, при зміні умов переходять одна в одну.

У конкретній педагогічній ситуації завдання педагога полягає в пошуку

ведучого, оптимального типу взаємодії. Швидка змінюваність ситуацій обумовлює динаміку характеру взаємодії учасників виховного процесу і вимагає прийняття оперативного рішення.

В організації педагогічної взаємодії педагогу належить керівна роль (у прихованій або відкритій формі), але це не означає пасивності вихованців, так як ефективний педагог відчує їх прагнення, інтереси, потреби і це визначає вибір змісту і форм роботи педагога.

Як і кожен процес, взаємодія, в тому числі педагогічна взаємодія рухається до певної мети і розглядається з точки зору її ефективності.

Ефективна педагогічна взаємодія – це спільно побудовані дії учасників освітнього процесу, що забезпечують необхідні умови для особистісного зростання, розвитку особистісного потенціалу, розвитку навичок рефлексивної поведінки, подолання стереотипізації сприйняття, емоційно-душевного комфорту, розвитку навичок ефективного вербального і невербального спілкування, саморегуляції, розвиток потреби у самоактуалізації.

Педагогічна взаємодія може проявлятися у вигляді співробітництва, коли обома сторонами досягається взаємна згода і солідарність у розумінні цілей спільної діяльності і шляхів її досягнення, і у вигляді суперництва, коли успіхи одних учасників спільної діяльності стимулюють або гальмують більш продуктивну і цілеспрямовану діяльність інших її учасників. Взаємодія педагога і учня (вихованця) може бути успішною, якщо обидві сторони в ній виступають як паритетні, рівноправні, в міру своїх знань і можливостей, партнери. Дійсна взаємодія вчителя і учнів у навчанні є центральною ланкою в педагогіці співробітництва.

Виділяються різні площини взаємодії. Такі як взаємодія ‘вчитель – учень’, взаємодія ‘особистість – колектив’, взаємодія ‘вчитель – батьки’, ‘учитель – учитель’. Останнім часом досить багато уваги приділяється впливу на освітній процес сім’ї дитини, взаємодії сім’ї і школи, при цьому розкривається новий характер взаємовідносин у триаді ‘учитель – учень – батьки’. В школу прийшла велика кількість фахівців інших спеціальностей, що

породило нові площини взаємодії: ‘вчитель – спеціаліст’, ‘учень – спеціаліст’, ‘батько – фахівець’, а також більш багатовимірні зв’язки.

Таким чином, кількість учасників освітнього процесу і ліній взаємодії значно зросла. Кожен з них розуміється як активна одиниця, тобто суб’єкт.

Категорія суб’єкта, як відомо, - одна з центральних у філософії, особливо в онтології (Аристотель, Декарт, Кант, Гегель). Велику увагу вона викликає і в сучасній психологічній науці (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, В. Лекторський).

Характеристики суб’єкта (за С. Рубінштейном):

1. Суб’єкт передбачає об’єкт. В силу цього в пізнанні буття С. Рубінштейн фіксує два взаємопов’язані напрямки: ‘1) буття як об’єктивна реальність, як об’єкт усвідомлення людиною; 2) людина як суб’єкт, що пізнає, що відкриває буття, здійснює його самосвідомість’ [22, 326].

2. Суб’єкт суспільний за формою (засобом, способом) своєї дії (пізнавальною або практичною). Пізнає суб’єкт – це громадський суб’єкт, який усвідомлює пізнаване ним буття у суспільно-історично сформованих формах’ [22, 326].

3. Громадський суб’єкт має і конкретну, індивідуальну форму реалізації; колективний суб’єкт представлений в кожній особистості і навпаки.

4. Свідомо регульована діяльність завжди суб’єктивна, в ній суб’єкт і формується сам. С. Рубінштейн звертає увагу на те, що ‘Я’ передбачає деяку діяльність і, навпаки, ‘будь-яка, керована, свідомо регульована діяльність завжди передбачає дійову особу, суб’єкта цієї діяльності – я даного індивіда’ [22, 334]. Це твердження виступає в якості однієї з основних характеристик не тільки суб’єкта, але і самої діяльності.

5. Суб’єкт – свідомодійова особа, самосвідомість якої - це ‘усвідомлення самого себе як істоти, усвідомлює світ і змінює його, як суб’єкта, діючої особи в процесі її діяльності – практичної і теоретичної, усвідомлення суб’єкта діяльності в тому числі’ [22, 335]. Це визначення отримує в теорії С. Рубінштейна форму афоризму ‘Людина як суб’єкт життя’.

6. Суб'єктність визначається в системі відносин з іншими людьми.

7. Суб'єктність є неподільна цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості і буття.

8. Суб'єкт діяльності сам формується і створюється в цій діяльності. Згідно С. Рубінштейну, 'суб'єкт у своїх діях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і має прояв; він в них утворюється і визначається. Тому тим, що він робить, можна визначати те, що він є' [22, 6].

9. Суб'єктність є категорія інтерпсихічна.

До цих суб'єктних характеристик людини необхідно додати її характеристику і як особистості в якості суб'єкта. Вона включає, по Е. Климову:

- спрямованість, мотиви;
- ставлення до навколишнього, до діяльності, до себе;
- саморегуляцію, що виражається в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна;
- креативність, інтелектуальні риси індивідуальності;
- емоційність.

Усі ці характеристики в повній або згорнутій формі притаманні і суб'єктам освітнього процесу [1]. І всі ці характеристики необхідно враховувати під час побудови процесу взаємодії.

Ж. Піаже також розглядав активність як одну з провідних характеристик суб'єкта. Суб'єкт перебуває в постійній взаємодії із середовищем; йому вроджено властива функціональна активність пристосування, за допомогою якої він структурує вплив на середовище. Активність виявляється в діях, серед яких різні трансформації, перетворення об'єкта (переміщення, комбінування, видалення тощо) і створення структур є провідними. Ж. Піаже підкреслює важливу для педагогічної психології думку щодо того, що між об'єктом і суб'єктом завжди існує взаємодія, яка протікає в контексті попередньої взаємодії, попередньої реакції суб'єкта. Іншими словами, суб'єкт дії – це завжди діяч.

Далі, виникає питання про співвідношення понять ‘суб’єкт’ і ‘особистість’.

Суб’єкт і особистість. Проблема суб’єктності в останні десятиліття виступає в якості об’єкта спеціального вивчення в психології особистості (К. Абульханова, А. Брушлинський, В. Слободчиков, В. Петровський). Ідея суб’єктності людини, що означає ‘... властивість самодетермінації її буття в світі’ (В. Петровський), розглядається в якості опори для даної галузі психології. ‘Бути особистістю ... означає бути суб’єктом діяльності, спілкування, самосвідомості’, – зазначає В. Петровський, розглядаючи через цю категорію внутрішній зв’язок між особистісним і суб’єктним. За В. Петровським:

1. ‘Бути особистістю – означає бути суб’єктом власного життя, будувати свої вітальні (в широкому сенсі) контакти зі світом’. Це включає фізичний, психофізичний, психологічний, соціальний та інші аспекти взаємин людини з її природним і соціальним оточенням.

2. ‘Бути особистістю – означає бути суб’єктом предметної діяльності’, в якій людина виступає як діяч.

3. ‘Бути особистістю – це бути суб’єктом спілкування’. В. Петровський підкреслює важливу для розуміння зв’язку цих категорій думку, що ‘... бути особистістю як суб’єктом спілкування неможливо без тої чи іншої міри ідеальної репрезентації людини в житті інших людей’.

4. Бути особистістю означає бути суб’єктом самосвідомості, що включає самооцінку, відкриття власного ‘Я’ та ін.

До цих суб’єктних характеристик людини необхідно додати її характеристику і як особистості в якості суб’єкта. Вона включає, по Е. Климову:

- спрямованість, мотиви;
- ставлення до навколишнього, до діяльності, до себе;
- саморегуляцію, що виражається в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна;

- креативність, інтелектуальні риси індивідуальності;
- емоційність.

Всі ці характеристики повною або у згорнутій формі притаманні і суб'єктам освітнього процесу.

I. Зимова пропонує такий аналіз специфічних особливостей суб'єктів освітнього процесу.

1. Кожен педагог і учень, будучи громадським суб'єктом (педагогічне співтовариство або учнівство), разом є сукупним суб'єктом всього освітнього процесу. Сукупний суб'єкт, репрезентує суспільні цінності, представлені в кожній освітній системі, установі адміністрацією, викладацьким колективом, учнівським співтовариством (в інституті це ректорат, кафедра, деканат, навчальні групи). Діяльність цих сукупних суб'єктів спрямовується, регламентується нормативно-правовими та програмними документами. Кожен з вхідних в сукупний суб'єкт конкретних суб'єктів має свої, але узгоджені, об'єднані цілі. Вони представлені у форматі певних результатів, але з розмежуванням функцій і ролей, в силу чого освітній процес є складна поліморфна діяльність. Загальна мета освітнього процесу як діяльності – збереження і подальший розвиток суспільного досвіду, накопиченого цивілізацією, конкретним народом, спільнотою. Вона здійснюється двома зустрічно спрямованими цілями передачі і прийому, організації освоєння цього досвіду і його засвоєння. В цьому випадку ми говоримо про сукупний ідеальний суб'єкт всього освітнього процесу, ефективність дії якого визначається усвідомленням обома його сторонами загальної цивілізаційно-значущої мети.

2. Специфічною особливістю суб'єктів освітнього процесу є також їх мотиваційна сфера, що складається з двох сторін. Суб'єкт педагогічної діяльності за ідеальною схемою працює заради досягнення спільної мети - 'для учнів а потім для себе'. Суб'єкт навчальної діяльності діє як би в зворотному напрямку цієї схеми: 'для себе – заради досягнення спільної мети' як віддаленій перспективи. Загальна для освітнього процесу точка 'для учня' з боку педагога

і 'для себе' зі сторони учня визначає прагматичний, 'реально діючий', в термінології А. Леонтьєва, мотив. Саме він характеризує дії сукупного ідеального суб'єкта, представленого педагогом і учнем. 'Розумні' мотиви лежать ніби в основі освітнього процесу, не завжди навіть повною мірою усвідомлені не тільки учнем, але й педагогом.

3. Предметом освітнього процесу як діяльності зі сукупного суб'єкта, тобто тим, на що вона спрямована, є сукупність цінностей суспільної свідомості, система знань, способів діяльності, передача яких з боку педагога зустрічається з певним способом їх освоєння учнем. Якщо його спосіб освоєння збігається з тим методом дії, який пропонує педагог, то сукупна діяльність доставляє задоволення обом сторонам. Якщо в цій точці намічається розбіжність, то порушується і сама спільність предмета.

4. Розвиток і саморозвиток суб'єктів. Специфіка освітнього процесу полягає у взаємодоповнюваності цих двох явищ: розвиток учня передбачає постійний саморозвиток педагога, як умову розвитку учня.

Суб'єкти освітнього процесу немов би 'приречені' на саморозвиток, внутрішня сила якого слугує джерелом і імпульсом розвитку кожного з них.

5. Специфіка суб'єкта освітнього процесу відображає і таку важливу характеристику, як формування суб'єкта в системі його відносин з іншими. Освітній процес у будь-якій педагогічній системі представлений найрізноманітнішими людьми, групами, колективами (викладацьким, учительським, класним тощо). Саме тому проблема колективного суб'єкта стає самостійною навчально-виховною та виробничою проблемою, проблемою взаємин учнів (Я. Коломінський) та вчительського колективу як часного випадку соціальної спільноти (А. Петровський, А. Донцов, Е. Ємельянов та ін.).

Таким чином, у процесі теоретичного аналізу основних понять ми прийшли висновку що взаємодія – це узгоджена діяльність по досягненню спільних цілей і результатів, для вирішення проблеми або завдання, які є значущими для учасників. Саме діяльність лежить в основі розуміння педагогічної значущості взаємодії, в якій і через яку розкриваються здібності

учасників освітнього процесу - предметно-практичні та психологічні. Крім того, у взаємодії відбувається міжособистісний вплив, що базується на взаєморозумінні і самооцінці основних учасників освітнього процесу.

1.2. Теорії міжособистісної взаємодії

Теорія обміну (Дж. Хоманс). Коріння теорії обміну лежать в теоретичному напрямку, який називається біхевіоризм (від англ. Behaviour – поведінка). В основі біхейвіористської теорії лежить розуміння поведінки як сукупності реакцій (відповідей) на вплив зовнішнього середовища (стимулів). Тому схема поведінки виглядає в ньому досить жорстко: стимул – реакція. Цей підхід призводить до можливості трактувати поведінку людини як певну реакцію на дію того чи іншого стимулюючого фактора. Відповідно до теорії обміну, поведінка людини в даний момент обумовлена тим, чи винагороджувалися і як саме винагороджувалися його вчинки в минулому. Дж. Хоманс виділяє шість аксіоматичних положень теорії обміну.

1. Аксіома успіху: чим частіше відповідні дії людей отримують винагороди, тим імовірніше, що ці дії будуть здійснюватися ними з певною частотою і далі.

2. Аксіома стимулу: якщо в минулому той чи інший стимул (або набір стимулів) був пов'язаний з винагородою дії індивіда, то чим більше схожі на нього стимули в сьогоденні, тим імовірніше, що людина зробить таку ж (або схожу на неї) дію.

3. Аксіома цінності: чим більшу цінність представляє для індивіда результат його дії, тим більше ймовірно вчинення ним даної дії і в подальшому.

4. Аксіома депривації – пересичення: чим частіше в недавньому минулому індивід отримував певну нагороду, тим ціннішим стає для нього будь-яка наступна нагорода.

5. Аксіома агресії – схвалення: а) якщо дія індивіда не викличе очікуваної

винагороди або призведе до покарання, він випробує стан гніву, і зросте ймовірність того, що більш цінним для людини стане агресивна поведінка; б) якщо дія індивіда веде до очікуваної винагороди або не приведе до очікуваного покарання, то він відчує почуття задоволення, і тоді зросте ймовірність того, що він відтворить схвальну поведінку, оскільки вона буде для нього більш цінною.

б. Аксиома раціональності: під час вибору між альтернативними діями індивід обере таку, для якої цінність результату, помножена на ймовірність його отримання, найбільша.

Однак теорія обміну критикується за надмірно спрощений підхід до взаємодії. Крім того, в логіці обміну є протиріччя між 1 і 4 постулатами. Дослідження, проведене Х. Цукерман (1967), показало, що вчені, удостоєні Нобелівської премії, в подальшому працюють менш продуктивно. А згідно з першим принципом теорії Хоманса, така висока нагорода, як Нобелівська премія, повинна стимулювати творчу активність. Можна припустити, що Нобелівська премія є занадто великою винагородою, що викликає втрату інтересу до творчої діяльності. Лауреат, нещодавно удостоєний цієї високої нагороди, вважається не тільки великим ученим, а й знаменитістю; крім того, коли люди знаходять новий статус, вони по-новому оцінюють себе.

Символічний інтеракціонізм. Як широка теорія, символічний інтеракціонізм виник у 20-і роки ХХ століття, в Чиказькій школі. Засновником його є американський соціолог Дж. Мід. Термін 'символічний' позначає, що тут робиться акцент на значенні, який вкладають діючі індивіди, коли вони вступають у взаємодію, інтеракцію один з одним. У цій теорії суспільство розглядається з точки зору поведінки індивідів, залучених у взаємодію. Символічний інтеракціонізм зосереджується на аналізі символічних аспектів соціальних взаємодій. Основний принцип інтеракціонізму той, що індивід сприймає (оцінює) себе відповідно до оцінок інших, тобто особистість стає для себе тим, що вона є через те, що вона представляє, з себе для інших у соціальному світі. Символічних інтеракціоністів об'єднує не сувора теорія, а

спільність бачення соціального процесу, вони трактують як процес вироблення і зміни соціальних значень, постійного визначення та перевизначення ситуацій взаємодії їх учасниками. У ході цього перевизначення змінюється і об'єктивне (з точки зору взаємодіючих індивідів) середовище соціальної діяльності, бо світ, за поданнями інтеракціоністів, має повністю соціальне походження.

Різні групи виробляють різні світи, які змінюються в процесі зміни значень у ході соціальної взаємодії.

Виникає питання про взаємодію індивіда і соціуму. В. Джеймс (1842-1910) американський філософ і психолог, першим з психологів почав розробляти проблематику 'Я-концепції' (системи уявлень людини про саму себе). Формування 'Я-концепції' людини відбувається при накопиченні досвіду вирішення життєвих завдань і при оцінюванні їх з боку інших людей, перш за все батьків. Основними джерелами 'Я-концепції' виступають:

1. Порівняння себе з іншими.
2. Свідомства сприйняття іншими.
3. Оцінка результатів діяльності.
4. Переживання внутрішніх станів.
5. Сприйняття свого зовнішнього вигляду.

Ч. Кулі і Дж. Мід – запропонували новий погляд на індивіда - розгляд його в рамках соціальної взаємодії. Глибоке розуміння 'Я' нерозривно пов'язане з настільки ж глибоким розумінням суспільства - в тому, що стосується їх взаємозалежних відносини. Так, у 1912 році Ч. Кулі запропонував теорію 'дзеркального Я', стверджуючи, що уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, істотно впливають на його 'Я-концепцію'. 'Дзеркальне Я' виникає на основі символічної взаємодії індивіда з різноманітними первинними групами, членом яких він є. Така групова взаємодія, що характеризується безпосереднім спілкуванням її членів між собою, відносною сталістю і високим ступенем тісних контактів між невеликою кількістю членів групи, призводить до взаємної інтеграції індивіда і групи. Безпосередні відносини між членами групи надають індивіду зворотний зв'язок для самооцінки.

Отже, основні положення символічного інтеракціонізму:

1. Люди реагують на навколишнє середовище в залежності від тих значень – символів, якими вони наділяють елементи свого оточення.

2. Ці значення виступають продуктом соціальної повсякденної міжособистісної взаємодії – інтеракції.

3. Ці соціокультурні значення піддаються змінам в результаті індивідуального сприйняття в рамках такої взаємодії. ‘Я’ і ‘інші’ утворюють єдине ціле, оскільки суспільство, що представляє собою суму поведень складових його членів, накладає соціальні обмеження на поведінку індивіда.

Управління враженнями (Ірвін Гофман). І. Гофман вказує, що тільки шляхом впливу на уявлення інших людей про саму себе людина може сподіватися прогнозувати або контролювати ситуації, в яких вона може опинитися. Ми зацікавлені в тому, щоб представити себе іншим людям у вигідному світлі, щоб у них склалося про нас по можливості найвигідніше враження. Цей процес Гофман назвав управлінням враженнями (impression management). У ході цього процесу ми приховуємо якісь риси, а якісь навмисно вип’ячуємо. ‘Я’, вважає Гофман, це не власність автора, а продукт театралізованого дійства між публікою і виконавцем. Виконавець розраховує на розумну реакцію, тобто ‘управління враженням’. Основні поняття теорії Гофмана:

1. Самість – це театральний ефект, породжуваний сценою. Тому він може зруйнуватися під час представлення. Найчастіше все відбувається спонтанно.

2. Зовнішній вигляд і реквізит – соціальний статус (краватка, костюм, портфель).

3. Манери. Тон голосу, відповідні жести, вони говорять про роль.

4. Ритуал. Обмежує простір театру. Ритуал надає впорядкованість і міцність у повсякденному житті.

5. Сцена. Це середовище, до якого люди пристосовують своє уявлення. Вони розробляють умови – побутові або робочі, щоб викликати в інших бажані реакції.

6. Головні ролі – виконавці і публіка. Виконавці намагаються створити враження, що вони ближче до аудиторії, ніж це є насправді, приховують фальшивість. Публіка допомагає. Виконавець намагається передати ідею і публіка хоче вірити, що вона спостерігає унікальні виступи – все інтеракції життєвих вистав. Крім того, люди на авансцені прагнуть ідеалізувати картину самих себе і розуміють, що щось повинні приховувати (таємні задоволення, дрібні обмани).

7. Містифікація – метод виконавця. Спеціально створюється ‘соціальна дистанція’ між собою і публікою з метою викликати благоговійний трепет. Це допомагає утримувати переконання публіки в автентичності вистави.

8. Стигма. Гофман розглядав розрив між тим, чим людина повинна бути, ‘фактична соціальна ідентичність’, і тим, що вона насправді із себе представляє, ‘реальна соціальна ідентичність’. Будь-яка людина, що має між цими двома ідентичностями розрив, ‘затаврована’. Подальший успіх інтеракції залежить до якої категорії з двох належить людина. У разі дискредитованої стигми виконавець повинен тримати строгий контроль над напругою, що виникає через те, що аудиторії відомо про його труднощі. Тут для виконавця постає проблема в прихованій інформації таким чином, щоб його труднощі залишалися невідомими аудиторії.

9. Рольова дистанція означає ступінь віддалення себе від ролей, які людина грає. Ролей багато і мало хто поглинений деякої певної роллю.

Таким чином, при переході з однієї ситуації в іншу люди змінюють ‘вираження’ свого внутрішнього образу. Вони докладають зусиль по визначенню ситуації для інших людей, даючи їм підказки для того, щоб інші люди реагували на них і діяли бажаним для них чином. Головною базовою одиницею аналізу стає команда, а не особистість. Команда – група індивідів, які співпрацюють в постановці взаємодії. У процесі взаємодії люди зазвичай розігрують один перед одним своєрідні ‘шоу’, режисуючи враження про себе, які сприймаються іншими. Соціальні ролі, таким чином, аналогічні театральним ролям. Люди проектують власні іміджі, причому зазвичай такими

способами, які як найкраще слугують їх власним цілям. Регулювання взаємодій між людьми ґрунтується на вираженні вигідних для них символічних значень, і вони часто самі створюють ситуації, в яких, як вони вважають, можуть призвести найбільш сприятливе враження на інших. Презентуючи себе в повсякденних ситуаціях, ми свідомо і несвідомо передаємо іншим людям інформацію.

З точки зору Гофмана, людина постає як художник, творець образів. Його життя – це виробництво вражень. Уміння управляти враженнями і контролювати їх - означає вміти керувати іншими людьми. Такий контроль здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування.

Психоаналіз (З. Фрейд). З. Фрейд стверджує, що головною причиною утворення стабільних соціальних груп є властиве всім людям почуття відданості і покірності лідерам. Процес взаємодії людей відображає їх дитячий досвід, і лідер ототожнюється з могутніми особистостями, з батьківськими фігурами. Позитивний або негативний досвід взаємодії з батьками, а також проходження Едипового комплексу буде впливати на специфіку взаємодії індивіда з іншими, на засвоєння і дотримання ним соціальних правил і норм.

Інтерактивне спілкування супроводжується психологічним впливом, метою або результатом якого є перебудова індивідуальних або групових відносин, мотивів, поглядів, установок. Зміна особистості під впливом інших людей у ході такої перебудови може бути тимчасовою або стійкою. На шляху таких впливів кожна особистість вибудовує психологічні захисти, фільтруючі впливи і відокремлюючи корисні від шкідливих для себе. З цієї причини психологічні впливи лише за певних умов викликають деякі зміни в психіці людей, відповідно, в поведінці і професійній діяльності.

Таблиця 1.1

Теорії міжособистісної взаємодії

Теорія	Автор	Основна ідея
Теорія обміну	Дж. Хоманс	Люди взаємодіють один з одним на

Продовження таблиці 1.1.

		основі свого досвіду, зважуючи можливі винагороди і витрати
Символічний інтеракціонізм	Дж. Мід, Г. Блумер	Поведінка людей по відношенню один до одного і предметів навколишнього світу визначається тими значеннями, які вони їм надають
Управління враженнями	І. Гофман	Соціальні ситуації нагадують драматичні спектаклі, в яких актори прагнуть створити і підтримувати сприятливі враження
Психоаналіз	З. Фрейд	На міжособистісну взаємодію глибокий вплив справляють пережиті в ранньому дитинстві конфлікти, інтеріоризовані уявлення про себе та інших і психологічні захисти особистості

Таким чином, проаналізувавши основні теорії, робимо висновок про те що міжособистісна взаємодія є складним багатоаспектним інтерактивним явищем педагогічного процесу, що має ознаки соціальної, соціально-психологічної, педагогічної взаємодії, структурні зв'язки між якими визначають загальну закономірність її здійснення як відтворення і засвоєння соціального, групового, міжособистісного досвіду суб'єктів.

1.3. Педагогічні умови ефективної взаємодії шкільного соціального педагога з учасниками освітнього процесу

Соціальний педагог закладу освіти у виконанні своїх професійних обов'язків спирається на взаємодію з психологом, заступником директора з

виховної роботи, директором школи, учителями, службою у справах дітей та іншими державними службами й громадськими організаціями. Процес цілеспрямованого взаємовпливу соціального педагога і педагогічного колективу, батьків учнів відображає категорія «взаємодія». У науковій літературі сформувалась стійка думка, що організована взаємодія у колективі є найкращим виховним і соціалізуючим засобом, найбільш сприятливою умовою для освіти і розвитку дітей. Педагогічні працівники не можуть змінити внутрішній світ дитини без її власної волі, бажання, але можуть взаємодіяти, пропонуючи різні шляхи вирішення проблем, організовувати співробітництво, спрямоване на самопізнання та самовдосконалення [2, 10]. Серед вітчизняних дослідників у галузі соціальної педагогіки утвердилася думка, що сучасний заклад освіти слід вважати соціально-педагогічною системою, у якій діяльність соціального педагога реалізується як:

- функціонально-рольова взаємодія з членами педагогічного колективу;
- професійна взаємодія з фахівцями різних соціальних служб;
- гармонізація відносин у педагогічному колективі [6, 85].

Організуючи взаємодію з педагогічним колективом, батьками учнів, соціальний педагог вирішує три основні завдання:

- створює у школі сприятливі умови для саморозвитку та самореалізації особистості дитини;
- досягає єдності, односпрямованості у розв'язанні соціально-педагогічних завдань;
- формує з ними відносини співпраці, взаємної довіри.

Виходячи з професійної взаємодії соціального педагога з іншими працівниками школи, можна виділити наступні педагогічні умови:

Першою умовою є компетентність соціального педагога, вміння організувати роботу. У процесі модернізації змісту організаційно-педагогічної діяльності соціального педагога закладу освіти з'являються нові підходи до розвитку професійності фахівця, зокрема – компетентнісний підхід. Компетентність є результатом доброї базової підготовки, творчої діяльності та

безперервного підвищення світоглядного, професійного і загального культурного рівня в різних формах і, головним чином, шляхом самоосвіти [7, 139].

Другою умовою є стимулювання професійної взаємодії. Обов'язковим елементом у професійній взаємодії є мотивація – те, що спонукає учасників до спільної діяльності задля досягнення загальної мети.

Забезпечення чітко організованої системної взаємодії є третьою педагогічною умовою. Школа в контексті системного підходу – це складна соціально-педагогічна система, яка включає низку підсистем [5, 4]. Відтак, заклад освіти слід розглядати як систему, що здійснює нові соціально-педагогічні функції через діяльність, яка передбачає активність усіх її учасників, підсистем. Соціально-педагогічна діяльність освітнього закладу складається із складних систем, які включаються у структуру школи в якості підсистем. В основі досягнення ними оптимального результату лежить планомірна діяльність на рівні взаємодії усіх елементів. Вступаючи у певний контакт один з одним, в учасників освітнього процесу формуються певні відносини.

Серед загальноприйнятих підсистем школи – системи навчання, системи виховання, системи позашкільної роботи, системи роботи з сім'ями учнів, системи роботи окремих педагогів, слід виокремити і систему організаційної діяльності соціального педагога, яка базується на уявленні про структуру організаційної взаємодії соціального педагога з педагогами різних спеціальностей і визначається за допомогою розподілу основних і додаткових функцій у процесі їхньої спільної діяльності. Відносини, які при цьому виникають об'єктивно відображають процеси розподілу і кооперації праці. Будь-яка діяльність відбувається у певних умовах і часі. Під час побудови системної взаємодії слід врахувати особливості соціально-педагогічного простору, в якому відбувається професійна взаємодія усіх членів педагогічного колективу на основі їхнього професійної спеціалізації, досвіду суб'єктів, індивідуальних можливостей. Запорукою досягнення ними оптимального

результату є планомірна діяльність на рівні взаємодії усіх елементів.

Четвертою умовою є розробка системи організаційних форм взаємодії соціального педагога з педагогічним колективом, батьками учнів, та іншими фахівцями. Взаємодія проявляється у формі її організації, тобто спільних діяч, спрямованих на загальний предмет праці. Вона забезпечує узгодженість дій та швидкість прийняття рішень.

Форма організації співпраці соціального педагога з визначеними фахівцями має бути стійка, системна та цілісна. Практика показує наявність різних форм організації співпраці. В одному випадку, соціальний педагог працює з декількома суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, використовуючи їх лише в якості своїх помічників, в іншому – існують відповідні цілком самодостатні служби, проте їхні дії не узгоджені – відсутній керуючий і координуючий центр – соціальний педагог. Однак, оптимальною формою організації діяльності виявляється лише та, у якій керуючим центром є соціальний педагог. Вона забезпечує узгодженість дій, швидкість та ефективність прийняття рішень.

Соціальний педагог організовує роботу класного керівника, психолога, сім'ї, громадськості таким чином, щоб їхні функції не дублювалися, не повторювалися, оскільки на практиці деякі з них дуже наближені або ж перекриваються при вирішенні спільних завдань – формується зона функціональної інтерференції – діяльність, яка входить у сферу обов'язків як соціального педагога, так і психолога, класного керівника, заступника директора з виховної роботи та ін. [4, 162]. В результаті складається ситуація, за якої відбувається перекладання відповідальності за діяльність між членами шкільного колективу, нехтування посадовими обов'язками, навіть конфлікти на ґрунті неузгодженості дій, що може вести до дезорганізації діяльності. Подолання цієї проблеми полягає в усвідомленні існування багатоканального впливу суб'єктів соціально-педагогічної діяльності на процес соціалізації учня, повноцінної самостійної ролі кожного з них у цьому процесі. У такому разі, результатом ефективної діяльності буде сукупний внесок суб'єктів соціально-

педагогічної діяльності у виховання учня/учнів, де соціальному педагогу відведено роль організаційного/координаційного центру.

Таким чином, правильно організована взаємодія забезпечить певну послідовність та сталість етапів соціально-педагогічної діяльності.

1.4. Психолого-педагогічна взаємодія безпосередніх учасників освітнього процесу

Психолого-педагогічна взаємодія в системі 'соціальний педагог-учень'. У сучасному суспільстві взаємодія вихователів і вихованців будується значною мірою в інтелектуальній сфері, що призводить до емоційного перенапруження. Вимоги дорослих діти сприймають опосередковано і не завжди як необхідні. Тому педагогічна взаємодія потребує спеціальної організації. Закритість вихователя, вчителя буде посилювати напруженість, породжувати тривогу у взаємодії.

Відкритість педагога, здатність встановити адекватний контакт, ймовірно, буде створювати в учнів можливість спрогнозувати дії педагога, визначити можливе його ставлення до учня і його вчинку, підвищувати комунікативну компетентність учнів.

Можна припустити, що контакт у процесі педагогічного спілкування буде виступати як особлива якість вчителя, як здатність відкрито демонструвати іншим, у тому числі і учням, свою індивідуальність, інформувати учнів про себе, свої статки, вподобання, прагнення, позиції, погляди.

Відкритість педагога передбачає готовність до отримання зворотного зв'язку. Зворотній зв'язок в педагогічному спілкуванні повинен виражатися в наявності у педагога чутливості до зовнішніх впливів, тобто до інформації, що надходить від учнів і містить їх реакцію на дії вчителя. Ця чутливість проявляється як здатність педагога налагодити інформаційний потік про зміни, що відбуваються на уроці у дітей, в результаті його активності, про їх

емоційний стан, що виникає в процесі взаємодії, і здатність вчителя змінювати свою поведінку, перебудовувати змістовні характеристики взаємодії, з урахуванням інформації що надходить від учнів.

Взаємодіючи з учнями, педагог використовує різні стратегії педагогічного спілкування.

Під стратегією розуміється усвідомлюваний вибір стильових та змістовних характеристик діяльності, обумовлений не тільки особливостями ситуації, в яких вона розгортається, але і особистісними уподобаннями суб'єкта (К. Абульханова-Славська). Зміст стратегій визначається характером прогнозу, існуючого як бажані результати і зміни ситуації, і характером зворотного зв'язку як здатності суб'єкта реагувати на інформацію, що надходить по каналу зворотного зв'язку.

Будь-яка стратегія педагогічного спілкування набуває в конкретних умовах певну реалізацію, яка може обумовлювати характер взаємодії між учасниками спілкування.

При здійсненні суб'єкт-суб'єктної взаємодії професійна позиція педагога передбачає:

1. Прояв ціннісного ставлення до особистості учня: зацікавлена реакція вчителя на пропозиції, побажання, зауваження (думка) кожного учня; розуміння вчителем емоційного стану окремих учнів і реагування на нього; оцінка дій учнів відокремлюється від особистого ставлення до нього педагога; вчитель відзначає важливість думки та участі кожного в урочній діяльності; вчитель акцентує увагу на позитивних особистісних якостях учнів, заохочує їх.

2. Реалізацію учителем нових педагогічних функцій (ролей): вчитель як співрозмовник; вчитель як людина, що створює умови для навчання; вчитель як дослідник; вчитель як психотерапевт; вчитель як експерт.

3. Акмеологічну спрямованість професійної діяльності та спілкування.

Суб'єктна позиція учня у взаємодії з учителем передбачає:

Самостійність – здатність до незалежних дій, рішень, прояву власної ініціативи і у виборі цілей, і у виборі способів їх досягнення; готовність і

здатність здійснювати будь-які дії власними силами.

Активність - прагнення учня вийти за власні межі, розширити сферу своєї діяльності і спілкування, діяти за межами вимог і ситуації і рольових приписів, переваг.

Готовність до вибору як усвідомлення відповідальності за результати і наслідки своєї діяльності, поведінки. Процес вибору стимулює самопізнання, відповідальність за досягнутий результат, особисту причетність до життєвих обставин через визначення своїх цілей і способів їх досягнення.

У процесі педагогічної взаємодії необхідно створювати такі умови для розвитку суб'єктної позиції учнів.

1. Актуалізація і збагачення суб'єктного досвіду учнів: звернення до їх раніше накопичених знань і умінь; стимулювання учнів до самостійного вибору і використання різних способів виконання завдання; створення ситуацій морального вибору; звернення до версій учнів при пошуку варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми); організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду.

2. Розвиток активності учнів у навчальній діяльності: заохочення ініціативи; створення ситуацій вибору; організація проектної діяльності.

Успішність суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії забезпечується такими важливими умовами:

- Психолого-педагогічний супровід як учнів, так і педагогів;
- Створення розвиваючого освітнього середовища, середовища прагнення до успіху, творчості, високих результатів, коли престижно якісно вчитися і якісно працювати, дотримуючись морально-правові норми взаємодії педагогів і дитини;
- Спрямованість виховного процесу на формування життєвої стратегії сталого розвитку особистості і індивідуальності в нестабільних умовах суспільства, на вирішення життєвих проблем;
- Застосування технології навчання якісно нового, акмеологічного рівня, що забезпечує успіх і високі досягнення в навчанні кожного

учня [19].

Показниками успішності суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії слід вважати прояв в учнях таких особистісних характеристик, як: висока позитивна мотивація до пізнання, навчальної та суспільно значущої діяльності; висока усвідомлена активність учнів у навчальній діяльності; висока соціальна активність, здатність до співпраці; самостійність та ініціативність; готовність до професійно-особистісного самовизначення; сформованість гуманістичних цінностей; задоволеність навчальною взаємодією.

Перерахований комплекс соціально-педагогічних умов забезпечує ефективність суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учителем і учнями. Здатність організувати конструктивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію – один із значущих показників професійної компетентності вчителя.

Освітній процес являє собою багатопланову і поліморфну взаємодію: навчально-педагогічна взаємодія учня і вчителя (студента – викладача), взаємодія учнів (студентів) між собою, міжособистісна взаємодія, яке може по-різному впливати на навчально-педагогічну взаємодію. Якщо раніше це здійснювалося через монологічне повідомлення вчителя, виступ учня, питання-відповіді учасників навчальної взаємодії, то в даний час навчально-педагогічна взаємодія знаходить організаційні форми співпраці. Серед них найбільш популярні такі як: ділові, рольові ігри; спільно-розподілена діяльність; робота в парах, тріади, групах; тренінгові форми роботи.

При цьому співпраця передбачає перш за все взаємодію самих учнів (студентів). В освітньому процесі створюється ситуація множинності планів і форм навчальної взаємодії, ускладнюється і його загальна схема.

В цілому, в основі співробітництва педагога і дитини лежить діалогічність спілкування, що вимагає від педагога демократичного стилю педагогічного управління. За Ш. Амонашвілі, оптимальним варіантом педагогічної взаємодії при співробітництві є підвищення статусу вихованця при збереженні статусу педагога. Це передбачає, що при педагогічній взаємодії розвиваються обидва суб'єкти: педагог допомагає дітям в їх різнобічному

розвитку, а й діти стимулюють розвиток педагога, його самовдосконалення як в професійному, так і загальнолюдському плані. Таким чином, реалізація педагогічної взаємодії висуває більш високі вимоги до професійно-особистісних якостей педагога, ніж реалізація педагогічного впливу. Завдяки педагогічній взаємодії найбільш успішно розвиваються ініціативність, здатність будувати свої дії з урахуванням дій партнера, розуміти емоційні стани учасників спільної діяльності, здатність добувати інформацію, якої бракує в діалозі, готовність запропонувати свою допомогу і план загальної дії, здатність до мирного вирішення конфліктів.

На педагогічну взаємодію впливають механізми міжособистісного сприйняття. Такими є: проектування (неусвідомлена схильність приписувати іншим свої власні мотиви, переживання, якості); децентрація (здатність людини відійти від власної егоцентричної позиції, здатність до сприйняття точки зору іншої людини); ідентифікація (неусвідомлене ототожнення себе з іншим або свідомо уявна постановка себе на місце іншого); емпатія (розуміння емоційних станів іншої людини у формі співпереживання); стереотипізація (механізм міжособистісного пізнання).

Стереотипи являють собою стійку, спрощену думку про людей (учителів, учнів) і ситуації. Вони виникають у педагогічному процесі двояким чином: зміст інформації може бути спотворений а) стереотипом мовця; б) стереотипним мисленням слухача.

Упереджені уявлення між учителем і учнем виникають у результаті зниження рівня самокритичності і підйому самооцінки (як правило, не завжди обґрунтованого). Упередженість у педагогічному спілкуванні проявляється в наступному:

1. Помилкові стереотипи, які стосуються сприйняття людини за зовнішніми даними. (Цей – в окулярах, значить, розумний, цей – спортивний на вигляд, значить, нерозумний тощо). Установка на зовнішність заощаджує педагогічні зусилля, пов'язані з пізнанням учнів, але часто призводить до помилок, які в кінцевому рахунку виливаються в педагогічні прорахунки.

2. Приписування достоїнств або недоліків людині виходячи тільки з її соціального статусу. У цьому випадку учень або студент виявляються не в кращому становищі: їх соціальний статус нижче статусу педагога.

3. Суб'єктивізм, штампи, трафарети, попередня інформація, яку педагог отримує про учня (або іншого педагога). Ці фактори можуть взагалі вивести педагога з поля педагогічного спілкування. Звичайно ж, необхідно перевіряти будь-яку інформацію і проводити переоцінку попередніх установок, щоб пізнати істинну людину, її плюси і мінуси і будувати спілкування з нею з опорою на плюси, усвідомлюючи, що кожна людина в чомусь краща за іншу.

У цілому, здатність до педагогічної взаємодії означає універсальну особливість педагога, характерну для виконання його функцій у педагогічному процесі.

Процес взаємодії розглядають як цілеспрямований взаємообмін і взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, установками, різними позиціями.

Отже, алгоритми поведінки, необхідний для успішної роботи педагога:

1. У школі (вузі) педагог повинен демонструвати тільки робочий настрій. Негативні емоції, пов'язані з особистими проблемами, повинні залишатися за порогом навчального закладу.

2. Не потрібно уникати конфліктів, необхідно направляти процес їх вирішення в конструктивне русло і намагатися не затягувати конфлікт.

3. Потрібно однаково справедливо ставитися до всіх учнів.

4. Вся діяльність педагога повинна бути зосереджена на процесі навчання і виховання.

5. Не можна принижувати учнів, навпаки, потрібно 'піднімати' їх до свого рівня.

Психолого-педагогічна взаємодія в системі «соціальний педагог-педагог». Психологічний контакт у взаємодії є ключовим моментом. Психологічний контакт виникає в результаті спільності психічного стану людей, викликаного їх взаєморозумінням і пов'язаного з обопільною

зацікавленістю й довірою один до одного взаємодіючих сторін.

Контакт усвідомлюється і переживається суб'єктами як позитивний підкріплюючий взаємодію фактор. В умовах контакту найповніше виявляються всі особистісні властивості суб'єктів взаємодії, сам факт його встановлення приносить їм інтелектуальне й емоційне задоволення. Можна сказати, що внутрішніми механізмами психологічного контакту є емоційне та інтелектуальне співпереживання, співмислення, сприяння.

В основі емоційного співпереживання лежить психічне явище «зараження», механізм якого розглядається в соціальній психології як спосіб інтеграції групової діяльності. Древнє, за походженням, й різноманітне, за проявом, зараження виступає як форма спонтанного внутрішнього механізму поведінки людини (Г. Андрєєва). Зараження характеризує багато в чому несвідому, мимовільну схильність індивіда певним психічним станам через передачу психічного настрою, який володіє великим емоційним зарядом. Емоційне співпереживання суб'єктів навчальної взаємодії є одночасно і фоновим, і основним механізмом контакту.

Слід зазначити, що емоційне співпереживання як механізм контакту викликається, у першу чергу, особистісними особливостями взаємодіючих суб'єктів, значимістю предмета взаємодії, ставленням сторін до цього процесу. Це забезпечує взаєморозуміння і спільність, узгодженість взаємодії.

Інший механізм справжнього контакту взаємодіючих сторін є розумове сприяння, співмислення, яке визначається включеністю обох сторін в одну і ту ж активну діяльність щодо розгляду тієї чи іншої проблеми і спрямоване на вирішення певних розумових завдань.

Цей механізм так званого інтелектуального сприяння обумовлюється спільністю інтелектуальної діяльності суб'єктів взаємодії. Умови виникнення контакту прийнято розділяти на внутрішні і зовнішні.

Внутрішньою умовою виникнення контакту між взаємодіючими сторонами є прояв щирої, справжньої поваги один до одного, емпатійність і толерантність. Зовнішнім проявом контакту є поведінка взаємодіючих

суб'єктів.

Контакт – це умова і наслідок продуктивної взаємодії його суб'єктів, що підвищує ефективність цього процесу і його результату. У навчальній взаємодії психологічний контакт визначає можливість природного, неутрудненого спілкування, наявність якого важлива для продуктивного співробітництва його суб'єктів і спільного вирішення навчально-виховних завдань.

Конструктивна взаємодія педагогів залежить від рівня їх педагогічної культури, професійної компетентності, стажу роботи, темпераменту, характеру, наявності професійного вигорання (і його рівня), від рівня розвитку особистості в цілому.

Профілактикою конфліктів «педагог-педагог», «педагог/и – адміністрація» будуть наступні особливості комунікації в закладі освіти: розвинена культура спілкування (доброзичливість, стриманість); толерантність (терпимість до інших точок зору); емпатія і рефлексія – вміння вислухати співрозмовника, визнати його правоту, встати на його точку зору, переконати в своїй правоті; демократичність у спілкуванні; співпраця – процес взаємодії рівноправних, зацікавлених партнерів, на основі взаємоповаги і взаємозбагачення; облік особистісних і професійних якостей учасників спілкування; прояв учасниками спілкування гнучкості в конфліктних ситуаціях.

Психологічний контакт у взаємодії є ключовим моментом. Психологічний контакт виникає в результаті спільності психічного стану людей, викликаної їх взаєморозумінням і пов'язаної з обоюсторонньою зацікавленістю й довірою один до одного взаємодіючих сторін.

Контакт усвідомлюється і переживається суб'єктами як фактор що позитивно підкріплює взаємодію. В умовах контакту найповніше виявляються всі особистісні властивості суб'єктів взаємодії, сам факт його встановлення приносить їм інтелектуальне й емоційне задоволення. Можна сказати, що внутрішніми механізмами психологічного контакту є емоційне та інтелектуальне співпереживання, сприяння.

В основі емоційного співпереживання лежить психічне явище

«зараження», механізм якого розглядається в соціальній психології як спосіб інтеграції групової діяльності. Древне за своїм походженням й різноманітне за проявом, зараження виступає як форма спонтанного внутрішнього механізму поведінки людини (Г. Андрєєва). Зараження характеризує багато в чому несвідому, мимовільну схильність індивіда певним психічним станам через передачу психічного настрою, який володіє великим емоційним зарядом. Емоційне співпереживання суб'єктів навчальної взаємодії є одночасно і фоновим, і основним механізмом контакту. Слід зазначити, що емоційне співпереживання як механізм контакту викликається, в першу чергу, особистісними особливостями взаємодіючих суб'єктів, значимістю предмета взаємодії, ставленням сторін до цього процесу. Це забезпечує взаєморозуміння і спільність, узгодженість взаємодії.

Інший механізм справжнього контакту взаємодіючих сторін є розумове сприяння, яке визначається включеністю обох сторін в одну і ту ж активну діяльність по розгляду тієї чи іншої проблеми і спрямоване на вирішення певних розумових завдань.

Цей механізм так званого інтелектуального сприяння обумовлюється спільністю інтелектуальної діяльності суб'єктів взаємодії. Умови виникнення контакту прийнято розділяти на внутрішні і зовнішні.

Внутрішньою умовою виникнення контакту між взаємодіючими сторонами є прояв щирої, справжньої поваги один до одного, емпатійність і толерантність. Зовнішнім проявом контакту є поведінка взаємодіючих суб'єктів.

Контакт – це умова і наслідок продуктивної взаємодії його суб'єктів, що підвищує ефективність цього процесу і його результату. У навчальній взаємодії психологічний контакт визначає можливість природного, незатрудненого спілкування, наявність якого важлива для продуктивного співробітництва його суб'єктів і спільного вирішення навчально-виховних завдань.

Конструктивна взаємодія соціального педагога та педагогів залежить від рівня їх педагогічної культури, професійної компетентності, стажу роботи,

темпераменту, характеру, наявності професійного вигорання (і його рівня), від рівня розвитку особистості в цілому.

Конфлікт «соціальний педагог – педагог». Конфліктні ситуації в середовищі педагогів виникають не тільки через своєрідності темпераменту і характеру, а й у випадках невисокого рівня розвитку особистості, її низьким рівнем культури. Виділяють кілька варіантів поведінки викладачів:

а) суперництво вчителя, який тільки що досягає високого рівня професійної діяльності, з раніше визнаними авторитетами. Такий учитель може поширювати негативну інформацію про визнаних авторитетів, які давно і успішно працюють з учнями. В результаті починається нездорове суперництво, що може призвести до міжособистісних конфліктів;

б) поведінка, що підкреслює ступінь переваги досвідчених викладачів над молодими. В такому випадку педагоги зі стажем дозволяють собі поблажливо повчати своїх молодих колег, висловлювати невдоволення їх методами, нав'язувати у вигляді зразка свою методику;

в) створення деякими викладачами сприятливого враження про себе не продуктивною діяльністю, а імітацією її, участю в різних громадських заходах, саморекламою і т. п.

г). поділ вчительського колективу на «молодих, прогресивних» і «старих, відсталих» з поступовим розвитком протистояння.

Освітня установа - велика група, в якій протікає своя внутрішньогрупова динаміка. Крім того, ця велика група складається з безлічі формальних і неформальних груп, між якими можуть виникати конфлікти, наприклад, між керівництвом і виконавцями, між учнями, між неформальними групами усередині навчальної групи, між адміністрацією і профспілкою тощо. На жаль, нерідко прикладом міжгрупового конфлікту служать розбіжності між вищим і нижчим рівнями управління, зокрема між шкільним керівництвом і педагогами, або між педагогами та учнями. Це яскравий приклад дисфункціонального конфлікту.

Даний тип конфлікту супроводжують такі прояви:

а) «деіндивідуалізації», коли члени групи не сприймають інших людей як індивідумів, самотніх особистостей, а сприймають їх як членів іншої групи, якій приписується негативна поведінка. Деіндивідуалізація полегшує прояв агресивності до інших груп;

б) соціального, міжгрупового порівняння. Члени групи більш високо і позитивно оцінюють свою групу, підвищують свій престиж і одночасно принижують, знецінюють чужу групу, дають їй негативну оцінку («вони лиходії, вони дурні, вони відсталі» тощо). Соціальне порівняння може ініціювати конфлікти, а також підтримувати, «виправдовувати себе» в конфлікті, адже, щоб перемогти, треба оцінювати себе як «позитивну групу, яка правильно поступає» і негативно оцінювати чужу групу. Для згладжування конфлікту корисний обмін реальною інформацією один про одного;

в) груповий атрибуції, коли члени групи схильні вважати, що саме «чужа група відповідальна за негативні події». Пояснення причин подій різко відрізняється для «своєї» і «чужої» групи. Так, позитивної поведінки своєї групи і негативній поведінці чужої групи приписуються внутрішні причини («ми чинимо правильно, тому що ми хороші», «вони надходять погано, тому що вони погані»). Негативна поведінка своєї групи і позитивну поведінку чужої групи пояснюються зовнішніми причинами, зовнішніми обставинами. Наприклад, «напади» своєї групи (негативна, агресивна поведінка) пояснюють зовнішніми причинами («нас змусили обставини»), а нападки противників пояснюють внутрішніми причинами («вони погані люди»). Навіть розкол всередині своєї групи при такому прояві схильні пояснювати діями «чужої» групи, які «шкодять нам, будують змови проти нас».

У педагогічній практиці даний тип конфлікту проявляється по-різному. Багато педагогів вважають, що єдиною його причиною є відмінність характерів. Однак більш глибокий аналіз показує, що в основі подібних конфліктів, як правило, лежать об'єктивні причини. Найчастіше так проявляється боротьба за обмежені ресурси: кожен вважає, що ресурсів потребує саме він, а не інший.

Профілактикою конфліктів «соціальний педагог-педагог», «соціальний

педагог – адміністрація» будуть наступні особливості комунікації в закладі освіти:

- розвинена культура спілкування (доброзичливість, стриманість);
- толерантність (терпимість до інших точок зору);
- емпатія і рефлексія - вміння вислухати співрозмовника, визнати його правоту, встати на його точку зору, переконати в своїй правоті;
- демократичність в спілкуванні;
- співпраця - процес взаємодії рівноправних, зацікавлених партнерів, на основі взаємоповаги і взаємозбагачення;
- облік особистісних і професійних якостей учасників спілкування;
- прояв учасниками спілкування гнучкості в конфліктних ситуаціях.

А. Афоніною виділені наступні показники продуктивності професійної взаємодії:

- знання особистісних особливостей, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій партнерів взаємодії;
- розуміння спільної мети взаємодії, завдань, мотивів поведінки та причин вчинків, адекватність оцінок і самооцінок;
- емоційна готовність до спільної діяльності, задоволеність її результатами, повага позицій один одного, творчий характер спілкування на діловому та особистісному рівнях;
- активність участі в спільній діяльності, ініціатива і здійснення різних контактів, узгодженість, допомога, підтримка один одного;
- здатність приходити до узгодження зі спірних питань, облік думок один одного при організації спільної діяльності, зміна способів поведінки і дій після рекомендацій на адресу один одного.

Орієнтація фахівців освіти на зазначені показники продуктивності взаємодії дозволяє конкретизувати її цілі і сам процес спільної діяльності.

Всі питання, що стосуються соціального супроводу учнів і побудови ефективної взаємодії фахівців, можуть розглядатися на психолого-педагогічному консилиумі. Він є перспективною формою взаємодії соціального

педагога з учителями та іншими фахівцями. Консиліум дозволяє об'єднати інформацію про окремі складові шкільного статусу дитини, якою володіють педагоги. Вчителі, класні керівники та шкільний психолог, інші фахівці на основі цілісного бачення учня з урахуванням його актуального стану і динаміки попереднього розвитку розробляють і реалізують спільну лінію його подальшого розвитку і навчання. Консиліум як колективний метод вивчення учнів виконує ряд функцій:

- діагностична – полягає у вивченні соціальної ситуації розвитку, визначенні домінант розвитку, потенційних можливостей і здібностей учнів, розпізнавання характеру відхилень у їх поведінці, діяльності і спілкуванні;

- виховна включає в себе розробку проекту педагогічної підтримки і корекції у вигляді ряду навчально-виховних заходів, рекомендованих класному керівнику, вчителям-предметникам, учнівському активу та ін.;

- реабілітаційна передбачає захист інтересів дитини, яка потрапила в несприятливі умови. Суть шкільної реабілітації полягає в руйнуванні образу, сформованого у педагогів і подоланні стану психологічної незахищеності в учнів.

Завдання соціального педагога та психолога в психолого-педагогічному консиліумі – допомогти вчителям з різних сторін підійти до оцінки інтелектуального розвитку дитини, основних якостей її особистості, показати складність і неоднозначність проявів її поведінки, розкрити проблеми самооцінки, мотивації та ін., А головне – забезпечити підхід до дитини з оптимістичною гіпотезою щодо перспектив її подальшого розвитку і намітити реальну програму роботи з нею.

М. Битянова детально описала технологію підготовки та проведення психолого-педагогічного консиліуму, вказавши необхідні професійні дії кожного з учасників. Так, психолог виносить на консиліум результати своєї діагностичної роботи – спостережень, експертних опитувань педагогів і батьків, обстеження самих школярів. При цьому обговоренню підлягають не самі первинні дані, а певні аналітичні узагальнені матеріали. В цілому вся

інформація, яку психолог готує до консилиуму, може бути розділена на дві групи: інформація про конкретних школярів і узагальнена інформація по класу або паралелі.

Класний керівник, спираючись на результати своїх власних спостережень і бесід з учителями-предметниками, дає педагогічну характеристику навчальної діяльності та поведінки конкретних школярів і класу в цілому, необхідну для роботи даного консилиуму. Надана інформація може стосуватися труднощів, яких зазнає учень в різних педагогічних ситуаціях і особливостей, індивідуальних рис його навчання, спілкування та самопочуття.

Фахівці, які взаємодіють з дитиною, готують необхідну інформацію за своїм профілем.

М. Битянова пропонує перелік показників, з яких може складатися характеристика школяра і які допоможуть вчителю при підготовці до консилиуму:

1. Якісні характеристики навчальної діяльності:

- труднощі і особливості, які проявляються при підготовці домашніх завдань;

- труднощі і особливості, що виникають при виконанні творчих завдань і рутинної трудомісткою роботи;

- труднощі і особливості, які проявляються при усних та письмових відповідях на уроці, особливості відповідей у дошки;

- труднощі, що виникають в процесі засвоєння нового матеріалу або повторення пройденого;

- види завдань або навчального матеріалу, що викликають найбільші труднощі;

- передбачувані причини описаних труднощів і особливостей.

2. Кількісні показники навчальної діяльності.

- успішність з основних предметів;

- передбачувані причини низької або нерівної успішності.

3. Показники поведінки і спілкування в навчальних ситуаціях:

- опис і оцінка поведінки з точки зору навчальної активності і зацікавленості;

- опис і оцінка поведінки з точки зору дотримання загальноприйнятих правил;

- індивідуальні особливості і труднощі, що виникають у процесі спілкування з педагогами та однолітками.

4. Показники емоційного стану в навчальних ситуаціях:

- опис «типового» для школяра емоційного стану на уроці;

- опис ситуацій, що викликають у учня різні емоційні труднощі.

Медична інформація може бути представлена медичним працівником в наступних параметрах: фізичний стан дитини на момент проведення консилиуму; фактори ризику порушення розвитку; характеристика захворюваності за останній рік.

Бере участь в консилиумі адміністратор збирає інформацію про тих учнів, у відношенні яких належить індивідуальне обговорення, і розробляє схему проведення консилиуму, яка може являти собою послідовне проходження окремих етапів:

- обмін інформацією.

- вироблення стратегії супроводу.

- визначення форм роботи учасників консилиуму в виробленій стратегії супроводу.

- встановлення термінів виконання робіт, форм контролю.

- оформлення документації консилиуму.

М. Битянова зазначає, що чітке і грамотне проведення консилиуму настає тільки після тривалого періоду звикання його учасників один до одного, пошуку зручного стилю взаємодії, прийнятних способів оформлення документації. Тому соціальний педагог може здійснити спеціальне навчання, у вигляді ділової педагогічної гри, в ході якої учасники майбутніх консилиумів відпрацьовують елементи взаємодії на спеціально змодельованих ситуаціях. Психолого-педагогічний консилиум допомагає розвитку не тільки дітей, а й

вчителів та всього педагогічного колективу.

Детально розроблена технологія реалізації психолого-педагогічного консилиуму може надати допомогу психолога при організації безпосередньої взаємодії з педагогом, логопедом, дефектологом та ін., Представляючи собою орієнтовний план визначення проблеми школяра і побудови подальшої роботи.

Психолого-педагогічна взаємодія в системі «соціальний педагог-батьки». У даний час відзначається підвищена увага до сім'ї з боку всіх інститутів виховання. У сучасних умовах, коли йде бурхлива перебудова політичного і соціально-економічного укладів життя суспільства і держави, система сімейного виховання зазнає значних змін. Батьківство (материнство і батьківство) є базовим життєвим призначенням, важливим станом і значною соціально-психологічною функцією кожної людини. Якість цих проявів, їх соціально-психологічні та педагогічні наслідки мають неминуще значення. Характер батьківства відбивається на якості потомства, забезпечує особисте щастя людини і його безсмертя. Можна стверджувати, що майбутнє суспільства – це сьогоднішній стан батьківства (Р. Овчарова). Відповідно, пильний інтерес до сім'ї пояснюється тим, що в останні десятиліття все глибше проявляються ознаки кризи української сім'ї як педагогічної системи. Оскільки результати змін державного масштабу безпосередньо позначаються на рівні життя сім'ї, її стабільності і виховної діяльності, ми виявляємо, що вона, будучи основним інститутом у структурі суспільства, так само і особливо чутлива. Потенційні можливості сім'ї, її життєдіяльність, ціннісні орієнтації і соціальні установки, ставлення до освіти і виховання дітей зазнають серйозні трансформації. Це багато в чому пов'язано з її адаптаційними можливостями і пристосованістю до нових умов.

У сучасному суспільстві сформувалася криза сімейного виховання. Це позначається для школи не тільки в ускладненні педагогічної роботи з дітьми, а й в ускладненні роботи з батьками. У результаті економічних реформ сім'я опинилася в нетиповій педагогічно-виховній ситуації. Посилилася тенденція самоусунення багатьох батьків від вирішення питань виховання і особистісного

розвитку дитини. Будучи недостатньо компетентними в сфері знань про вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, батьки часом здійснюють виховання наосліп, інтуїтивно, а то і хаотично, що не приносить позитивних результатів. У таких сім'ях немає міцних міжособистісних зв'язків між батьками і дітьми, і, як наслідок, авторитетом стає зовнішнє, часто негативне оточення, що призводить до виходу дитини з-під впливу сім'ї. Невпевнені в собі, гіперсоціальні батьки, перестають бути у своїх дітей авторитетом і зразком для наслідування. Діти перестали звертатися до батьків за порадою і за допомогою, вважаючи їх нездатними до виживання в нових умовах. Зниження виховної ролі сім'ї – факт, який не викликає сумніву. В останні роки нею втрачені багато цінностей, які століттями вважалися основою сімейного виховання.

Однак, відчуваючи великі труднощі у виконанні своїх педагогічно-виховних функцій, сім'я проте об'єктивно залишається провідним соціальним інститутом у формуванні та розвитку соціально значущих цінностей і установок особистості, в соціалізації і вихованні підростаючого покоління. Безсумнівно, у сімейному вихованні є свої переваги: батьківський авторитет, можливість індивідуального підходу до дітей, позитивний приклад батьків, урахування вікових особливостей, духовний зв'язок і моральна спадкоємність поколінь. Вплив сім'ї на дитину надзвичайно великий і стійкий. Педагог не може ігнорувати глибокий вплив сім'ї на школяра, дитина приходить до школи зі своїми сімейними цінностями, правилами, нормами і установками.

Успішність і своєчасність формування освітньої позиції дитини, необхідної для шкільного навчання і соціального розвитку якостей і властивостей особистості поєднується з активною позицією педагога і батьків.

Коли дитина приходить в школу, сім'я частково (а то і повністю) передає функцію виховання школі. При цьому сім'я продовжує чинити сильний виховний вплив на дитину. На дитину впливають два потужних суб'єкта виховання: первинний суб'єкт – сім'я і вторинний, настільки ж потужний, – школа. Для повноцінного, адекватного, розвитку дитини (корисного їй і

суспільству), необхідна конструктивна взаємодія сім'ї і школи. Найперша умова їх взаємодії – вичерпне уявлення про функції і зміст виховної діяльності один

одного, щоб ці суб'єкти мали можливість розуміти один одного, і, за наявності адекватного образу виховних можливостей один одного, могли виконувати реальні взаємні дії, цілком усвідомлюючи завдання, засоби і кінцевий результат.

Діяльність батьків і педагогів в інтересах дитини може бути успішна тільки в тому випадку, якщо вони стануть союзниками. Їм необхідно разом краще пізнавати дитину, бачити її в різних ситуаціях і таким чином розуміти індивідуальні особливості дитини, розвиток її здібностей, формування ціннісних життєвих орієнтирів. До того ж ці спільні знання допомагатимуть у подоланні негативних вчинків і проявів у поведінці дитини. Для цього необхідне створення поля спільної діяльності, конструктивних відносин, загального буття, які об'єднані єдиною метою.

Формула виховання сім'ї і школи – це взаєморозуміння плюс взаємодія, результатом чого є життєвий успіх дитини. Сьогодні на перший план виступає завдання виховання особистості. Головний засіб її вирішення – взаємодія всіх суб'єктів виховної діяльності (педагогів, батьків, дітей).

Школа залишається одним з найважливіших соціальних інститутів, що забезпечують виховний процес і реальну взаємодію дитини, батьків і соціуму.

Взаємодія з батьками має будуватися на позиціях поваги і співпраці. Традиційне «донесення» батькам про успішність дітей, про їх проступки і гріхи з одночасною вимогою «вжити заходів», вказівка на одні лише недоліки у вихованні дитини, без психолого-педагогічного аналізу причин, результатів спостереження, педагогічних рекомендацій призводить лише до відчуження батьків від школи, і навіть до реакцій опозиції.

Не всі батьки відгукуються на прагнення педагога до співпраці, проявляють інтерес до об'єднання зусиль з виховання своєї дитини. Вчителю необхідно терпіння і цілеспрямований пошук способів взаємодії з батьками, що

виключають авторитаризм і дидактизм. Необхідна відмова від репресивного характеру спілкування, інакше дитина буде завжди опинятися в ситуації конфлікту, коли сім'я транслює одну систему цінностей, школа – іншу, вона стане губитися в орієнтирах, що нерідко призводить до втрати внутрішньої гармонії і порушення психічного здоров'я.

У процесі педагогічної взаємодії педагога і батьків виникає безліч завдань, які, по суті, є завданнями пошуку оптимальних рішень. У таких випадках потрібно визначити той шлях, вибір якого пов'язаний з визначенням результату педагогічного впливу. Ефективність педагогічної діяльності може бути досягнута при реалізації психолого-педагогічної освіти батьків. Адже конструктивний і адекватний діалог можливий між учасниками, що говорять «однією мовою».

Практично кожна людина колись стає батьком. Готовність до батьківства, усвідомлення себе батьком, способи виховання дітей зі своїм партнером формуються під впливом різних факторів. Іноді ці фактори можуть бути несприятливі, що позначається на рівні батьківської компетентності і психолого-педагогічної культури батьків. Дослідження проблем сім'ї та сімейного виховання показують, що батьки все більше потребують допомоги фахівців (Ю. Хямяляйнен). Консультації та рекомендації потрібні не тільки батькам дітей групи ризику або проблемним сім'ям. Вони необхідні кожній родині на певному етапі її розвитку в силу її внутрішніх потреб і зростаючих вимог суспільства до сім'ї як соціального інституту.

Підвищення педагогічної культури батьків через психолого-педагогічну освіту розкриває потенціал батьків, удосконалює сімейне виховання. Значення підвищення психолого-педагогічної освіти батьків постійно зростає у зв'язку зі змінами в системі освіти, з новою парадигмою виховання.

Зараз батьки стають «замовниками послуг» по відношенню до школи, тому поворот школи до дитини, перехід до нового особистісно-орієнтованого типу освіти неможливий без істотного підвищення рівня психолого-педагогічної культури вчителів і батьків.

На думку Т. Лодкіна, психолого-педагогічна культура – це складова частина загальної культури людини, в якій втілений накопичений людством досвід виховання дітей у сім'ї. Компонентами психолого-педагогічної культури є: діяльність батьків, дітей, педагогів, шкільних психологів; відносини (ділові, індивідуально-особистісні, інтелектуальні, емоційні та ін.); організаційно-педагогічні дії (наукове просвітництво, навчання, виховна робота в соціумі та ін.).

Багато в чому психолого-педагогічна культура визначається поглядами батьків на виховання, рівнем усвідомленості ними психолого-педагогічних уявлень, понять, в кінцевому підсумку ступенем зрілості їх як вихователів.

Уже в далекій давнині склалося два напрямки виховання – в родині і в громадських установах. У громадських установах мета виховання носить об'єктивний характер, так як підпорядкована вимогам суспільства. У родині мета виховання відрізняється суб'єктивізмом, тому що в ній виражаються уявлення конкретної сім'ї про те, яким вона хоче виростити свою дитину. Таким чином, цілі сімейного і суспільного виховання можуть не збігатися, а іноді і суперечити один одному. З огляду на це, держава в усі часи намагалася впливати на сімейне виховання, транслювати батькам цілі і зміст виховання.

Одним з перших учених, які використовували поняття педагогічної культури, був класик радянської школи В. Сухомлинський, він вважав, що педагогічна культура необхідна, в першу чергу, батькам. В. Сухомлинський запропонував винятковий приклад формування педагогічної культури батьків. Для того щоб виховання в сім'ї організовувалося правильно і розумно дуже важливо, щоб батьки були педагогічно обізнані, у зв'язку з чим потрібно підвищувати їх педагогічну культуру. У роботах В. Сухомлинського широко використовується поняття «шкільно-сімейне виховання». На його думку, виховання не може розглядатися тільки як шкільне або тільки як сімейне, так як особистість дитини єдина і процес її формування носить цілісний характер. У цьому цілісному процесі виховання школі належить провідна роль.

Серед більш пізніх робіт чималий інтерес представляє собою робота

І. Гребеннікова, в якій він позначив шляхи, форми і принципи підвищення педагогічної культури батьків, умови її ефективності. Вчений розглядає педагогічну культуру як специфічну особливість батьків, ступінь їх зрілості як вихователів, простежує залежність між рівнем педагогічної культури і ефективністю процесу виховання.

У 80-х роках наукова розробка системи педагогічної освіти отримала найвищий розвиток. У цей час з'явилися науково обґрунтовані методики щодо педагогічної допомоги батькам. Провідна роль у педагогічній освіті батьків належала школі. Зміст педагогічної освіти будувався на повноцінному теоретичному матеріалі, але, разом з тим, був малоцікавим батькам, тому що в ньому були відсутні ті знання, які могли б допомогти батькам при вирішенні конкретних проблем, а не проблем загального характеру.

Просвітництво батьків може охоплювати різні сфери життя і бути: психолого-педагогічним, методичним, правовим, екологічним, медичним тощо.

Для ефективної психолого-педагогічної освіти батьків у сучасній педагогічній ситуації принципове значення мають такі фактори: урахування позитивного особистого досвіду батьків; гуманістичний характер відносин всіх учасників педагогічної діяльності, їх реальну співпрацю; сприяння виробленню у батьків уявлень про єдність і цілісність виховного процесу в сім'ї та школі.

Метою психолого-педагогічної освіти батьків є формування оптимальної батьківської позиції. Батьківська позиція - це реальна психологічна і виховна спрямованість матері і батька, що виражається в певних способах і нормах взаємодії з дитиною. Оптимальна батьківська позиція повинна бути:

- адекватна (найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних і характерологічних особливостей дитини і побудова виховного впливу на основі такої оцінки);

- динамічна (здатна змінювати методи і форми спілкування і впливу на дитину стосовно її вікових особливостей, конкретних ситуацій, умов життя сім'ї);

- перспективна (виховні зусилля спрямовані в майбутнє, відповідно до

тих вимог, які ставить перед дитиною подальше життя).

Психолого-педагогічна освіта батьків здійснюється на основі наступних принципів:

- гуманістичний характер відносин педагога і батька, батька і дитини: всі учасники розглядаються як активні суб'єкти спільної діяльності, заснованої на реальній співпраці, демократії і творчих засадах;

- максимальне врахування індивідуальних особливостей учасників дозволяє організувати освіту за окремими групами проблем: це може підвищити актуальність психолого-педагогічної освіти в очах потенційних учасників;

- принцип індивідуального темпу просування слухачів в освоєнні навчального матеріалу.

Робота з батьками матиме конкретний, дієвий характер, сприятиме взаєморозумінню і взаємному інтересу батьків і соціального педагога, якщо в ній будуть реалізовані в єдності такі завдання:

1. Ознайомлення з матеріальними умовами життя сім'ї, її психологічним кліматом, особливостями поведінки дитини в сім'ї.

2. Визначення рівня психолого-педагогічної культури батьків.

3. Виявлення труднощів, які долають батьки.

4. Вивчення позитивного досвіду сімейного виховання з метою його застосування.

5. Здійснення колективного, диференційованого та індивідуального педагогічного впливу на батьків на основі ретельного аналізу отриманих даних про кожну сім'ю.

Результати освіти батьків проявляються в поліпшенні відносин з дитиною, в усвідомленні батьком значущості своєї діяльності, в оптимістичному погляді батьків на можливість вирішення сімейних проблем.

Таким чином ми проаналізували психолого-педагогічну взаємодію безпосередніх учасників освітнього процесу. А саме, детально розглянули особливості такої взаємодії на рівні «соціальний педагог – учень», «соціальний

педагог – педагог» та «соціальний педагог – батьки». Визначили мету, завдання, особливості організації та принципи психолого-педагогічної взаємодії безпосередніх учасників освітнього процесу.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Особливості здійснення соціально - педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти

Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі, на думку О. Безпалько, це фахівець, який здійснює послідовну роботу із соціального виховання дітей та підлітків, спрямовану на розвиток індивідуальності особистості, допомогу в адаптації та інтеграції учнів до навколишнього мікросоціуму [1, 79].

Н. Краснова зазначає, що соціальний педагог – це спеціаліст з організації соціально-педагогічної діяльності з різними групами школярів та їх батьками, учителями, класними керівниками, адміністрацією, найближчим оточенням учнів. Його діяльність спрямована на організацію позанавчальної діяльності, дозвілля, індивідуальної та консультативної роботи, а також координації виховних зусиль [6, 73].

Соціальний педагог, на думку К. Моїсеєнко, це координатор, який регулює впливи педагогів (вчителів-предметників, педагогів-організаторів), батьків, учнівського колективу, соціуму на дитину [7, 5].

В. Шульга пропонує визначення соціального педагога закладу освіти як фахівця, діяльність якого спрямована на забезпечення процесу соціалізації учнів у навчально-виховній діяльності, захист їх психічного, фізичного та соціального здоров'я, підготовку до самостійного життя в суспільстві, попередження і педагогічну корекцію відхилень соціального розвитку особистості [11, 6].

Діяльність соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі реалізується у чотирьох базових аспектах: адміністративному, виховному, соціально-підтримувальному та методичному.

У рамках адміністративного аспекту соціальний педагог виступає радником адміністрації школи, бере участь у прийнятті управлінських рішень, виступає посередником між адміністрацією школи, педагогічним колективом, учнями та їх батьками, очолює діяльність батьківського комітету, оформлює відповідну документацію, організовує взаємодію школи з органами управління освітою, закладами соціального захисту, охорони здоров'я тощо.

Залученість соціального педагога у виховний процес є другим аспектом його діяльності, змістовим наповненням якого є: створення сприятливих умов виховного простору; дослідження інтересів і потреб вихованців навчального закладу; виявлення несприятливих чинників, проблемних ситуацій та їх попередження; залучення учнів до соціально активної діяльності; сприяння розвитку особистого потенціалу, їх самосвідомості, самоорганізації, самовизначенню; формування особистої культури, ціннісних орієнтацій учнів; закріплення в поведінці учнів соціально визнаних норм; регулювання взаєностосунків між учнями, вчителями, батьками.

Третій аспект діяльності соціального педагога – соціально-підтримуючий, що може бути представлений як соціально-педагогічний патронаж учнів – форма індивідуального супроводження, адресної підтримки та надання соціальних послуг учням, які переживають кризову ситуацію і не мають можливості самостійно її подолати (соціально-педагогічна підтримка учнів, які мають труднощі в адаптації, навчанні, формуванні взаєностосунків з класним колективом, проблеми в сім'ї та інше).

Методична робота є четвертим важливим аспектом діяльності соціального педагога в школі, в рамках якого він застосовує методики, форми, методи, технології соціально-педагогічної роботи, організовує і проводить методичні семінари із вчителями, класними керівниками, розробляє методичні рекомендації для батьків учнів, бере участь у міських, районних методичних радах.

Порівняльний аналіз наукових підходів щодо функцій соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі показав, що вищезазначені

функції описані більшістю науковців: О. Безпалько, І. Богдановою, Н. Заверико Л. Нікітіною, А. Капською, Н. Красновою, К. Моїсеєнко, В. Шульгою. Крім того, деякі з них додатково визначають інші функції. Так, наприклад, Л. Нікітіна [8, 18], Н. Заверико [4, 105] виділяють просвітницько-виховну (або навчально-освітню) функцію, змістом якої є забезпечення соціальним педагогом впливу на поведінку дітей, сприяння освітній і виховній діяльності всіх соціальних інститутів зони його професійного впливу. О. Безпалько [1, 76], І. Богданова [2, 302], В. Шульга [11, 57] описують консультативну функцію і визначають її як надання порад, рекомендацій учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога. Крім того, вони обґрунтовують захисну функцію, змістовим наповненням якої є забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних правозахисних інстанціях. Соціально-терапевтичну функцію соціального педагога визначає А. Капська. На її думку, вона спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем дитини на основі самоусвідомлення нею відношення до себе, оточення та навколишнього середовища [5, 45]. На підставі ґрунтовного аналізу проблеми вивчення основних функцій соціального педагога в загальноосвітньому закладі ми здійснили спробу узагальнити їх зміст.

Виконання соціальним педагогом організаторської функції передбачає структурування, планування ним професійної діяльності, спрямованої на організацію виховного середовища у загальноосвітньому закладі, а саме:

- залучення сім'ї дитини до соціально-педагогічного процесу у навчальному закладі, організація діяльності батьківських комітетів, сімейних клубів, батьківських зборів;
- організація і проведення зборів педагогічного колективу;
- організація посередницьких і партнерських зв'язків на основі угод про співпрацю із закладами освіти, соціальними службами, культурно-мистецькими установами;
- складання і ведення відповідної документації планування, звітності,

поточної документації;

- забезпечення змістового дозвілля учнів у школі та соціальному середовищі.

Правозахисну функцію соціальний педагог реалізує шляхом використання комплексу правових норм для дотримання, охорони та захисту прав, соціальних гарантій. Змістовим наповненням її є:

- інформування учнів та їх батьків про права і соціальні гарантії;
- захист інтересів дітей і підлітків у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді), а також на педагогічних радах;
- взаємодія з органами соціального захисту щодо підтримки учнів та їх сімей, що опинились у складних життєвих обставинах (сприяння у наданні матеріальної допомоги, організація взаємодії з органами соціального захисту, опікунськими радами тощо);
- організація заходів державного примусу щодо осіб, які допускають протиправні дії стосовно учнів.

Діагностична функція передбачає поглиблене вивчення і всебічний аналіз індивідуальних особливостей особистості, учнівського мікроколективу, шкільного колективу, сім'ї з метою забезпечення індивідуального та диференційованого підходів в організації соціально-педагогічної діяльності. Згідно з зазначеною функцією соціальний педагог:

- розробляє програми психолого-педагогічного діагностування як окремої особистості, так і мікрогруп;
- діагностує творчі здібності, інтереси, уподобання учнів;
- виявляє прояви соціально-педагогічної занедбаності учнів, прояви різних форм дезадаптації учнів;
- досліджує мікроклімат (міжособистісні стосунки) класного колективу;
- аналізує й узагальнює результати діагностичної роботи та використовує їх у розробці програми соціально-педагогічного втручання.

Соціальний педагог відповідно до прогностичної функції здійснює прогнозування, передбачення розвитку педагогічної ситуації. Наприклад,

структурує попереднє передбачення результатів реалізації корекційних програм роботи з учнями, проводить прогнозування і конструювання (разом з батьками, учнем) моделей нових взаємостосунків, виховних ситуацій тощо.

Консультативна функція соціального педагога передбачає здійснення ним консультативної діяльності з метою інформування, психолого-педагогічної підтримки та розв'язання педагогічних, соціальних, правових проблем учнів, батьків, вчителів, адміністрації школи.

Попереджувально-профілактична функція ґрунтується на виявленні умов, психолого-педагогічних факторів, які зумовлюють відхилення у поведінці, нормах життєдіяльності учнів, переконанні учнів у доцільності дотримання соціально значущих норм та правил поведінки, веденні здорового способу життя. Відповідно до цієї функції соціальний педагог: здійснює інформування учнів про можливі наслідки асоціальних дій, організовує заходи із забезпечення програми позитивної життєдіяльності особистості, формування здорового способу життя, проводить просвітницьку роботу з батьками з профілактики девіантної поведінки учнів.

Реалізація корекційно-розвивальної функції соціальним педагогом передбачає активний вплив на процес соціалізації особистості, позитивні зміни в ній на основі виховного впливу та соціальної реабілітації. Соціальний педагог проводить індивідуальну роботу з учнями, що мають проблеми з адаптації у класному колективі, навчанні, взаємостосунках з однолітками, вчителями, порушення дисципліни тощо. Крім того, надає допомогу учням з неблагополучних сімей у сприйнятті розвитку їх особистості (формуванні самооцінки, самоорганізації, самореалізації; формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій) та інше.

Соціально-перетворювальна функція соціального педагога в загальноосвітньому закладі – це надання соціальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних потреб дітей та підлітків; здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, соціально-педагогічного патронажу соціально незахищених категорій дітей; сприяння

професійному самовизначенню старшокласників тощо.

На основі вищезазначених функцій виокремимо основні напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітньому закладі, зокрема: консультативний, профорієнтаційний, культурно-дозвіллевий, соціально-профілактичний, соціально-патронажний та організаційно-методичний.

Консультативну діяльність соціального педагога в школі визначаємо як вид соціальної послуги, організований процес комунікативної взаємодії, де соціальний педагог здійснює інформування, психолого-педагогічну підтримку для задоволення запиту чи вирішення проблеми звернення учнів, батьків, класних керівників, вчителів.

Проблематикою звернень є:

- консультування з проблем готовності дитини до школи;
- консультування учнів груп ризику з проблем подолання соціально-педагогічних труднощів;
- консультування старшокласників з питань професійного самовизначення;
- консультування з питань захисту прав, інтересів дітей;
- консультування батьків з проблем навчання, виховання, підтримки дітей, організації позанавчальної діяльності, дозвілля;
- консультування вчителів і представників адміністрації школи з соціально-педагогічних проблем з метою сприяння покращенню умов життя учнів у школі;
- консультування з метою соціально-психологічної підтримки учнів, що перебувають у кризовій ситуації;
- консультування з проблем підвищення валеологічної культури педагогів, учнів та їх батьків, з питань формування здорового способу життя.

Профорієнтаційна діяльність соціального педагога в школі спрямована на допомогу учням у виборі професії відповідно до здібностей, нахилів і ринку праці. Соціальний педагог, реалізуючи даний напрям, здійснює:

- інформування школярів, батьків про світ професій, їх зміст, вимоги до спеціаліста та потреби в кадрах за тією чи іншою професією;
- ознайомлює старшокласників з умовами отримання професійної освіти в навчальних закладах різних типів;
- організовує і проводить професіографічні екскурсії у навчальні заклади різного профілю, установи, підприємства;
- проводить професіографічні зустрічі учнів з представниками різних професій;
- застосовує психодіагностичні методики для вивчення індивідуально-психологічних особливостей старшокласників, важливих при виборі професії;
- проводить професійно орієнтовані консультації.

Культурно-дозвіллевий напрям передбачає створення соціальним педагогом умов для задоволення потреб у відпочинку, творчому розвитку учнів за допомогою заходів розважального характеру та організації змістовного дозвілля. Наприклад, організація тематичних заходів, присвячених різним подіям (наприклад, «Свято букваря», «Свято останнього дзвоника»), культурно-мистецьких (конкурсів, виставок), спортивно-оздоровчих (змагань, туристичних подорожей тощо).

Соціально-профілактичний напрям – це система превентивних дій, спрямована на розвиток умінь і формування навичок орієнтації у складній системі соціальних взаємовідносин. Це попередження соціальної відокремленості (ізолюваності) дитини, асоціальної поведінки. Відповідно до даного напрямку діяльність соціального педагога полягає в інформуванні учнів про негативні наслідки асоціальних дій, організації і проведенні заходів з формування здорового способу життя, розробці та впровадженні програм зі створення сприятливого соціально-психологічного клімату в класному колективі, попередженні конфліктних ситуацій тощо.

Соціально-патронажний напрям передбачає здійснення соціальним педагогом соціальної підтримки, опіки і патронажу дітей (вразливих категорій) з метою подолання життєвих труднощів, забезпечення належних умов їх

розвитку. До вразливих категорій дітей належать учні з малозабезпечених, багатодітних, неповних, опікунських сімей; діти з особливими потребами; учні, батьки яких недостатньо виконують виховну функцію, зловживають алкогольними напоями, характеризуються конфліктністю взаємостосунків; учні, що проявляють різні форми соціальної дезадаптації, та інші.

Відповідно до цього напрямку, діяльність соціального педагога передбачає:

- соціальне інспектування (відвідування сім'ї, дослідження умов життя);
- встановлення зв'язків з соціальними службами та представлення інтересів щодо надання пільг, компенсацій;
- здійснення комплексу заходів (психолого-педагогічних, правових, інформаційних та інших), спрямованих на забезпечення належних умов;
- організацію заходів, спрямованих на підвищення адаптивних можливостей дитини (створення умов для забезпечення психологічного і фізичного комфорту);
- формування ціннісних установок, нових знань умінь і навичок;
- допомога у комунікації, організації міжособистісних стосунків;
- попередження соціальної ізоляції;
- виявлення і розвиток творчого потенціалу, залучення до суспільно корисної діяльності;
- захист прав та інтересів, взаємодія з органами соціального захисту, соціальними службами;
- супроводження учнів у навчально-виховному процесі (здійснення контролю за їх успішністю, сприяння в налагодженні та корекції взаємостосунків, залучення до суспільно корисної діяльності);
- встановлення контактів з сім'єю, направлення в тренінгові (корекційні) групи, консультативні центри;
- розробку і впровадження корекційних програм (на відновлення особистісних, моральних і вольових якостей, формування активної життєвої позиції, інтересів, допомоги у набутті навичок спілкування, попередження і

подолання конфліктних ситуацій).

Організаційно-методична діяльність передбачає участь соціального педагога в методичних семінарах-практикумах, конференціях з проблем виховання і соціалізації дітей та підлітків, накопичення банку даних результатів педагогічних досліджень, виступ на методичних педагогічних радах, підбір спеціальної методичної літератури тощо.

Серед шкільних проблем, які знаходяться в центрі уваги фахівців соціальної роботи, виділяють наступні групи:

1) проблеми дітей, що традиційно знаходяться у центрі уваги соціальних служб (діти-інваліди зі збереженим інтелектом, діти-сироти, діти з багатодітних сімей, соціально неблагополучних сімей);

2) проблеми невстигаючих учнів. Проблема невстигаючих учнів лежить на перетині педагогічних, психологічних, соціальних проблем. Вже зараз вона виходить в число найгостріших проблем сучасності. Мова йде не про дітей з відхиленнями у розвитку, а про учнів масової школи, які відчувають труднощі з навчанням, що накопичуються від року до року і ведуть до невстигання, погіршення здоров'я, порушення психологічної та соціальної адаптації. Серед можливих негативних наслідків, до яких призводить дана проблема, можна віднести: кидання школи; проблеми з навчанням в середніх і старших класах, а також при здобутті фахової освіти внаслідок «запущених» проблем початкової освіти; формування девіантної поведінки. Подібна проблематика, за оцінками експертів, спостерігається у більше як половини школярів.

Шкільні труднощі мають цілий ряд причин, а складність їх виділення обумовлюється їх неоднозначністю, багатоваріантністю. До основних груп факторів відносимо екзогенні та ендогенні.

Екзогенні (зовнішні) фактори. Серед них виділяємо умови, в яких росте і розвивається дитина (як позитивні так і негативні, наприклад - відсутність емпатичного контакту з батьками, ласки, взаєморозуміння, надмірна увага до дитини тощо). Тут і екологічні фактори (в екологічно небезпечних районах кількість невстигаючих школярів досягає 80 %). До зовнішніх факторів

відносяться також педагогічні впливи - фаховий рівень вчителів, педагогічна кваліфікованість батьків, недосконалість методик навчання, неправильна мотивація до навчання.

Ендогенні (внутрішні) фактори. До них відносимо відхилення у фізичному розвитку дитини як на етапі внутрішньоутробного розвитку, так і набуті в подальші періоди, а також наявність тих чи інших захворювань. Ці фактори не піддаються соціально-педагогічній корекції, тому мають бути враховані як об'єктивна перешкода у подоланні проблем неспішності.

Соціальна робота зі школярами спрямована на вирішення ряду завдань. У найзагальнішому розумінні це подолання недоліків, на яких зосереджують увагу самі педагоги, учні, батьки, застосування ефективних шляхів їх усунення. Виходячи з аналізу зарубіжного досвіду, враховуючи специфіку проблем соціального захисту дитинства в нашій країні, виділяють наступний перелік основних завдань соціальної роботи зі школярами:

- сприяти подоланню специфічних труднощів у процесі соціалізації школярів із соціально неблагополучних сімей і прошарків суспільства. Розвиток випереджаючої соціалізації (ознайомлення учнів, незалежно від їх походження, з їх рольовими перспективами і шансами в суспільстві відповідно до здобутої освіти;

- формування уявлення про суспільні потреби, запити, тенденції розвитку суспільства;

- вироблення навичок критичного осмислення навколишньої соціальної дійсності та свого місця та перспектив у ній). Сприяти розвитку особистісних і соціальних освітніх процесів на стадії навчання і вибору професії. Участь у педагогічному розв'язанні потенційних конфліктів.

Щодо конкретних шляхів реалізації даних завдань можна виділити:

- соціально-побутову допомогу, забезпечення вітальних потреб, вирішення негайних проблем;

- аналіз, консультування, лікування, активізацію до діяльності, охоплення цією роботою як окремих дітей, їхніх батьків, так і груп;

- співпрацю з педагогами, шкільними психологами, лікарями, консультантами з профорієнтації;
- групові методи виховання, роботу з учительським колективом, батьківським комітетом, проведення батьківських зборів [20].

Одним із провідних мікрофакторів соціалізації дитини є інститути соціального виховання. Пріоритетне місце серед них, без сумніву, належить школі. Саме школу більшість науковців розглядає як провідний інститут соціального виховання. У першу чергу, необхідно зазначити, що в освітні заклади дитина приходить як особистість, яка розвивається і формування якої вже почалося в сім'ї, групі однолітків, найближчому мікросоціумі. Тому життя дитини в школі доцільно розглядати як органічну частину та продовження її соціалізуючого процесу [42, 54, 65].

Досить часто процес соціалізації особистості в умовах загальноосвітніх закладів супроводжується появою різноманітних соціально-психологічних проблем в дитячому та підлітковому середовищі, особливостей взаємодії учнівського та педагогічного колективів, різних труднощів підлітків, пов'язаних з усвідомленням та розумінням ними власного «Я-образу». Все це викликає необхідність організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями освітніх закладів, яку має здійснювати кваліфікований спеціаліст. Ним на сьогодні виступає соціальний педагог-фахівець відповідної кваліфікації, об'єктом діяльності котрого є діти та молодь, що потребують допомоги й підтримки у процесі соціального становлення.

Стратегічні завдання соціально-педагогічної діяльності в освітніх закладах:

- сприяти подоланню перешкод в процесі соціалізації дітей з соціально неблагополучних сімей;
- формувати в учнів навички соціальної компетентності – бази для адаптивної та позитивної поведінки, які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя;

- впливати на позитивні зміни у соціальному полі шкільного мікросоціуму.

Функціональні обов'язки соціального педагога окреслені в листі Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001 р. «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів». Відповідно до цього листа перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання:

- формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами;
- охорона й захист прав та інтересів дітей;
- вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності;
- вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;
- створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності;
- організація та координація різних видів поза навчальної діяльності дітей та підлітків;
- попередження конфліктів в учнівських колективах;
- допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;
- орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;
- профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями «групи ризику»;
- посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;
- взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням;
- попередження суїцидальних спроб неповнолітніх.

До посадових обов'язків соціального педагога входять також:

- турбота про дітей, які за певних причин виключені зі школи;
- надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини в

інший навчальний заклад;

- захист прав дітей, що є представниками національних меншин;
- виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час і

вирішення питання їх освіти;

- сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг;
- організація різноманітних благодійних акцій.

Соціальний педагог є рівноправним членом педагогічного колективу освітнього закладу. Він бере участь у роботі педагогічних рад, методичних об'єднань.

На основі цих функцій виокремлюють такі основні напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах:

- вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціально-педагогічного впливу мікросередовища на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;

- організація соціально-педагогічної взаємодії з особистістю, яка потребує допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням особистості до самоорганізації та самостійності, сприянням особистості у вирішенні проблем, співробітництво з сім'єю, школою та громадою;

- соціально-психологічна допомога та підтримка особистості в кризових ситуаціях здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з

- проблеми, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки;

- корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи і групи можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє «Я», підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для творчості.

Результативність діяльності соціального педагога оцінюється в процесі поточного та підсумкового контролю адміністрацією загальноосвітнього закладу та самоконтролю спеціаліста. Велику роль у цьому відіграє наявність та якість оформлення відповідної документації. В інструктивно-методичних листах, які регламентують діяльність соціального педагога, наводиться такий орієнтовний перелік документів спеціаліста в загальноосвітніх закладах:

- тексти нормативних документів щодо соціально-педагогічної роботи, законів та підзаконних актів щодо захисту прав дітей;
- посадова інструкція; перспективні плани роботи на рік, чверть, місяць;
- графік консультацій;
- програми по окремих напрямках соціально-педагогічної роботи, які реалізує спеціаліст у школі;
- документація щодо соціального супроводу дітей, які скоїли правопорушення;
- документація щодо питань опіки та піклування учнів школи;
- журнал реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів із зазначеними видами наданої їм допомоги;
- соціальні паспорти кожного класу;
- соціальні паспорти неблагополучних сімей, в яких було здійснене соціальне інспектування;
- звіти про роботу з неблагополучними сім'ями учнів;
- методичні матеріали для реалізації різних напрямів соціально-педагогічної роботи в школі (інформаційні матеріали для батьків, матеріали для вчителів щодо здорового способу життя, формування навичок соціальної компетентності тощо);
- інформація про діяльність різних соціальних служб та організацій, які діють в мікрорайоні школи.

З метою ефективного забезпечення функціональних обов'язків соціальний педагог у своїй практичній роботі широко використовує такий

метод аналізу соціуму, як складання соціального паспорту класу. Соціальна паспортизація класних шкільних колективів здійснюється на основі даних, отриманих соціальним педагогом у результаті вивчення біографічних даних учнів, індивідуальних бесід з ними, а також батьками та класними керівниками, спостереження за класним колективом тощо. На сьогодні в соціально-педагогічній практиці не існує стандартизованої форми соціального паспорту класу. Це пояснюється наявністю широкого спектру різних типів навчальних закладів, що, у свою чергу, обумовлює специфіку певного контингенту учнів. Орієнтовна структура соціального паспорту класу може мати такі блоки:

I. Гендерна характеристика класу: кількість хлопців; кількість дівчат.

II. Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року народження).

III. Стан здоров'я вихованців: здорові; мають тимчасові розлади здоров'я; мають хронічні соматичні хвороби; мають психосоматичні захворювання; мають інвалідність.

IV. Види позанавчальної діяльності вихованців: кількість дітей, які навчаються в музичних школах; кількість дітей, що відвідують спортивні секції; кількість дітей, що займаються в гуртках та клубах за інтересами; кількість осіб, які не відвідують позашкільні заклади.

V. Соціальна поведінка учнів класу: число учнів, що скоїли різні правопорушення; число учнів, що стоять на обліку в ювенальній поліції; наявність учнів з різними видами адиктивної поведінки; кількість учнів, які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.

VI. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів: кількість учнів з повних сімей; кількість учнів з неповних сімей; кількість учнів, яких виховують опікуни чи прийомні батьки; кількість учнів, що проживають з алкозалежними батьками; кількість учнів, які проживають з наркозалежними батьками; кількість учнів з матеріально забезпечених сімей; кількість учнів з малозабезпечених сімей; кількість учнів з багатодітних родин [20].

Ще одним із надзвичайно важливих напрямів роботи соціального

педагога в загальноосвітніх закладах сьогодні є популяризація серед учнів переваг здорового способу життя.

Досить тривожним є той факт, що з року в рік збільшується число неповнолітніх з різними видами наркогенної залежності.

Широкомасштабна профілактична робота з підлітками, яка проводиться в Україні останнім часом, на жаль, не принесла відчутних результатів.

Однією із причин цього є те, що в більшості випадків ця робота систематично не ведеться в освітніх закладах і, в основному, носить епізодичний характер.

В останні роки в Україні почали впроваджуватися профілактичні програми за методом «рівний-рівному», ефективність яких перевірена в інших країнах. Реалізація їх в умовах школи, безперечно, не може відбутися без активної роботи в цьому напрямі соціального педагога, оскільки інформація, отримана в процесі соціальної діагностики, дасть йому можливість відібрати та підготувати потрібних для підлітків інструкторів-однолітків. Спільно з соціальним педагогом вони зможуть сформуванати позитивне ставлення однолітків до здорового способу життя.

Оцінка результативності професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітньому закладі може проводитися за такими параметрами:

- відповідність соціально-педагогічної роботи спеціаліста розробленим планам;
- використання в роботі широкого спектру різноманітних методів та форм;
- адекватне використання технологічного інструментарію для вирішення соціально-педагогічних завдань;
- оцінка батьками та учнями якості роботи соціального педагога;
- інформаційно-методичне забезпечення різних напрямів роботи соціального педагога в школі;
- кількість сімей, з якими ведеться соціально-педагогічна робота;
- проведені заходи щодо соціально-правового захисту дітей;

- соціально-психологічний супровід дітей груп ризику;
- організація роботи з педагогічним колективом школи;
- налагодження взаємодії з різними соціальними службами та організаціями.

Соціальний педагог закладу освіти у виконанні своїх професійних обов'язків спирається на взаємодію з психологом, заступником директора з виховної роботи, директором школи, учителями, службою у справах дітей та іншими державними службами й громадськими організаціями. Процес цілеспрямованого взаємовпливу соціального педагога і педагогічного колективу, батьків учнів відображає категорія «взаємодія». У науковій літературі сформувалась стійка думка, що організована взаємодія у колективі є найкращим виховним і соціалізуючим засобом, найбільш сприятливою умовою для освіти і розвитку дітей. Педагогічні працівники не можуть змінити внутрішній світ дитини без її власної волі, бажання, але можуть взаємодіяти, пропонуючи різні шляхи вирішення проблем, організовувати співробітництво, спрямоване на самопізнання та самовдосконалення [2, 10].

Серед вітчизняних дослідників у галузі соціальної педагогіки утвердилася думка, що сучасний загальноосвітній заклад слід вважати соціально-педагогічною системою, у якій діяльність соціального педагога реалізується як:

- 1) функціонально-рольова взаємодія з членами педагогічного колективу;
- 2) професійна взаємодія з фахівцями різних соціальних служб;
- 3) гармонізація відносин у педагогічному колективі [6, 85].
- 4) Організуючи взаємодію з педагогічним колективом, батьками учнів, соціальний педагог вирішує три основні завдання:
 - 5) створює у школі сприятливі умови для саморозвитку та самореалізації особистості дитини;
 - 6) досягає єдності, односпрямованості у розв'язанні соціально-педагогічних завдань;
 - 7) формує з ними відносини співпраці, взаємної довіри.

Виходячи з професійної взаємодії соціального педагога з іншими працівниками школи, можна виділити наступні педагогічні умови:

Першою умовою є компетентність соціального педагога, вміння організовувати роботу. У процесі модернізації змісту організаційно-педагогічної діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з'являються нові підходи до розвитку професійності фахівця, зокрема – компетентнісний підхід. Компетентність є результатом доброї базової підготовки, творчої діяльності та безперервного підвищення світоглядного, професійного і загального культурного рівня в різних формах і, головним чином, шляхом самоосвіти [7, 139].

Другою умовою є стимулювання професійної взаємодії. Обов'язковим елементом у професійній взаємодії є мотивація – те, що спонукає учасників до спільної діяльності задля досягнення загальної мети.

Забезпечення чітко організованої системної взаємодії є третьою педагогічною умовою. Школа в контексті системного підходу – це складна соціально-педагогічна система, яка включає низку підсистем [5, 4]. Відтак, загальноосвітній навчальний заклад слід розглядати як систему, що здійснює нові соціально-педагогічні функції через діяльність, яка передбачає активність усіх її учасників, підсистем. Соціально-педагогічна діяльність загальноосвітнього навчального закладу складається із складних систем, які включаються у структуру школи в якості підсистем. В основі досягнення ними оптимального результату лежить планомірна діяльність на рівні взаємодії усіх елементів. Вступаючи у певний контакт один з одним, учасників навчально-виховного процесу формуються певні відносини.

Серед загальноприйнятих підсистем загальноосвітньої школи – системи навчання, системи виховання, системи позашкільної роботи, системи роботи з сім'ями учнів, системи роботи окремих педагогів, слід виокремити і систему організаційної діяльності соціального педагога, яка базується на уявленні про структуру організаційної взаємодії соціального педагога з педагогами різних спеціальностей і визначається за допомогою розподілу основних і додаткових

функцій у процесі їхньої спільної діяльності. Відносини, які при цьому виникають об'єктивно відображають процеси розподілу і кооперації праці. Будь-яка діяльність відбувається у певних умовах і часі. Під час побудови системної взаємодії слід врахувати особливості соціально-педагогічного простору, в якому відбувається професійна взаємодія усіх членів педагогічного колективу на основі їхнього професійної спеціалізації, досвіду суб'єктів, індивідуальних можливостей. Запорукою досягнення ними оптимального результату є планомірна діяльність на рівні взаємодії усіх елементів.

Четвертою умовою є розробка системи організаційних форм взаємодії соціального педагога з педагогічним колективом, батьками учнів, та іншими фахівцями. Взаємодія проявляється у формі її організації, тобто спільних дій, спрямованих на загальний предмет праці. Вона забезпечує узгодженість дій та швидкість прийняття рішень. Форма організації співпраці соціального педагога з визначеними фахівцями має бути стійка, системна та цілісна. Практика показує наявність різних форм організації співпраці. В одному випадку, соціальний педагог працює з декількома суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, використовуючи їх лише в якості своїх помічників, в іншому – існують відповідні цілком самодостатні служби, проте їхні дії не узгоджені – відсутній керуючий і координуючий центр – соціальний педагог.

Однак, оптимальною формою організації діяльності виявляється лише та, у якій керуючим центром є соціальний педагог. Вона забезпечує узгодженість дій, швидкість та ефективність прийняття рішень. Соціальний педагог організовує роботу класного керівника, психолога, сім'ї, громадськості таким чином, щоб їхні функції не дублювалися, не повторювалися, оскільки на практиці деякі з них дуже наближені або ж перекриваються при вирішенні спільних завдань – формується зона функціональної інтерференції – діяльність, яка входить у сферу обов'язків як соціального педагога, так і психолога, класного керівника, заступника директора з виховної роботи та ін. [4, 162].

В результаті складається ситуація, за якої відбувається перекладання відповідальності за діяльність між членами шкільного колективу, нехтування

посадовими обов'язками, навіть конфлікти на ґрунті неузгодженості дій, що може вести до дезорганізації діяльності. Подолання цієї проблеми полягає в усвідомленні існування багатоканального впливу суб'єктів соціально-педагогічної діяльності на процес соціалізації учня, повноцінної самостійної ролі кожного з них у цьому процесі. У такому разі, результатом ефективної діяльності буде сукупний внесок суб'єктів соціально-педагогічної діяльності у виховання учня/учнів, де соціальному педагогу відведено роль організаційного/координаційного центру. Правильно організована взаємодія забезпечить певну послідовність та сталість етапів соціально-педагогічної діяльності.

2.2. Особливості роботи соціального педагога в умовах Нової української школи

Нова українська школа – ключова реформа Міністерства освіти і науки України. Головна її мета – створити школу, у якій буде приємно навчатися і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті. Нова українська школа – це школа, до якої приємно ходити учням, де прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятися висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами.

Таким чином, загальні тенденції розвитку особистості, соціуму, принципів зміни у системах соціальних відносин й взаємодії вимагають від сучасної людини сформованості нових здатностей. На то й орієнтує Нова українська школа. Дитина, яка освоює сучасний світ, сприймає новітні технології, швидкоплинні зміни, глобальні виміри як природне середовище власного життя. У дорослої ж людини мають відбутися трансформації стереотипів, сформуватися нові моделі поведінки та нормативно-ціннісне ставлення до них. Це потребує додаткових зусиль усвідомлення себе як частини нового світу. Особливо гостро ця проблема постає в освітньому середовищі,

коли дорослі, педагоги, соціальні педагоги мають вибудовувати такий простір розвитку й становлення особистості, в якому якісно інтегруються стійкі загальнолюдські й ментальні основи соціального життя та цінності й норми, що продукуються новими інформаційно-комунікаційними технологіями, сучасними смислами життєдіяльності людини.

Побудова Нової української школи вимагає від освітян:

- кардинальних змін у ставленні педагога до власної педагогічної діяльності та досвіду;
- усвідомлення наявних стереотипів педагогічних дій і сприйняття учня, його навчальної діяльності та власної ролі в освітньому процесі;
- реального учіння протягом життя, пов'язаного з професійною діяльністю;
- врахування власних індивідуально-професійних особливостей.

Професія учителя є інтелектуально й емоційно напруженою діяльністю, зі значним навантаженням адаптаційно-компенсаторних механізмів всього організму на фізичному рівні й на психологічному (особистісному) рівні. Соціальні педагоги здійснюють соціально-педагогічний патронаж колективу учнів та мікрогруп; осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах чи потребують піклування. Соціальна робота, як вид професійної допомоги окремій особистості, сім'ї або групі осіб з метою забезпечення належного соціального, матеріального та культурного рівня життя, стала однією із основних складових суспільного життя та соціальної практики сьогодення. Фахівці соціальної сфери, опираючись на наукові дані про поведінку людини і соціальні системи відносин, допомагають там, де люди вступають у взаємозв'язок із навколишнім середовищем. Найчастіше потреба у допомозі соціального педагога виникає у складних ситуаціях, що викликають соціальну дезадаптацію учня, наприклад: хвороба, втрата близьких, зміна місця проживання, нові відносини з однолітками тощо. Оскільки різноманітні життєві труднощі зазвичай викликають психологічний дискомфорт та емоційну нестабільність, клієнти соціального педагога потребують не лише сприяння у

вирішені проблемної ситуації, але й психологічної підтримки і допомоги. Соціальний педагог за своїм професійним призначенням покликаний запобігти проблемі, своєчасно виявити і усунути причини, що породжують її, забезпечити превентивну профілактику різного роду негативних явищ (морального, фізичного, соціального плану), відхилень у поведінці людей, їх спілкуванні і, таким чином, оздоровити навколишнє мікросередовище. Тому соціальному педагогу доводиться освоювати різні соціальні ролі і змінювати їх в практичній діяльності в залежності від ситуації і характеру розв'язуваної проблеми.

Таблиця 2.1

Соціальна роль та діяльність соціального педагога

Соціальна роль	Діяльність
Експерт	Вивчення особливостей соціального середовища, складання прогнозу впливу його на розвиток особистості, визначення методів допустимого компетентного педагогічного втручання у вирішення проблеми.
Проектувальник	Проектування соціально-педагогічної діяльності, визначення учасників і умов реалізації проекту
Учасник спільної діяльності	Спонування людини до дії, соціальної ініціативи, розвиток здатності самому вирішувати свої проблеми
Захисник інтересів	Захист прав особистості
Посередник	Сполучна ланка між особистістю та соціальними службами, педагогічним колективом школи, державними установами, громадськими організаціями
Духовний наставник	Соціальний патронаж, турбота про формування моральних, загальнолюдських цінностей в соціумі
Соціальний терапевт	Сприяння особистості в контактах з відповідними фахівцями, допомога у вирішенні конфліктних ситуацій

Діяльність соціального педагога багато в чому визначається його професійними установками. Про установки соціального педагога на себе як фахівця можна припустити наступне: на суб'єкт-суб'єктний полюс – це значимість особистісних проявів для успіху соціально-педагогічної діяльності; на суб'єкт-об'єктний полюс – він орієнтований на поведінку фахівця відповідно до загальних приписів і правил, тобто на функціонально – рольову поведінку, часто позбавлену особистісного начала.

Установка на вплив з клієнтом може бути як рольова – на жорстке управління і контроль в діяльності, авторитарність у спілкуванні, так і особистісна – на співпрацю, спільну діяльність у спілкуванні і партнерські відносини.

Особистісно орієнтована взаємодія характеризується неформальним виконанням професійних ролей, при цьому соціальний педагог, наповнюючи особистісним змістом професійну діяльність, грає і інші ролі: товариш, партнер, співрозмовник, радник і т.д. При рольовому варіанті соціальний педагог прагне внести в процес взаємодії нормативний зміст без урахування його особистісної значущості для клієнтів. При особистісно орієнтованій взаємодії він прагне до розвиваючого, особистісно значущого і привабливого для обох сторін змісту.

Таким чином, особистісне проявляється в професійному, в діяльності через ціннісні орієнтації та установки особистості. Самі ж установки і ціннісні орієнтації фахівця в професійній діяльності базуються на глобальному відношенні людини до різних сторін життя, і перш за все до людей, самого себе, до діяльності. При позитивному ставленні до людей, до себе як особистості при інтересі до спілкування і співпраці з людьми шанси на формування особистісного полюса соціально-педагогічних установок досить великі.

Робота соціального педагога зумовлена необхідністю подолання суперечностей, які існують між потребою суспільства у високопрофесійних фахівцях соціальної роботи і недостатнім рівнем їх підготовки, що зумовлено

відсутністю уніфікації змісту та структури професійно-орієнтованих дисциплін, які й забезпечують фахову підготовку спеціалістів. Напрямок роботи соціального педагога щодо створення оптимальних умов навчального процесу для учня Нової української школи включає наступні аспекти:

1. Вивчення особливостей всебічного розвитку дитини;
2. Психодіагностика для встановлення рівня розвитку школяра;
3. Проведення бесід, тренінгів, лекцій та консультування;
4. Створення оптимальних умов для розвитку учня;
5. Співпраця з вчителями-предметниками, яка полягає у консультуванні та наданні рекомендацій щодо супроводу соціально не захищених дітей в умовах Нової української школи.

6. Налагодження співпраці з батьками, яким теж подобається Нова українська школа, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння.

Отже, можна зазначити що невід'ємною частиною роботи соціального педагога є психосоціальна допомога, спрямована на психологічну підтримку учня, зумовлених зовнішніми чинниками. Важливе місце у соціальній роботі займає бесіда та консультування з учнями як процес надання допомоги та підтримки, у вирішенні проблем і прийнятті рішень. Таким чином, зміни, що відбуваються в освітньому середовищі, безперечно зумовлені викликами сучасності, а соціальні педагоги мають швидко й ефективно реагувати на суспільні зміни шляхом постійного свідомого учіння, оновлення професійних та додаткових знань, свободи мислення («вихід за прапорці»), розвиненості гнучкості взаємодії.

2.3. Дослідження особливостей психолого-педагогічної взаємодії різних категорій учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти

У цьому параграфі розглянемо результати дослідження ролі соціального

педагога в дослідженні та підвищенні ефективності психолого-педагогічної взаємодії в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Ефективна взаємодія – це спільно побудовані дії учасників освітнього процесу, що забезпечують необхідні умови для особистісного зростання, розвитку особистісного потенціалу, розвитку навичок рефлексивної поведінки (рефлексія – звернення назад, процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів), подолання стереотипізації сприйняття, емоційно-душевного комфорту, розвитку навичок ефективного вербального і невербального спілкування, саморегуляції, розвиток потреби в самоактуалізації.

Наразі, у педагогічній літературі приділяється значна увага вивченню професійної взаємодії соціального педагога. Зокрема, його взаємодія з адміністрацією закладу та педагогічним колективом розкривається у працях К. Моїсеєнко, А. Капської, з батьками учнів – у роботах І. Трубавіної, О. Безпалько, А. Конончук, Н. Сейко, Л. Харченко, І. Козубовської, Ф. Мустаєвої, Т. Кравченко, Т. Рєпної, Л. Алексєєвої; також шляхи розвитку взаємодії сім'ї та школи відображено у дослідженнях В. Бочарової, Б. Вольфова, Л. Назаренко. Взаємодію школи, сім'ї та правоохоронних органів у правовому вихованні учнів вивчає О. Карпов.

Для того, щоб професійна взаємодія була ефективною й мала позитивний результат – адаптованість дітей, соціальному педагогу необхідно створити умови, які б сприяли успішній акомодатії учнів до освітнього процесу. Попри те, що дослідниками розглядаються різні умови взаємодії, означена вище проблема не втрачає своєї актуальності. Причина цього полягає у тому, що у фахівців можуть бути різні передумови для необхідної взаємодії.

І. Дубровіна зазначає, що аналіз численних проблем, які висуває перед соціальним педагогом вчителями, учнями та батьками, показує, що при всьому їх різноманітті вони зводяться в основному до трьох моментів:

1) виявлення причин різного роду труднощів у навчально-виховній роботі з учнями різного віку;

2) подолання і профілактики відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку школярів;

3) допомоги у вирішенні складних питань, конфліктних ситуацій.

Завдання соціального педагога – робота з дітьми, колективом класу, вчителями, батьками для вирішення конкретних проблем. У завдання шкільних педагогів не входить створення нових методів, дослідження психічних закономірностей і таке інше. Цими даними їх повинна забезпечувати наука. А вони зобов'язані професійно використовувати все те, чим володіє наука на сьогоднішній день.

Соціальний педагог володіти методами: активного навчання, соціального психотренінгу, сучасними методами індивідуальної та групової професійної консультації, діагностики і корекції нормального і аномального розвитку дитини.

Соціальний педагог працює в тісному контакті з адміністрацією навчального закладу, його структурними підрозділами, класними керівниками (вихователями груп), вчителями-предметниками, педагогами-логопедами/дефектологами, а також встановлює взаємини з установами охорони здоров'я, якщо необхідно – органами опіки, органами внутрішніх справ і прокуратури, громадськими організаціями, та іншими суб'єктами соціального партнерства, що надають допомогу у вихованні та розвитку учнів, вихованців.

Основне завдання роботи соціального педагога - робота на перспективу. Перспективний напрямок націлений на розвиток індивідуальності кожної дитини, на формування її психологічної готовності до творчого життя в суспільстві. Соціальний педагог вносить в діяльність педагогічного колективу основну психологічну ідею – можливість гармонійного розвитку особистості кожного школяра – і сприяє її реалізації в практичній роботі. При цьому його основне завдання – створення психологічних умов для розвитку здібностей всіх і кожного і вибудовування ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Другий напрямок роботи – актуальні проблеми учасників освітнього процесу. Ці два напрямки нерозривно пов'язані між собою: соціальний педагог, вирішуючи перспективні завдання, надає конкретну допомогу нужденним в ній учням, їхнім батькам, учителям.

В основному соціальному педагогу в школі доводиться працювати з важкими підлітками, з дітьми, які перебувають в соціально-небезпечному становищі. Для того, щоб зменшити число цих дітей в школі, одне з центральних місць займає профілактична робота.

У профілактичній роботі освітнього закладу можна виділити кілька етапів. Перший етап - діагностичний. На цьому етапі класні керівники спільно з соціальним педагогом щорічно проводять соціально-педагогічне дослідження сімей учнів. Його аналіз дозволяє їм отримати інформацію про працевлаштування батьків, їх освіту, матеріальний стан, умови життя, а також, з яких питань виховання вони хотіли б отримати кваліфіковану допомогу шкільних фахівців.

На підставі цього дослідження класні керівники складають соціальний паспорт класу, а соціальний педагог – соціальний паспорт школи.

Таким чином, в школі навчаються діти з 342 сімей:

- багатодітні сім'ї становлять – 25 %;
- неповні – 12 %;
- під опікою та прийомні 2 %;
- асоціальні – 13 %.

Також відслідковуються діти «групи ризику». Цей список в школі складають діти:

- під опікою діти;
- діти з багатодітних сімей;
- діти з неповних сімей;
- діти, що знаходяться на різних формах обліку.

З 480 учнів в «групу ризику» входять в цьому навчальному році 49 осіб (10 %).

На другому етапі здійснюється координація та профілактична діяльність. Це етап тісної співпраці всіх фахівців школи: класних керівників, соціального педагога, психолога, заступника директора з виховної роботи, заступника директора з навчально-виховної роботи, директора. Ними здійснюється широке коло заходів по психолого-педагогічній підтримки сім'ї та профілактичної роботи з учнями.

Так в школі існує Рада з профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх. На кожний календарний рік складається план роботи Ради профілактики, визначаються її цілі, завдання, план заходів, що проводяться, функціональні обов'язки фахівців школи, що входять до її складу.

Директор школи спільно з адміністрацією, педагогами школи планує систему виховної роботи: зміст, організацію, розподіл сил і засобів, що забезпечують високий рівень виховних заходів. Піклується про створення чітко організованого, керованого учнівського колективу. Володіє повною інформацією про соціальне походження дітей, виховних можливостях сімей, положенням «важких» дітей, працює з їх батьками. Створює в школі атмосферу взаєморозуміння і доброчесності. Здійснює співробітництво з комісією у справах неповнолітніх при УВС, з адміністративною комісією у справах неповнолітніх при районній адміністрації, з центром зайнятості з працевлаштування. Здійснює підготовку документів на позбавлення батьківських прав. Здійснює контроль за роботою заступників, пише узагальнюючі довідки. Проводить індивідуальну роботу з дітьми та сім'ями. Керує роботою батьківського комітету.

Заступник директора з навчально-виховної роботи піклується про отримання школярами базової освіти. Організовує додаткові заняття з предметів, матеріальну допомогу, медичну допомогу, залучення в гуртки, коригує навчання і виховання на уроці, за допомогою малих педради, педагогічних консиліумів впливає на вироблення розуміння проблем дитини, визначення підходів в роботі з ним, створює атмосферу доброзичливості в школі, дитячому середовищі. Контролює відвідуваність і успішність,

індивідуальну роботу через учкому школи, працевлаштування випускників. Відповідає за організацію і залучення в гуртки, залучення до додаткових занять.

Заступник директора з виховної роботи зобов'язаний знати проблеми дітей і їх сімей. Володіє інформацією про соціальному оточенні підлітків. Співпрацює з інститутами правопорядку та соціального захисту, сім'єю. Організовує роботу з «важкими» підлітками та їх наставниками. Дбає про мікроклімат в школі і класах. Контролює роботу класних керівників. Залучає учнів в дозвільної діяльності. Аналізує і організовує зайнятість в канікули. Відповідає за планування роботи, співпраця з комісією із захисту прав дітей, написання уявлень, ведення карток обліку «важких» дітей і сімей, іншої документації.

Шкільний психолог і соціальний педагог розгортає діагностичну діяльність. Вивчає моральні орієнтації особистості і виховну ситуацію в сім'ї та колективі. Виявляє виборчі відносини підлітка, діагностує помилки в постановці завдань виховання і застосування методів і форм виховання. Аналізує та узагальнює анкетне матеріал, матеріал безпосереднього спостереження, спеціально створених педагогічних ситуацій, творів і т.д., що дозволяє поглибити початковий діагноз. Психолог передбачає результати виховання, коригує цілі і завдання перебудови виховної ситуації та переорієнтації особистості. Просвічує і консультує педагогів і батьків, веде картотеку дітей, які потребують психолого-педагогічної допомоги.

Класний керівник вирішує завдання важковиховуваних, усунення негативних компонентів характеру, відновлення і формування провідних позитивних якостей і самовдосконалення. Спільно з соціальним педагогом, учителями планує індивідуальну роботу з «важкими» і їх сім'ями, педагогами, які працюють з даними дитиною, колективом однолітків, створює атмосферу довіри та взаємопідтримки в класі. Знає дитячі проблеми, важкі сім'ї, тривожні точки мікрорайону. Сприяє реалізації прав дитини, створення комфортної та безпечної обстановки, забезпечення охорони життя і здоров'я, виконання обов'язкового всеобучу. Взаємодіє з учителями, батьками, фахівцями

соціальних служб в наданні допомоги учням і дітям, які потребують опіки та піклування, з обмеженими фізичними можливостями, а також потрапили в екстремальні ситуації. Він вивчає особистість «важкого» дитини і виховну ситуацію з метою виявлення моральних орієнтацій підлітка і виховних можливостей сім'ї і колективу, робить вибір методів, прийомів, форм перебудови виховної ситуації та моральної переорієнтації особистості, реалізує виховання «важкого» на основі координації виховних зусиль школи, сім'ї, середовища і аналізує отриманий результат. Веде щоденник спостережень.

Постійно контролює відвідуваність і успішність важковиховуваних учнів. Володіє інформацією: дата народження, місце проживання, сім'я, причина неблагополуччя, місце обліку, планована робота, результативність. Веде документацію: характеристика, коротка характеристика важкої дитини, яка проводиться робота, результативність, акт обстеження житлово-побутових умов. Залучає учнів до участі в загальношкільних заходах, гуртках, секціях, вивчивши і розширивши коло інтересів. Знаходиться в постійному контакті з батьками. Має інформацію про неблагополучні сім'ї, які ухиляються від належного виховання дітей, контактує, веде інформує роботу. Своєчасно повідомляє адміністрацію про складні ситуації в сім'ях, про порушення, взаємодіє з батьківським комітетом. Цікавиться про зайнятість у вільний час учнів, які пропускають школу без поважної причини, про місце роботи сімей.

Вчителі-предметники створюють «ситуацію успіху», формують ставлення до навчання. Використовують прийоми, форми і методи індивідуальної роботи на уроці. Своєчасно повідомляють класним керівникам про проблеми в навчальній діяльності, недостатнє забезпечення шкільним приладдям, про пропуски, поведінці на уроках учнів класу.

Рада з профілактики правопорушень тісно співпрацює з Адміністративною комісією при райадміністрації. Спільно здійснює контроль за реалізацією програми роботи з «важкими» дітьми, періодично заслуховує звіти всіх відповідальних за її виконання, надає допомогу, закріплює наставників, координує діяльність школи, громадськості, органів поліції в перевихованні

підлітків. Здійснює взаємозв'язок установ по роботі з неблагополучними сім'ями. Проводить засідання, планує і аналізує роботу.

Важливу роль в профілактиці правопорушень грає тісна співпраця з дільничними інспекторами поліції, інспекторами дорожньо-патрульної служби, фахівцями оздоровчих установ. Так в школі розроблений і реалізується план спільних заходів. Пройшли: гра-подорож «Ми і наша безпека», класні години «Підліток і закон», бесіди на тему «Кримінальна відповідальність за вживання та розповсюдження наркотиків», «За здоровий спосіб життя».

Одним з основних дій по профілактичній роботі є тісний зв'язок як соціального педагога так і Ради профілактики з інспектором у справах неповнолітніх відділу профілактики та попередження правопорушень неповнолітніми та громадським інспектором з охорони прав дітей.

Інспектор у справах неповнолітніх з кожним важким школярем, які ухиляються від навчання і праці, проводить наступну роботу:

- особисто розмовляє про причини поведінки підлітка і попереджає його про наслідки з позиції закону, допомагає підлітку в працевлаштуванні і контролює його навчання

- інформує школу, родину про вжиті заходи до «важким» підліткам, які стоять на обліку в міліції

- виявляє факти антигромадської поведінки батьків, осіб, які шкідливо впливають на підлітка, готують матеріал з цього питання для комісії у справах неповнолітніх

- спільно з учителями, соціальними педагогами, адміністрацією школи визначають заходи індивідуального впливу на «важких», заходи щодо обмеження впливу батьків і осіб, що зловживають спиртними напоями і наркотиками

- веде картотеку осіб, узятих на облік, безперервно здійснює спостереження за ними особисто, попереджає батьків і вчителів про негативні тенденції в поведінці того або іншого підлітка, про наслідки, які на нього чекають, якщо той не виправиться

- входить до складу шкільної комісії з профілактики правопорушень.

При вище перерахованих функціональних обов'язках усіх об'єктів профілактичної роботи, центральне місце в цій діяльності займає соціальний педагог. Саме він розробляє план Ради профілактики, саме він є посередником між школою та установами охорони здоров'я, школою і батьками, комісією у справах неповнолітніх. Соціальний педагог є координатором всієї діяльності щодо запобігання протиправної поведінки підлітків, координатором по виявленню важких підлітків, дітей групи ризику, асоціальних сімей. Саме він є «довіреною особою» школяра, його «адвокатом» при виникненні таких проблем як кримінальна відповідальність, позбавлення батьківських прав.

Необхідність обговорення питання, що стосується взаємодії соціального педагога і класного керівника обумовлено, перш за все, тим, що їх робота пов'язана самим її об'єктом – це людина, учень, вихованець в соціальному середовищі.

Якщо ми порівняємо функції, що їх класним керівником і соціальним педагогом, то вони багато в чому схожі. Відмінності полягають лише в обсязі реалізації. На відміну від класних керівників, які практично завжди мають навчальне навантаження, у соціального педагога на першому місці не освітня функція.

Класний керівник, на наш погляд, є сполучною ланкою між учнем і соціальним педагогом. Від нього надходить первинний запит і первинна інформація про дитину. В нашій школі класні керівники на початку кожного навчального року заповнюють соціальний паспорт класу, в якому відображають кількість дітей проживають в місті і в селі, кількість неповних сімей, малозабезпечених, багатодітних, неблагополучних сімей, кількість дітей, що залишилися без піклування батьків, які перебувають під опікою, що проживають не з батьками, інвалідів, дітей з девіантною поведінкою, Всі ці дані потім складають соціальний паспорт школи і банк даних різних категорій сімей та дітей. Найчастіше класний керівник звертається до соціального педагога тоді, коли власні заходи впливу на вихованця і його сім'ю не приносять

бажаного результату.

Взаємодія класного керівника і соціального педагога має на меті спільне виявлення причин виникають у дитини проблем і проведення соціально-педагогічної корекційної роботи для надання допомоги і попередження можливих проблемних ситуацій. Тому соціальний педагог проводить консультації з класними керівниками. У нього розроблений план тематичних консультацій для класного керівника.

Найбільш поширені питання, з якими звертаються класні керівники до соціального педагога:

- надання допомоги в соціально-педагогічному обстеженні дитини, оскільки класні керівники не завжди можуть самостійно зібрати і проаналізувати всю необхідну інформацію в повному обсязі;

- своєчасна підтримка дітей, які потрапили в екстремальні ситуації (позбавлення батьків їхніх прав, визначення дитини в держустанови для подальшого його навчання і виховання, збір документів для направлення дітей і підлітків в спеціальні виховно-профілактичні установи і т.п.);

- вжиття заходів виховного впливу до дитини в разі пропусків занять;

- взаємодія в ході роботи з сім'єю дитини;

- отримання будь-якої спеціальної інформації або консультації.

Аналізуючи досвід взаємодії класного керівника і соціального педагога можливо виділити наступні загальні проблеми:

- організація виховної роботи з дітьми, спрямованої на формування загальної культури особистості, адаптацію до життя в суспільстві, вивчення психолого-педагогічних особливостей особистості і її мікросфери, умов життя дитини;

- виявлення наявних у дітей проблем і труднощів, з одного боку, і їх інтересів і потреб – з іншого;

- своєчасне вирішення конфліктних ситуацій;

- надання соціальної допомоги і підтримки учнів;

- сприяння реалізації прав і свобод дітей та підлітків, створення

конкретної і безпечної обстановки в школі;

- забезпечення охорони життя і здоров'я, пропаганда здорового способу життя серед дітей і підлітків;

- розвиток демократичних основ життя дитячих колективів;

- підтримання партнерських відносин з родиною дитини, спільне рішення дитячих проблем;

- взаємодія з учителями, батьками, фахівцями соціальних служб і надання допомоги дітям і підліткам, які потребують опіки та піклування; з обмеженими фізичними можливостями, а також потрапили в екстремальну ситуацію.

Виходячи з спільно розв'язуваних проблем, можна назвати і загальні форми роботи: спільні консультації, що проводяться на підставі даних соціально-психолого-педагогічної діагностики як окремих учнів, так і класів в цілому; проведення психолого-педагогічних практикумів з дітьми та їх батьками, де обговорюються питання морального розвитку дітей, відхилення в поведінці, їх причини та шляхи подолання, способи корекції; спільні семінари для учнів, батьків, педагогів школи; ігрові методи корекції поведінки дітей; спільне проведення батьківських зборів; спільне відвідування сімей; проведення спільних заходів.

Найбільш складними питаннями і відповідно ділянками роботи для класного керівника є робота з важкими дітьми. Провідну роль в ній займає діяльність соціального педагога. Класний керівник виступає в якості помічника і союзника у вирішенні виникаючих проблем. Працюючи з важкими дітьми, соціальний педагог проводить не тільки корекційно-реабілітаційну, але і профілактичну роботу. В нашій школі робота з цими дітьми відбувається наступним чином: виявляються, заносяться в банк даних, після неодноразового порушення правил поведінки та Статуту школи ставляться на шкільний облік з подальшим обстеженням соціальним педагогом і психологом при безпосередній допомозі класного керівника. При необхідності ці діти запрошуються разом з батьками на засідання Ради профілактики правопорушень і неуспішності, з ними проводяться профілактичні заходи не

тільки фахівцями школи, а й інспектором ювінальної поліції. У цій діяльності, співпраця соціального педагога і класного керівника є запорукою успіху. Говорячи про взаємодію класного керівника і соціального педагога, необхідно відзначити, що ефективність умов для нормального розвитку особистості дитини, формування його індивідуальності і згуртування дитячого колективу буде залежати від реалізації принципу комплексності у підході до вирішення проблем учня, його сім'ї та класного колективу. Професійний діалог, співпраця і взаєморозуміння – та основа, на якій має будуватися взаємодія класного керівника і соціального педагога. Без цього неможливо досягти повноцінного успіху у вихованні дітей, вирішення проблем.

Головний суб'єкт взаємодії соціального педагога, заради якого вибудовується вся система взаємодії батьків і фахівців – дитина.

Початкова мета взаємодії соціального педагога з дитиною - це визначення (і в разі необхідності формування) її готовності до школи (її інтелектуальних, мотиваційних, поведінкових характеристик), виявлення індивідуальних особливостей на будь-якому рівні їх розвитку як основи пошуку оптимальних для даної дитини способів навчання і виховання.

Кінцева мета взаємодії соціального педагога зі школярем – формування його психологічної готовності до життєвого самовизначення, що включає особистісне, соціальне і професійне самовизначення.

За допомогою соціологічних досліджень здійснюється подальше пізнання об'єктивних законів розвитку і функціонування соціальних організацій і спільностей людей і визначаються шляхи і форми використання нагромаджених знань на практиці. Соціологічні дослідження не можна ототожнювати з економічними, юридичними і іншими видами досліджень. Специфіка будь-якого соціального дослідження обумовлюється, насамперед, об'єктом і предметом науки, в межах якої здійснюється.

Структурно процес будь-якого соціологічного дослідження ділиться на етапи:

1. Розробку програм досліджень;

2. Збирання емпіричного матеріалу;
3. Опрацювання матеріалів дослідження (статистичні і математичні);
4. Аналіз результатів дослідження і розробка рекомендацій.

Соціологічні дослідження виконують пізнавальні функції. По-перше, інформаційну, що дозволяє одержати первинні дані про індивідів і спільності, їх потребах, інтересах, орієнтаціях, мотивах, фактах реальної і вербальної поведінки, про суспільну і громадську думку та ін.; по-друге, в конкретних ситуаціях дослідження створюють інформаційну базу для пізнання соціальної дійсності.

Важливіша особливість емпіричного соціологічного дослідження полягає в тому, що використовуються специфічні методи збирання інформації, що дозволяє вести якісний аналіз соціальних проблем, становище суспільної думки, особливості суспільної, групової свідомості людей та ін.

Виділяється чотири основних методи емпіричного соціологічного дослідження: аналіз документів, спостереження, опитування і соціальний експеримент, що розділяються в залежності від становлення фактів свідомості, а також способу їх фіксації, шляхів та методів їх використання.

Одним із надзвичайно важливих напрямків роботи соціального педагога сьогодні є популяризація серед дітей переваг здорового способу життя, зокрема попередження негативних явищ у молодіжному середовищі. До таких явищ належать наркоманія, СНІД, алкоголізм, тютюнопаління. Якщо подивитися на статистичні дані, то можна побачити, що майже 90 % наркоманів - це люди віком до 30 років. Разом з розповсюдженням наркоманії йде поширення епідемії СНІДу, а переважну більшість (78 %) ВІЛ-інфікованих складають молоді люди віком від 15 до 29 років. Досить тривожним є факт, що з року в рік збільшується число неповнолітніх з різними видами наркогенної залежності. Широкомасштабна профілактична робота з підлітками, яка проводиться в Україні останнім часом, на жаль, не принесла відчутних результатів. Однією із причин цього є те, що в більшості випадків ця робота систематично не ведеться в освітніх закладах і, в основному, носить епізодичний характер. В останні роки

в Україні почали впроваджуватися профілактичні програми за методом «рівний-рівному», ефективність яких перевірена в інших країнах. Реалізація їх в умовах школи, безперечно, не може відбутися без активної роботи в цьому напрямі соціального педагога, оскільки інформація, отримана в процесі соціальної діагностики, дасть йому можливість відібрати та підготувати потрібних для підлітків інструкторів-однолітків. Спільно з соціальним педагогом вони зможуть сформувати позитивне ставлення однолітків до здорового способу життя.

У позакласній антинаркогенній роботі використовують різноманітні методи і форми: бесіди, лекції, диспути, конференції тощо. Для підготовки і проведення вибіркового виховного заходу важливо передусім з'ясувати ставлення учнів до вживання тютюну, алкоголю і наркотиків, неабияку роль відіграє й позиція вчителя.

Приводимо приклад дослідження, проведеного соціальним педагогом загальноосвітньої школи №1 Н. Тишко з подальшим використанням результатів аналізу анкети в проведенні профілактичних заходів щодо наркогенної залежності учнів цієї школи.

Проблема дослідження. В житті сучасного суспільства особливо гостро постала проблема пов'язана з наркоманією. Особливо велике розповсюдження ця негативна звичка отримала в середовищі молоді. Наркоманія негативно впливає не тільки на життя суспільства в цілому, а також на життя та діяльність особи окремо. На даний час ця проблема стала дійсно глобальною. По статистичним даним, розповсюдження такої негативної звички як наркоманія в великих масштабах, в окремих країнах, пов'язано з нестабільністю політичної та економічної ситуації, з наявністю великої кількості криз та недосконалістю економічного та політичного механізмів. Відносно нашої країни ця проблема є особливо актуальною і розповсюдження її пов'язано з низькою культурою суспільства. З даною проблемою повинно боротися не тільки суспільство, але й кожна людина повинна усвідомлювати для себе велику шкоду від наркоманії і намагатися боротися з цією негативною звичною. Тільки після цього можна

говорити про вирішення поставленої проблеми.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у вивченні розповсюдження наркоманії серед молоді. А також, зібрати якомога більше інформації про поставлену проблему.

Завдання дослідження. Завданням дослідження є: за допомогою соціологічного опитування зібрати інформацію про наркотики та наркоманію і з'ясувати причини розповсюдження наркоманії, та шляхи вирішення даної проблеми.

Гіпотези. Наркоманія глибоко вкоренилась серед молоді. Більшість випадків вживання наркотичних засобів молодими людьми пов'язане з метою підвищити свій настрій, а причиною, через яку вони почали вживати наркотики є бажання спробувати. Наркотичні засоби шкодять здоров'ю.

Спосіб збору інформації. Було проведено вибіркоче дослідження за допомогою анкетування, що не претендує на високу репрезентативність Анкети заповнили 30 осіб: 20 хлопців та 10 дівчат.

Шановний друже!

Просимо виділити небагато часу для цієї анкети і відповісти на декілька неважких запитань. Просимо відповідати чесно. Анонімність та конфіденційність гарантуємо. Тільки там, де є вказівки можливі декілька варіантів відповіді; питання, що не відносяться до Вас можна пропускати.

Дякуємо за співпрацю!

1. Чи вживали Ви коли-небудь, нехай навіть слабкий, наркотик?

а) так;

б) ні.

2. В якому віці Ви спробували вперше наркотики?

а) до 15 років;

б) від 16 до 20 років;

в) після 20 років.

3. Через яку причину Ви вирішили вжити наркотики?

а) вплив компанії;

б) спроба зняти стрес;

в) бажання поспробувати;

г) свій варіант відповіді _____

4. Які найсильніший наркотик Ви вживали (вживаєте)?

а) «травку»;

б) «ангідриди»;

в) свій варіант відповіді _____

5. Чи завжди Ви можете відмовитись від пропозиції вжити наркотик?

а) так;

б) не завжди;

в) ні.

6. Як Ви вважаєте, наркотики шкодять здоров'ю?

а) так;

б) ні.

7. Ви регулярно вживаєте наркотики?

а) так;

б) ні.

Вкажіть вашу стать:

а) жіноча;

б) чоловіча.

Таблиця 2.3

Результати дослідження

№ Питання	Варіант відповіді	Кількість відповідей		Процентне співвідношення		Загальне процентне співвідношення
		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	
1	а)	18	4	90 %	40 %	93 %
	б)	2	6	10 %	60 %	27 %

Продовження таблиці 2.3.

2	а)	2	0	10 %	0 %	7 %
	б)	14	3	70 %	30 %	57 %
	в)	4	1	20 %	10 %	17 %
3	а)	9	2	45 %	20 %	37 %
	б)	2	1	10 %	10 %	10 %
	в)	5	1	25 %	10 %	20 %
	г)	2	0	10 %	0 %	7 %
4	а)	10	4	50 %	40 %	47 %
	б)	6	0	30 %	0 %	20 %
	в)	2	0	10 %	0 %	7 %
5	а)	10	10	50 %	10 %	67 %
	б)	2	0	10 %	0 %	7 %
	в)	6	0	30 %	0 %	20 %
6	а)	20	10	100 %	10 %	100 %
	б)	0	0	0 %	0 %	0 %
7	а)	2	1	10 %	10 %	10 %
	б)	18	9	90 %	90 %	90 %

Аналізуючи результати дослідження, зроблено наступні висновки:

- гіпотеза про те, що наркоманія глибоко вкоренилася серед молоді насправді не справдилася, регулярно вживають наркотики лише 10 % опитаних респондентів;

- з'ясувалося, що причиною першого вживання наркотиків являються такі: спроба зняти стрес (10 %), бажання спробувати (27 %), вплив компанії (37 %), а також серед 7 % респондентів з'ясувалося, що причиною також можуть бути такі, як бажання стати старшим, бажання нових відчуттів тощо;

- гіпотеза про те, що молодь починає вживати наркотики ще не досить у зрілому віці відносно справдилася: 57 % опитаних респондентів вперше вжили

наркотик в віці від 16 до 20 років. А це значить, що слід звернути більше уваги на виховання молодого покоління, поглибити пропаганду проти наркотиків серед підростаючого покоління;

- більшість респондентів вважають, що наркотики – це порок, якого важко позбутися.

Також, як і було раніше сказано, всі респонденти погодились з тим, що наркотики несуть згубну дію на організм людини.

Метод «фокусовані групові інтерв'ю» в Україні вперше почав застосовуватись у 1992 р. У таких інтерв'ю заделегіть визначалась загальна тематика бесіди і певне коло відкритих запитань. На відміну від групових інтерв'ю, сфокусоване групове інтерв'ю – не просто чергування запитань інтерв'юєра і відповідей респондентів, а своєрідна дискусія.

Респонденти мають більше свободи у виборі форми вираження своїх почуттів і думок щодо заданої теми. Застосування сфокусованих інтерв'ю стимулює виникнення нових запитань, а предмет розмови може бути несподіваних обрисів, у цьому гнучкість методу. Дискусія спроможна краще показати різноманітність думок, ніж масове опитування, оскільки тема сприймається тут динамічно завдяки впливові людей один на одного під час спілкування. Важливою умовою плідного використання сфокусованих групових інтерв'ю є комфортність обстановки. Важливо, щоб кожен учасник фокус-групи не був скутий, обмежений часом, відчував увагу до себе, зумів налаштуватися на тому, що цікавить дослідника, мав змогу трохи відпочити під час дискусії. Іншою особливістю методу є те, що дискусія має сфокусований характер. Це означає, що тема дискусії, логіка і форма запитань визначаються заделегіть і фіксуються в інструкції ведучого. Запитання обов'язково мають бути відкритими. Ведучий має спрямувати дискусію в русло необхідної теми, оскільки підходи до відповідей не завжди можна передбачити. Збирання інформації відбувається в процесі спостереження за обговоренням пропонуєваних запитань, а також за невербальною поведінкою. У цьому метод близький до спостереження. Думки учасників сприймаються не самі собою, а у

вербальному і невербальному контексті дискусії: адже учасники під час дискусії можуть як змінювати власну думку, так і використовувати думки один одного.

Третьою особливістю цього методу є те, що групова інтеракція, яка виникає під час дискусії, дає змогу дослідникові одержати інформацію не лише про те, що люди думають з приводу тієї чи іншої проблеми, а й про те, чому вони так думають. У процесі дискусій ведучий просить підкріпити висловлювання фактами виходячи з особистого досвіду. Це надає висловлюванням більш обґрунтованого характеру і дає змогу дослідникові робити висновки щодо їхньої мотивації. Отже, можна говорити, що групова інтеракція дає змогу розкрити досвід, переживання та сподівання.

Ще однією особливістю сфокусованих групових інтерв'ю є те, що їхня мета – не досягнення групового консенсусу, а з'ясування напрямку думок кожного з учасників. Тут заохочуються висловлювання точок зору будь-якого характеру – як позитивного, так і негативного.

Цей метод соціологічного дослідження є найефективнішим і досить гнучким у вивченні цінностей, орієнтацій, проблем стану молодіжної свідомості в сучасних умовах. Саме тому ми вибрали його для з'ясування відношення до наркотиків старшокласників.

Проведені бесіди виявили цікаві закономірності. 13,5 % школярів вживали наркотики. Вік, у якому вперше вжили їх, коливався від 15 до 17 років. 4,2 % підлітків вживання наркотиків сподобалося, 33,3 % респондентів – не сподобалося. Частота вживання наркотиків переважно обмежувалася відповіддю «рідко». Серед причин, які спонукають до вживання наркотиків, опитані назвали вплив товаришів (6,4 %), поганий настрій (5,4 %), данину моді (3,2 %), неприємності в стосунках з батьками (2,6 %).

Проблема наркоманії серед молоді – це питання особливо важливе з багатьох причин.

1. Навіть одноразова спроба наркотику підлітком до п'ятнадцяти років сильно збільшує ризик споживання в подальшому.

2. Вживання наркотиків заважає становленню особи молодшої людини, її емоційному і соціальному розвитку, навчанню і кар'єрі.

3. Наркоманія веде до різних видів протизаконної діяльності.

4. Наркотики в організмі підлітка метаболізуються гірше, ніж у дорослих, і тому спричиняють значно більшу шкоду здоров'ю.

Існує багато ознак, за якими уважні дорослі можуть здогадатися, що дитина почала приймати наркотики. На жаль, дорослі або зовсім не помічають їх, або, розуміючи, що з дитиною щось не те, не допускають думки про наркотики. Хоча навіть один, а тим більше, декілька перелічених нижче симптомів повинні насторожити: зниження успішності, часті пропуски уроків, конфлікти в школі, відчуження, часта відсутність вдома.

Про шкідливе вживання наркотиків знають 80 % опитаних, заперечують шкідливість 8 %. Не знають, що шкідливо вживати наркотики 12 % учнів.

На запитання: чи потрібно боротися проти наркоманії? - позитивно відповіли 93,3 % старшокласників, решта не знають.

Наркоманія – це не проблема, яка стосується здоров'я окремих членів суспільства, наркоманія – це проблема всього суспільства в цілому. Вона стосується навіть людей, які зовсім не вживають наркотиків. Важко підрахувати, у що обходиться суспільству ліквідація наслідків злочинів, здійснених у стані наркотичного сп'яніння, витрати на боротьбу з наркотиками, утримування правоохоронних органів.

Одним із найважливіших завдань сьогодення є зниження рівня наркоманії. Заходи, що пропонуються для цього, надзвичайно різноманітні і варіюють від застосування військової сили до повної легалізації всіх наркотичних засобів. Деякі спеціалісти вважають необхідним обмежити доступність наркотиків. Але ефективні способи боротьби з наркоманією і її попередження ще не розроблені.

Згідно з проведеними інтерв'ю у молодіжному середовищі серед шляхів боротьби проти наркоманії респонденти називали: посилення пропаганди шкідливості наркоманії серед молоді, створення пропагандистських центрів,

належні соціально-економічні умови, не контактувати з сумнівними людьми і компаніями, лікування наркоманів, і особливо виділяти – створення місць для проведення вільного часу підлітків тощо.

Психолого-педагогічна освіта батьків має свою специфіку. Програма психолого-педагогічної освіти батьків залежить від вікових та індивідуальних особливостей дітей і дорослих, суб'єктів психолого-педагогічної освіти. Ще однією характерною особливістю психолого-педагогічної освіти батьків є те, що в процесі освоєння психологічних і педагогічних знань продовжує розвиватися і особистість батьків.

Психолого-педагогічна освіта завжди направлена на вільний розвиток особистості шляхом передачі, як психологічних і педагогічних знань, так і досвіду гуманістичних відносин.

Досліджуючи процес передачі психолого-педагогічних знань батькам ми спиралися на визначення М. Фінна, який визначає це поняття як систематичну та змістовну програму, метою якої є поширення інформації, знань і навичок у різних аспектах діяльності батьків, як формальну спробу підвищити свідомість батьків і дати їм навички виховання (Дж. Лем і У. Лем), як спробу допомогти сучасній сім'ї у виконанні нею функцій виховання. На відміну від інформування просвіта передбачає наявність зворотного зв'язку, виявлення позицій суб'єктів у ході обговорення тих чи інших питань - в даному випадку учасники активніші. Просвітництво, на відміну від консультування і підтримки, відноситься до колективних форм співпраці з батьками. У американських фахівців з питань сімейного виховання часто зустрічається термін «освіта батьків». Це систематично проводиться за теоретично обґрунтованою програмою. Метою цієї програми є передача знань, формування відповідних уявлень або навичок у суб'єктів навчання в різних областях сімейного виховання. Батьки стають стратегічними партнерами школи.

У своєму дослідженні ми спиралися на такі напрямки взаємодії соціального педагога, психолога і батьків як Адлеровская модель, модель чуттєвої комунікації, модель, заснована на трансакційному аналізі, модель

групових консультацій (Х. Джінот), «common sense» (здоровий глузд), християнське виховання батьків і т.д.

Завдання соціального педагога і психолога полягає, перш за все, в тому, щоб батько не засвоїв (присвоїв, прийняв) чужі знання, а намагався побудувати свою концепцію сімейного виховання, виходячи з особливостей своєї ситуації та індивідуальності дитини – створив його.

В останнє десятиріччя виникли нові методи та форми виховної роботи з учнями, що передбачають активну співпрацю з батьками під час їх проведення. Це передусім усні журнали, прес-конференції, зустрічі «за круглим столом», батьківські університети, виконання батьками практичних завдань, ознайомлення з педагогічною літературою, перегляд фільмів на педагогічні теми, вечори сімейних традицій, виставки «Світ захоплень нашої сім'ї», прикладної, декоративної творчості, родинних альбомів, колекцій, випуск тематичних газет. Використовують також інші традиційні й нетрадиційні види пропагування педагогічних знань. До нетрадиційних належать: педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах); дерево родоводу (зустрічі поколінь); у сімейному колі (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); родинний міст (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання); народна світлиця (звернення до народних традицій); день добрих справ (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей); вечір великої розмови (участь педагогів, батьків, учнів в організації відпочинку, ігри, вистави та ін. (альбом- естафета «Як ми відпочиваємо» – досвід організації відпочинку в родині); дискусійний клуб; клуб послідовників сім'ї Нікітіних; клуб «Сімейних традицій»; сімейна скринька (з досвіду родинного виховання); аукціон ідей сімейної педагогіки; батьківський ринг (вирішення педагогічних ситуацій); батьківська школа (клуб, в якому проводяться диспути, обмін досвідом, випускаються газети, бюлетені та ін.); азбука родинного виховання (обговорення проблем виховання, виступи спеціалістів); дні довіри (консультації різних фахівців); сімейні свята в класі (спільні святкування днів народження дітей, календарних, народних свят).

Відповідну роль у педагогічному навчанні батьків відіграє їх самоосвіта – читання науково-популярної літератури з питань сімейної педагогіки, тематичні радіо- і телепередачі. Педагогічний лекторій передбачає надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення уваги до актуальних проблем виховання з допомогою лекцій, бесід. Позакласний педагогічний всеобуч спрямований на ознайомлення батьків з проблемами виховання дітей різних вікових груп, починаючи роботу з першого класу. Заняття проводять керівники школи. Університет педагогічних знань передбачає більш серйозну підготовку з теорії виховання. Заняття відбуваються у формі лекцій та семінарів. Батьки беруть участь у обговоренні проблем. Листування передбачає періодичне надсилання батькам листів про успіхи учня в навчанні, старанність, уважність та відповідальність за доручення. Можна повідомити про певні його труднощі, попросити про зустріч. Варто висловити щире подяку за хороше виховання дитини. Лист передають батькам через їхню дитину, попередньо ознайомивши її із змістом. Найчастіше листування використовують, коли класний керівник не може зустрітися з батьками вдома або запросити їх до школи. Консультації батькам передбачають надання конкретних рекомендацій, порад з актуальних для батьків питань. Ознайомлення батьків з психолого-педагогічною літературою передбачає відбір і надання рекомендацій щодо психолого-педагогічної, науково-популярної літератури для батьків відповідно до проблем, які є в учнів певного класу чи окремої дитини.

У ході нашого дослідження ми встановили, що для ефективної психолого-педагогічної освіти батьків у сучасній педагогічній ситуації принципове значення мають такі фактори: облік позитивного особистого досвіду батьків; гуманістичний характер відносин всіх учасників педагогічної діяльності, їх реальну співпрацю; сприяння виробленню у батьків уявлень про єдність і цілісність виховного процесу в сім'ї та школі.

Мета, принципи, завдання та напрямки психолого-педагогічної освіти батьків.

Метою психолого-педагогічної освіти батьків є формування оптимальної батьківської позиції. Батьківська позиція – це реальна психологічна і виховна спрямованість матері і батька, що виражається в певних способах і нормах взаємодії з дитиною. Оптимальна батьківська позиція повинна бути:

- адекватна (найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних і характерологічних особливостей дитини і виховного впливу на основі такої оцінки);

- динамічна (здатна змінювати методи і форми спілкування і впливу на дитину стосовно її віковим особливостям, конкретних ситуацій, умов життя сім'ї);

- перспективна (виховні зусилля спрямовані в майбутнє, відповідно до тих вимог, які ставить перед дитиною подальше життя).

Психолого-педагогічна освіта батьків здійснюється на основі наступних принципів:

- гуманістичний характер відносин педагога і батька, батька і дитини: всі учасники розглядаються як активні суб'єкти спільної діяльності, заснованої на реальній співпраці, демократії і творчих засадах;

- максимальне врахування індивідуальних особливостей учасників дозволяє організувати освіту за окремими групами проблем: це може підвищити актуальність психолого-педагогічної освіти в очах потенційних учасників;

- принцип індивідуального темпу просування слухачів в освоєнні навчального матеріалу.

В результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що робота з батьками матиме конкретний, дієвий характер, буде сприяти взаєморозумінню і взаємному інтересу батьків і соціального педагога, якщо в ній будуть реалізовані в єдності такі завдання:

1. Ознайомлення з матеріальними умовами життя сім'ї, її психологічним кліматом, особливостями поведінки дитини в сім'ї.

2. Визначення рівня психолого-педагогічної культури батьків.

3. Виявлення труднощів, які долають батьки.

4. Вивчення позитивного досвіду сімейного виховання з метою його застосування.

5. Здійснення колективного, диференційованого та індивідуального педагогічного впливу на батьків на основі ретельного аналізу отриманих даних про кожну сім'ю.

У психолого-педагогічній освіті батьків ми виділили наступні напрямки: навчання батьків як вихователя; навчання батьків як вчителя своєї дитини; навчання батьків як союзника, партнера, співуправлінця.

Психолого-педагогічна допомога батькам повинна ґрунтуватися на ретельному та всебічному вивченні кожної сім'ї, кожної дитини.

Результати освіти батьків проявляються в поліпшенні відносин з дитиною, в усвідомленні батьком значущості своєї діяльності, в оптимістичному погляді батьків на можливість вирішення сімейних проблем.

Характеристика рівнів результативності психолого-педагогічної освіти батьків

Таблиця 2.4.

Низький	Середній	Високий
Має фрагментарні знання з виховання дітей, непослідовний у своїх діях, використовує традиційні стилі виховання.	Знає ефективні способи взаємодії з дитиною, але не завжди може застосовувати їх на практиці, відносини з дитиною можуть носити конфліктний характер.	Вміє ставити і розвивати виховні завдання, аналізувати свій досвід, відносини з дитиною носять характер співробітництва, впевнений у своїх діях.

У дослідженні ми визначали типологію батьків за двома показниками: рівнем педагогічної компетентності, рівнем задоволеності характером взаємодії з дітьми.

Таким чином, можна виділити наступні «типи» батьків:

- компетентні задоволені – «багато знаю про виховання, знання допомагають мені побудувати хороші відносини з дитиною»;

- компетентні незадоволені («теоретики») – «знаю про виховання багато, але чомусь застосувати їх не можу»;

- некомпетентні задоволені («практики») – «мене виховували без спеціальних знань, а з дитиною і так все в порядку»;

- некомпетентні незадоволені («безпорадні») – «не знаю, що з дитиною робити, хто підкаже?».

Виявилось в ході дослідження що частка батьків типу «гармонійні» становить не більше 10 % від загального числа, а найбільш численна група зацікавлених у психолого-педагогічній освіті - тип «теоретики». Саме тому при проектуванні освітньої програми психолого-педагогічної освіти батьків, необхідно основний наголос робити на практико-орієнтовані заняття.

Таким чином, у цьому розділі ми визначили особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти та виокремили саме такі особливості роботи соціального педагога в умовах Нової української школи; дослідили особливості психолого-педагогічної взаємодії різних категорій учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти та проаналізували роль соціального педагога в дослідженні та підвищенні ефективності такої взаємодії.

ВИСНОВКИ

Сьогодні соціальна педагогіка відмовляється від домінуючого до останніх років погляду на виховання як на формування особистості у відносно замкнених педагогічних системах (дитсадок, школа, ВНЗ).

Вона підкреслює, що найбільш сильний вплив на становлення особистості має сім'я та найближче соціальне оточення. Тому лише вся сукупність умов і впливів, в яких проходить розвиток людина – школа, ЗМІ, соціальні установи суспільства, різні мікросередовища, культурні традиції та інше – у взаємодії визначають процес соціального формування особистості. Серед науковців, які досліджували соціально-педагогічну парадигму педагогіки слід відзначити дослідження О. Безпалько [1, 2], Т. та Ю. Василькових [3], Н. Волкової [4], В. Галузинського, М. Євтуха [5], М. Галагузової [21], А. Капської [7, 8, 20], Л. Коваль [9], І. Зверєвої, Г. Лактіонової [24].

Отже, вивчаючи наукові джерела з соціально-педагогічної діяльності можна узагальнити, що вони мають на меті допомогти соціальним педагогам і соціальним працівникам розширити знання про новий напрямок у науці – соціальну педагогіку. В них розглянуто широке коло теоретичних питань, пов'язаних зі створенням умов для соціального становлення особистості. Корисні знання можна одержати практикам щодо особливостей соціально – педагогічної роботи з різним контингентом дітей та молоді, які потребують допомоги, підтримки, захисту. Всі автори вказують, що лише професійно грамотний спеціаліст може вирішувати ті складні, суперечливі і болючі проблеми, які назріли у молодій державі, що переживає кризовий період свого становлення. Вони зосереджують увагу на проблемах найбільш болючих і тривожних у сьогоденні – як допомогти кризовій сім'ї, дітям – сиротам, дітям та молоді, схильним до наркоманії, тютюнопаління, правопорушень, дітям та молоді з особливими потребами.

Тому завданнями соціальної педагогіки є: пошуки методів і засобів

попередження проблем; виявлення і обґрунтування шляхів усунення причин, які породжують ці проблеми; розроблення умови і забезпечення превентивної профілактики різних негативних явищ, відхилень у поведінці людей і таким чином оздоровлення соціального мікросередовища.

Але при цьому варто акцентувати увагу на одній особливості, обов'язково притаманній соціальній педагогіці – гуманістична спрямованість, єдність вимог і поваги до дітей і молоді, а відтак – співробітництво, співдружність, співтворчість соціального педагога і особистості [1]. Соціальна педагогіка покликана розглядати особистість як фокус системи соціально-педагогічного впливу, як початковий і кінцевий пункт багатогранного процесу соціалізації.

Вимоги до рівня знань та умінь соціального працівника витікають з міжнародних вимог до кваліфікації соціального працівника. Згідно із «Стандартом кваліфікації практичної соціальної роботи» йому необхідно мати уяву про теорію і методичку роботи з окремими клієнтами і групою; ресурси та послуги, які надаються суспільством; програми і мету соціальних служб як суб'єкта регіонального та локальних рівнів; організацію місцевої інфраструктури і розвитку служб охорони здоров'я та соціального забезпечення; основи соціально-економічної й політичної теорії; расові, етнічні та інші культурні групи в суспільстві (їх морально-етичні цінності та норми, можливі проблеми); результати професійних і наукових досліджень, які можна використовувати в практичній роботі; концепції та методи соціального прогнозування; теорію і практику проведення спостережень, зокрема, за практичною соціальною роботою; теорію і практику управління персоналом; соціальні, психологічні, соціологічні методи і методички; теорії та методи психосоціальної оцінки різних видів і форм втручання з боку соціальних служб, а також диференційований діагноз стану клієнта; теорію та методи адвокатської практики; етичні стандарти і практику професійної соціальної роботи.

Нині існує велика кількість нормативно – правових документів, що регламентують діяльність соціальної сфери, зокрема, соціальної роботи Варто

зазначити, що правові норми, які регулюють суспільні відносини, мають бути адекватними загальнолюдським цінностям і моралі, відповідати правовим принципам демократичної держави.

Соціальна робота зі школярами спрямована на вирішення ряду завдань. У найзагальнішому розумінні це подолання недоліків, на яких зосереджують увагу самі педагоги, учні, батьки, застосування ефективних шляхів їх усунення. Сукупність чинників соціально-педагогічної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах складається з системи впливів нормативного, технологічного, процесуального характеру.

Виходячи з аналізу зарубіжного досвіду, враховуючи специфіку проблем соціального захисту дитинства в нашій країні, виділяють наступний перелік основних завдань соціальної роботи зі школярами: сприяти подоланню специфічних труднощів у процесі соціалізації школярів із соціально неблагополучних сімей і прошарків суспільства; розвиток випереджаючої соціалізації (ознайомлення учнів, незалежно від їх походження, з їх рольовими перспективами і шансами в суспільстві відповідно до здобутої освіти; формування уявлення про суспільні потреби, запити, тенденції розвитку суспільства; вироблення навичок критичного осмислення навколишньої соціальної дійсності та свого місця та перспектив у ній); сприяти розвитку особистісних і соціальних освітніх процесів на стадії навчання і вибору професії; участь у педагогічному розв'язанні потенційних конфліктів.

Стратегічні завдання соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітніх закладах: сприяти подоланню перешкод в процесі соціалізації дітей з соціально неблагополучних сімей; формувати в учнів навички соціальної компетентності - бази для адаптивної та позитивної поведінки, які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя; впливати на позитивні зміни у соціальному полі шкільного мікросоціуму.

Саме робота соціального педагога з сім'ями вихованців сприяє створенню педагогічно доцільних стосунків у сім'ї. Робота шкільного

соціального педагога з сім'єю проводиться в кілька етапів: інформаційно-теоретичний (лекції, семінари для батьків); тренінговий; консультативний. Варто зазначити, що саме останні два етапи роботи соціального педагога з батьками відносно недавно увійшли в соціально-педагогічну практику школи.

На думку В. Сухомлинського, школа повинна домогтися того, щоб батьки бачили в своїх дітях себе, розуміли суть розвитку дитини. А для цього їх треба озброювати знаннями важливих закономірностей педагогіки, вікової психології, фізіології. Турбота школи про виховання дітей у сім'ї реалізується через педагогічну освіту батьків, залучення їх до виховної роботи з учнями у школі. Передусім соціальні педагоги мають можливість впливати на батьків через їхніх дітей, які навчаються в школі. А. Макаренко вважав, що це найдоступніший спосіб зв'язку школи і сім'ї.

Соціально – педагогічна робота в загальноосвітній школі здійснюється відповідно до вимог нормативних актів з соціальної роботи з школярами, в тісній співпраці з міськими відділами соціальної допомоги сім'ї та молоді, міським центром зайнятості, відділом ювінальної поліції по роботі з неповнолітніми правопорушниками. Соціальний педагог школи здійснює: соціально-побутову допомогу, забезпечення вітальних потреб, вирішення негайних проблем; аналіз, консультування, активізацію до діяльності, охоплення цією роботою як окремих дітей, їхніх батьків, так і груп; співпрацю з педагогами, шкільними психологами, лікарями, консультантами з профорієнтації; групові методи виховання, роботу з учительським колективом, батьківським комітетом, проведення батьківських зборів тощо.

З'ясувавши зміст та роль діяльності соціального педагога у загальноосвітній школі, можна зробити наступні висновки:

- 1) що організовуючи роботу шкільний соціальний педагог надає пріоритет створенню здорового мікроклімату в колективі, гуманізації міжособистісних відносин, сприяє реалізації здібностей кожного, захисту інтересів особи, організації дозвілля, включенню в соціальну корисну діяльність, вивчає спеціальні проблеми школярів і вчителів, вживає заходів до

їх вирішення. Від традиційних сфер діяльності, які пов'язані з аналізом та вирішенням проблем людей (психологія, соціологія, педагогіка тощо), соціально-педагогічна робота відрізняється перш за все своїм інтегральним характером. Соціальний педагог сприймає учня як цілісного індивіда, поєднуючи різні сторони його особистості, в той час як суміжні спеціалісти підходять до вирішення проблем однобоко, однак цілісне бачення учня дозволяє вчасно прийти йому на допомогу.

2) проаналізувавши основні функції соціального педагога, який надаючи соціально-педагогічну допомогу дітям, підліткам, дорослому населенню, реалізує ряд функцій: діагностичну, прогностичну, консультативну, захисну, профілактичну, соціально-перетворювальну, організаційну.

3) вивчивши діяльність соціального педагога відповідно до його кваліфікаційної характеристики, що визначає його педагогічну спрямованість. Це означає, що вся його професійна діяльність по суті являє собою комплекс заходів з виховання, освіти, розвитку і соціальний захист осіб у закладах і по місцю проживання учнів. Сам вибір заходів не довільний, а обумовлений попередньо отриманими даними, які потребують аналізу та соціально-педагогічної інтерпретації. Тому певний час в діяльності соціального педагога, особливо на початковому етапі, займає вивчення психолого-медико-педагогічних особливостей особистості учнів і соціального мікросередовища, умов життя. Основна мета діяльності соціального педагога в плані підтримки соціальних ініціатив дітей та дорослих є громадянське становлення дітей, їх духовно-моральне і патріотичне виховання через створення в освітньому закладі, на його базі або в мікрорайоні інтегративної, міжвідомчої моделі педагогічної підтримки дитячо-молодіжних громадських об'єднань.

4) розкривши взаємодію шкільного соціального педагога з іншими працівниками школи ми спостерігаємо, що у виконанні своїх професійних обов'язків спирається на взаємодію з психологом, заступником директора з виховної роботи, директором школи, учителями, службою у справах дітей та іншими державними службами й громадськими організаціями. Процес

цілеспрямованого взаємовпливу соціального педагога і педагогічного колективу, батьків учнів відображає категорія «взаємодія». Організуючи взаємодію з педагогічним колективом, батьками учнів, соціальний педагог вирішує три основні завдання: – створює у школі сприятливі умови для саморозвитку та самореалізації особистості дитини; – досягає єдності, односпрямованості у розв’язанні соціально-педагогічних завдань; – формує з ними відносини співпраці, взаємної довіри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка: словник-довідник. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
2. Абетка соціального педагога / укладач В.В. Волканова. Харків : Вид. група «Основа». 2011. 235 с.
3. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. 100 с.
4. Анотований каталог інноваційного педагогічного досвіду працівників психологічної служби системи освіти України / за заг. ред. В.Г.Панка / упорядники : Н.В. Лунченко, Ю.А. Луценко. Київ : Шкільний світ, 2008. 70 с.
5. База даних ЮНЕСКО. URL : <http://www.unesco.org/new/ru/unesco/resources/publications/unesdoc-database/>
6. Безпалько О. В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах. *Проблема педагогічних технологій*. Луцьк, 2002. Вип. 2. С. 74–79.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. / О. В. Безпалько. Київ : Логос, 2003. 134 с.
8. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2003. - і 34 с.
9. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
10. Березіна В., Єрмоленко Г. Соціальний педагог у школі. *Виховання школярів*. 1994. № 2. С.205.
11. Бех Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
12. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 1/2. С. 5–7.

13. Библер В. Культура. Диалог культур (Опыт определения). *Вопросы философии*. 1989. № 6. С. 31–42.
14. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 343 с.
15. Бондар А.Д. Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і групах продовженого дня. Київ : Вища школа, 1985. 303 с.
16. Бондаревская Е. В. Гуманитарный статус личностно-ориентированого образования. *Славянская педагогическая культура*. 2007. № 6. С. 7–13.
17. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход : монография. Москва : Институт педагогики социальной работы РАО, 1999. 184 с.
18. Бруднов А., Березіна В. Соціально-педагогічна робота в школі. *Виховання школярів*, 1994, № 1. С.2-3.
19. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / за ред. С. О. Сисоєвої ; М-во освіти і науки України; Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. Запоріжжя : ХНРБЦ, 2008. 460 с.
20. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогіка : курс лекцій. Москва, 1999. 440 с.
21. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали для працівників освіти / авт.-упор.: Буров С, Дубініна І., Онишко Ю., Смилова Л., Ясиновська М. Київ : Видавничий дім «КАЛИТА», 2007. 36 с.
22. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
23. Впровадження програми надання соціальних послуг сім'ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися у складних життєвих обставинах: метод. рекомен. / Холт Інтернешнл. Київ : Р.К. Майстерпринт, 2008. 196 с.
24. Вульфів Б. З. Соціальний педагог у системі суспільного виховання.

- Педагогіка*, 1992, № 5/6. С.45-49.
25. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 479 с.
 26. Галузинський В. М., Євтух М. В. Педагогіка: теорія та історія / навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995. 237 с.
 27. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. *Вісник Академії педагогічних наук України*. 1993. № 1. С. 11–23.
 28. Городнова Н.М. Кабінет психолога в системі освіти. Київ : Шк.. світ, 2009. 128 с.
 29. Гриценко Л. І. З досвіду роботи регіональних психологічних служб із формування здорового способу життя в учнівській молоді: Методичний посібник / за наук. ред. І. І. Цушка. Київ : Ніка-Центр, 2008. 384 с.
 30. Гуров В. М. Досвід організації соціально-педагогічної роботи. *Педагогіка*, 1993, № 4. С. 54-58.
 31. Гур'янова М. П. Нова професія в соціальній сфері. *Фахівець*, 1996, № 11/12. С.28-29.
 32. Д'юї Дж. Досвід і освіта / перекл. з англ. Марія Василечко. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.
 33. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
 34. Декларація принципів толерантності URL : <http://edu.helsinki.org.ua/library/humanrights/deklarats-ya-printsip-v-tolerantnost>.
 35. Дзюба І. Україна в пошуках нової ідентичності. Київ : Україна, 2006. 848 с.
 36. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Учпедгиз, 1956. 374 с.
 37. Діти з особливими потребами в школі : психол.-пед. супровід / авт.-упоряд.: Романова О. М. та ін. Київ : Шкільний світ, 2011. 127 с.
 38. Докторович М. О. Неповна сім'я. Особливості роботи соціального педагога. Київ : Шкільний світ, 2010. 126 с.

39. Докторович М.О. Система виховної роботи в дитячих будинках та інтернатних установах : навч. посіб. Київ : Ленвіт, 2012. 175 с.
40. Європейська конвенція з прав людини. URL : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
41. З досвіду роботи психолого-медико-педагогічних консультацій України : посібник. / упорядники: А.Г. Обухівська, Т.Д. Ілляшенко. / Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2008. 208 с.
42. Заверико Н. В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в умовах сучасності. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2005. №1. С. 30-35.
43. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 240 с.
44. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования, 2-е изд. Москва : Академия, 2005. 208 с.
45. Зайченко М.В. Інструментарій соціального педагога. Київ : Шк. Світ, 2011. 128 с.
46. Закон України «Про освіту». № 1556-VII. URL : <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayiny-pro-osvitu>.
47. Закон України «Про громадянство України». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>.
48. Закон України «Про дошкільну освіту». № 2628-III URL : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_01/
49. Закон України «Про загальну середню освіту». № 2442-VI // Відомості Верховної Ради України. – № 27–28. – 2008. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
50. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>
51. Закон України «Про позашкільну освіту». №498-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
52. Збірник нормативно-правових актів з питань діяльності спеціалізованих закладів і формувань у сфері соціальної підтримки сім'ї, дітей та молоді /

- упоряд. Л. Є. Леонтєва, О. В. Вакуленко. Київ : Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2007. 280 с.
53. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби системи освіти України / упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська. Київ : Ніка-Центр, 2005. 436 с.
54. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України./ упоряд. В. Г.Панок, І. І.Цушко, А. Г. Обухівська. Київ : Шк. світ. 2008. 256 с.
55. Зимовець Н. В. Методика освіти «рівний – рівному» : навч. метод. посіб. Київ : Навчальна книга, 2002. 127 с.
56. Зимовець Н. В. Твоє життя – твій вибір: навч.-метод. посіб. Київ : Навчальна книга, 2002. 190 с.
57. Ілляшенко Т. Д. Чому їм важко вчитися? Методичний посібник, присвячений питанням психолого-педагогічної допомоги молодшим школярам із труднощами у навчанні. Київ : «Видавництво «Початкова школа», 2003. 128 с.
58. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі. *Соціальний педагог*. 2009. № 5. С.26-35
59. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г. О. / за заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г.О. Київ : ТОВККІ.СЛ 2010. 38 с.
60. Калениченко Р. А. Практична психологія в системі соціальної роботи / навч. посіб. Київ : КиМУ, 2006. 115 с.
61. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
62. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. Київ, 2001. 220 с.
63. Капська А. Й., Безпалько О. В, Вайнола Р. Х. Актуальні проблеми

- соціально-педагогічної роботи. Київ, 2002. 164 с.
64. Клемантович І. Нова професія – соціальний педагог. *Школа*, 1998, № 3. С. 8-14.
 65. Коваль Л. Г., Зверєва І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ, 1997. 392 с.
 66. Коменский Я. Всеобщий совет об исправлении дел человеческих : избр. пед. соч. в 3 т., т. 2. Москва : Педагогика, 1982. С. 285–469.
 67. Конвенція про права дитини. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
 68. Конституція України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
 69. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: проект / М. Й. Боришевський та ін. *Педагогічна газета Академії педагогічних наук України*. Інф. зб. Мін. освіти України. 2000. № 22. С. 7–20.
 70. Краснова Н. П. Напрями та типові технології діяльності соціального педагога в загальноосвітній школі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 1. С. 71–81.
 71. Криворучко П. П. Психологія сім'ї : навч. посіб / під заг. ред. В. М. Марченко. Київ : КиМУ, 2007. 140 с.
 72. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: Європейські абрисы. Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
 73. Лебедев О. Коли фортеці палі. *Народна освіта*, 1994, № 5. С.26–30.
 74. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
 75. Леонтьев А. Н. Становление психологии деятельности: ранние работы / А. Н. Леонтьев. Москва : Смысл, 2003. 439 с.
 76. Литвиненко С. А. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посібн. для студ. вищ. пед. навч. закладів. Одеса : ПНЦАІШ, 2007. 187 с.
 77. Лодкіна Т. Соціальний педагог приходять у сім'ю. *Виховання школярів*.

- 1996, № 5. С.35-38.
78. Локшина О. І. До питання про якість освіти та її забезпечення: концептуальні розвідки у зарубіжжі та здобутки України. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2013. №4 (18). С. 73–78.
 79. Лукашевич М. П. Соціалізація: виховні механізми і технології. Київ, 1998. 112 с.
 80. Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні : теоретико-методичні засади. К., 2001. С. 126.
 81. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : В 2 т. Київ : Форум, 2002. Т. 1. 319 с.; Т. 2. 335 с.
 82. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : курс лекций / под ред. В. И. Беляева. Москва, 2002. 269 с.
 83. Методи роботи соціального педагога: матеріали творчої групи соціальних педагогів / Г. Бондаренко та ін. Київ : Редакція загальнопед. газет, (Бібліотека «Шкільного світу»), 2012. 96 с.
 84. Мойсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога: метод. посібник. Київ : Пік. Світ, 2009. 120с.
 85. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога : метод. посіб. Київ : Шк. світ, 2009. 120 с.
 86. Молодіжна державна політика України – хто є хто: інформаційний довідник. Київ : Міністерство молоді та спорту України, 2013. 184 с.
 87. Молодіжна політика в Україні. Висновки команди міжнародних оглядачів Ради Європи: Департамент підготовки документів та публікацій Ради Європи. Страсбург. 193 с.
 88. Мудрик А. В. Соціальна педагогіка : учеб. для студ. пед. вузів / За ред. В.А. Слостенина. Москва, 1999. 200 с.
 89. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики / учеб. для студентов высших педагогических заведений. М., 2002. 416 с.
 90. Нагавкіна Л.С., Крокінська О.К., Косабуцька С.А. Соціальний педагог : введення в посаду : зб. матеріалів. Санкт-Петербург : КАРО, 2000. 269 с.

91. Настільна книга соціального педагога (нормативно-правове забезпечення діяльності) / упоряд. Ю. А. Луценко, В. Г. Панок. Київ : Білоцерківдрук, 2011. 308с.
92. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби : навчально-методичний посібник; В 2 т. / За ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. Київ : Ніка-Центр, 2005. Т.1. 328 с.; Т.2. 284 с.
93. Никитин В. А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов : учеб. пособие. М., 2002. 236 с.
94. Никитина Л. Е. Социальный педагог в школе. 2-е изд. Москва : Академический проект : Гаудеамус, 2003. 112 с.
95. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. Москва : ТЦ «Сфера», 2001. 480 с.
96. Оржеховська В. М. Дитяча бездоглядність та безпритульність. Історія, проблеми, пошуки. Київ : АПН України. 2004. 177с.
97. Орлова Е. Культура межнаціонального общення. *Воспитательная работа в школе*. № 9. 2011. С. 23–29.
98. Основи практичної психології : підручник. Київ : Либідь. 3-є стереотипне видання. 2006. 536 с.
99. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: Монографія. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
100. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді : науково-метод. зб. статей / за заг. ред В. П. Пастуха. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
101. Петрович В. С. Соціальний педагог: посадова інструкція. *Педагогічний пошук*. 2001. № 2. С. 74-76.
102. Письмак Л.Л. Організація роботи соціального педагога / упоряд. В.О. Снігульська. Київ : Редакція загально педагогічних газет (Бібліотека «Шкільного світу»), 2014. 128с.
103. Поліщук Ю. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні / за ред. Н. Г. Никало. Тернопіль : ТНПУ,

2005. 432 с.

104. Пометун О. І. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2005. № 8 (92). С. 42–47.
105. Постанова Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
106. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
107. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : метод. посіб. / автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н. П., Даниленко І. С. та ін. / за заг. ред. Т.П. Цюман. Київ : ВПЦ «Експрес» 2009. 328 с.
108. Робота соціального педагога з різними типами сімей : матеріали творчої групи соціальних педагогів / упоряд. Ю.Бойко та ін. Київ : Ред. загальнопед. газет (Бібліотека шкільного світу), 2013. 12 с.
109. Розвиток психологічної служби та психологом медико-педагогічних консультацій системи освіти України (підсумки роботи за 2005-2008 р. р.) / Лунченко Н. В., Обухівська А.Г., Панок В.Г. та ін. Київ : Ніка-Центр, 2008. 118с.
110. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей : практичне керівництво. Львів : Видання навчально-реабілітаційного центру «Джерело», 2008. 324 с.
111. Рудюк Т. Документація соціального педагога. *Соціальний педагог*. 2007. № 1. С. 14-16.
112. Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття) : автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 46 с.
113. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. о260 с.
114. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття

- Іншого. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2012. 332 с.
115. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Кондор, 2005. 208 с.
116. Социальная педагогика : курс лекций / под общ. ред. М. А. Галагузовой. Москва, 2000. 416 с.
117. Социальная работа: история, теория и практика: науч.-учеб.-метод. пособ. для студ., магистрантов, асп. и спец. в обл. соц. педагогики, соц. работы: в 2 ч. / С. Я. Харченко и др.; Луганский гос. пед. ун-т им. Т. Шевченко. Луганск : Альма-матер, 2004. Ч. 2. 307с.
118. Социальная работа: теория и практика : учеб. пособие / отв. ред. Е. И. Холостова. Москва , 2001. 976 с.
119. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. Капської А. Й. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
120. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник / за ред. К. Б.Левченко, І. М.Трубавіної. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. 352 с.
121. Соціальна робота : короткий енциклопедичний словник. К., 2002. 536 с.
122. Соціальна робота / Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін. Ч. 3 ч. Київ, 2004. Ч. 1.
123. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
124. Соціальна робота: технологічний аспект / за заг. ред А. Й. Капської. Київ, 2004. 352 с.
125. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібник / за редакцією Левченко К.Б., Трубавіної І.М., Цушка І.І. Київ : ФОП «Чальцев», 2008. 124 с.
126. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. Київ : МОП-ШЕК, 2008. 118 с.
127. Соціологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред.

- В. Г. Городяненка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 560 с.
128. Соціологія: Підручник / за заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача. Київ, 1998. 624 с.
129. Стадненко Н. М., Ілляшенко Т. Д., Обухівська А. Г. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Видання друге, перероблене і доповнене. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2006. 36 с.
130. Стадненко Н. М., Ілляшенко Т. Д., Обухівська А. Г. Психологічна готовність до навчання дітей шестилітнього віку. Методика діагностики та корекційно-розвиткові заняття. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2006. 52 с.
131. Стадненко Н. М., Матвєєва М. П., Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопсихології / за загальною редакцією Н. М. Стадненко. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.
132. Тренінгові, соціально-реабілітаційні і навчальні програми із формування здорового способу життя в учнівської і студентської молоді : метод. посіб. / за наук. ред. Панка В.Г., Городнвої Н. М., Лунченко Н. В. Київ : Ніка-Центр, 2008. 180 с.
133. Формування життєвих навичок у випускників шкіл-інтернатів: методичний посібник для практичних психологів і соціальних педагогів / за заг. ред. В.Г.Панка. Донецьк: вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 161 с.
134. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под ред. А. В. Мудрика. Москва : Академия, 2004. 272 с.
135. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі : метод. реком. Київ : Ніка-Центр, 2004. 124 с.
136. Щорс В. В. Універсальний довідник соціального педагога Київ : Ред. загальнопедагогічних газет, 2014. 124 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Поради щодо встановлення довіри між підлітком і вчителем в кризовий стан для них

1. Уважно вислухайте підлітка. Прагніть до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти і прийняти його. Не перебивайте та не показуйте свого страху. Відносьтесь до нього серйозно, з повагою.

2. Запропонуйте свою підтримку та допомогу. Намагайтеся переконати, що даний стан (проблеми) тимчасові і швидко пройдуть. Проявіть співчуття і покажіть, що ви поділяєте і розумієте його почуття.

3. Поцікавтесь, що найбільше в даний час турбує підлітка.

4. Впевнено спілкуйтесь з підлітком. Саме це допоможе йому повірити у власні сили. Головне правило в роботі з дітьми - не нашкодити.

5. Використовуйте слова - речення, які будуть сприяти становленню контракту: розумію, звичайно, відчуваю, хочу допомогти.

6. В розмові з підлітком дайте зрозуміти йому, що він необхідний і іншим, і унікальний як особистість. Кожна людина, незалежно від віку, хоче мати позитивну оцінку своїй діяльності.

7. Недооцінка гірша, ніж переоцінка. Надихайте підлітка на високу самооцінку. Вмійте слухати, довіряти і викликати довіру в нього.

8. Звертайтеся за допомогою, консультацією до спеціаліста, якщо щось насторожило вас у поведінці підлітка.

Додаток Б

Анкета

“Моє ставлення до проблеми злочинів і покарання” (для учнів загальноосвітніх шкіл)

Вік _____ Стать _____

1.Твоє оцінювання рівня злочинності серед молоді міста (села):

А) дуже високе; Б) високе; В) середнє; Г) низьке; Д) такої проблеми взагалі не існує.

2.З якого віку настає кримінальна відповідальність за навмисне вбивство, зґвалтування, грабіж і деякі інші особливо тяжкі злочини?

А) 12 років; Б) 14 років; В) 16 років.

3.З якого віку, за загальним правилом, настає кримінальна відповідальність?

А) 14 років; Б) 16 років; В) 18 років; Г) 20 років.

4.Чи вважаєш ти себе забов'язаним завжди дотримуватись вимог кримінального закону? Чи може твоя думка щодо цього змінюватися залежно від ситуації?

5.Чи всі злочини – зло? Чи кожен злочинець має нести покарання?

6.Який, на твою думку, вид покарання за нетяжкий злочин може найкраще впливати виховуюче?

А) публічне вибачення перед потерпілим; Б) штраф; В) позбавлення волі.

7.Твоє ставлення до відміни смертельної кари як виняткової міри покарання.

8.Як би ти поставився до тілесних покарань, які застосовувалися поряд з іншими видами покарання?

9.Чи доводилося тобі в житті безпосередньо мати справу з правоохоронними органами? Якщо так, то у зв'язку з чим?

10. Під час перегляду фільмів, читання книг детективного жанру кого з героїв ти підтримуєш?

А) злочинця; Б) міліціонера, слідчого; В) не має значення.

11. Після перегляду гостросюжетних фільмів (детективи, бойовики) у тебе виникає бажання:

- А) кого-небудь побити чи що-небудь вкрасти, розбити, забрати;
- Б) стати детективом і розкрити всі злочини, покарати зло;
- В) ніколи не мати справу ні зі злочинцями, ні з правоохоронними органами;
- Г) немає особливих емоцій і бажань.

12. У якому випадку, залежно від тяжкості й суспільної небезпеки (спочатку найтяжчі), ти розташував би наступні злочини?

- А) грабіж (відкрите привласнення майна);
- Б) крадіжка (таємне привласнення майна);
- В) навмисне вбивство; Г) домагання; Д) зґвалтування; Е) хуліганство.

Додаток В

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Стать.
2. Вік.
3. Освіта
4. Кількість дітей в сім'ї.
5. Чи є у вас захворювання: А) нервової системи; Б) серцево-судинної системи; В) дихальної системи; Г) системи травлення; Д) сечостатесої системи; Е) опорно-рухового апарату; Ж) аналізаторів.
6. Як ви оцінюєте своє здоров'я: А) гарне; Б) задовільне; В) незадовільне.
7. Дайте своє визначення поняттю «здоров'я».
8. Як ви вважаєте, чи впливають хвороби на: А) на успіхи в навчанні та роботі; Б) психічне здоров'я; В) взаємовідношення; Г) поведінку; Д) погляди, відношення до життя;
9. Коли ви негайно звернетесь до лікаря:
А) при найменшому нездужанні (захворюванні) дитини; Б) при тяжких захворюваннях дитини; В) ніколи не звернусь, займуся самолікуванням.
10. Яким способом ви отримали профілактичні знання основних дитячих хвороб:
А) із спеціальної медичної літератури; Б) із джерел масової інформації; В) від родичів, знайомих.
11. Як часто ви займаєтесь фізичними вправами:
А) 1 раз на тиждень; Б) 2-3 рази на тиждень; В) 3-4 рази на тиждень; Г) кожен день; Д) не займаюсь.
12. Відправляючись на роботу чи по магазинах, ви:
А) як правило, йдете пішки; Б) частину – пішки, а частину – на транспорті; В) іноді йдете, а іноді їдете; Г) завжди на транспорті.
13. У вільний час ви:
А) працюєте по дому; Б) здійснюєте декілька коротких прогулянок;

В) читаєте, дивитесь телевізор.

14. Які причини вживання дітьми спиртних напоїв та наркотиків:

А) невдачі у навчанні; Б) нудота; В) наявність наркоманів в сім'ї;

Г) поява вітчима, мачухи, та погані відносини з ними;

Д) змушена розлука з особою, до якої була сильна емоційна прихильність;

Е) відторгнення зі сторони однолітків; Ж) бунт проти надмірної опіки;

З) сімейний крах; И) постійні конфлікти між батьками;

К) жорстоке ставлення в родині; Л) алкоголізм батька, матері;

М) вплив поганої компанії; Н) невміння співвідносити бажане та неможливе; О)

спосіб спробувати щось нове; П) щоб забутися.

15. Як ви вважаєте, ваша дитина:

А) живе сьогоднішнім днем; Б) вже замислюється про майбутнє;

В) їй все одно, ким вона буде.

Додаток Г

АНКЕТА ДЛЯ УЧНІВ

1.Стать.

2. Вік.

3. Як ви оцінюєте свій стан здоров'я:

А) відмінне; Б) гарне; В) задовільне.

4. Якими хворобами ви хворієте найчастіше: А) нервової системи; Б) серцево-судинної системи; В) дихальної системи; Г) системи травлення; Д) сечостатесої системи; Е) опорно-рухового апарату;

5. Головні болі у вас: А) часто; Б) іноді; В) рідко.

6. Чи вважаєте ви свій зір : А) відмінним; Б) гарним; В) задовільним; Г) поганим.

7. Чи доводилось вам йти до школи хворим: А) так, часто; Б) так, рідко; В) ні.

8. Чи завжди ви виконуєте рекомендації лікарів: А) так, завжди; Б) так, іноді; В) ні.

9. Якщо у вас буде вибір подивитися телепередачі, яким ви надасте перевагу:

А) про подорожування; Б) пригоди; В) спорті; Г) медицині; Д) підлітках;

Е) розважальну.

10. Що ви відчуваєте, коли по телебаченню показують підлітків-наркоманів:

А) співчуття; Б) відразу; В) відчуття, що на його місці знаходжусь я;

Г) ненависть; Д) нічого).

11. Що, на вашу думку, є причиною зловживання підлітками алкоголю та наркотиків:

А) невдачі у навчанні; Б) нудота; В) наявність наркоманів в сім'ї;

Г) поява вітчима, мачухи, та погані відносини з ними; Д) змушена розлука з особою, до якої була сильна емоційна прихильність; Е) відторгнення зі сторони однолітків; Ж) бунт проти надмірної опіки; З) сімейний крах;

И) постійні конфлікти між батьками; К) жорстоке ставлення в родині;

Л) алкоголізм батька, матері; М) вплив поганої компанії; Н) невміння

співвідносити бажане та неможливе; О) спосіб спробувати щось нове;
П) щоб забутися; Р) трагічні події в сім'ї.

12. Де б ви відсвяткували свій день народження:

А) в колі сім'ї; Б) в гучній компанії; В) з однолітками; Г) тільки з другом, подругою.

13. Якщо у вільний час у вас буде вибір чим зайнятися, на чому зупините свій вибір:

А) почитати книгу; Б) піти погуляти; В) подивитися телевізор; Г) покататися на ковзанах, лижах; Д) послухати музику.

14. Скільки часу ви проводите на свіжому повітрі:

А) більше 3 годин; Б) не більше, ніж 2 години; В) біля години.

15. Чи завжди ви лягаєте спати у визначений час:

А) так, завжди; Б) так, часто; В) ні.

16. Скільки разів на день ви харчуєтесь:

А) 3 рази на день; Б) 2 рази; В) 1 раз.

Додаток Д

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

1. Стать.
2. Вік.
3. Якими хворобами ви частіше хворієте.
4. Чи займаєтесь ви зарядкою: А) так, часто; Б) так, рідко; В) ні.
5. Ви лягаєте спати: А) завжди у встановлений час; Б) коли прийдеться; В) завжди в різний час.
6. Тривалість вашого сну звичайно: А) 8-9 год; Б) 7-8 год; В) 6-7 год.
7. Артеріальний тиск ви вимірюєте: А) 1 раз на рік; Б) 2-3 рази на рік; В) 1 раз на місяць; Г) кілька разів на місяць; Д) кожен день.
8. Якщо ви захворієте, то будете приймати ліки, відомі вам своєю дією: А) лише за призначенням лікаря; Б) без призначення лікаря.
9. Як ви вважаєте, якщо ви прийдете на урок бадьорим, веселим, то: А) ваш настрій буде переданий учням; Б) ніхто з учнів не помітить.
10. Чи знаєте ви про стан здоров'я ваших учнів:
А) точні діагнози; Б) приблизно, характер захворювання; В) здогадуюсь про хворобу за зовнішніми ознаками.
11. Чи застосовуєте ви на своїх уроках:
А) гімнастику для очей; Б) гімнастику для пальців; В) вправи для розслаблення м'язів спини та шиї.
12. Чи читаєте ви медичну літературу: А) так, завжди; Б) іноді, заради інтересу; В) іноді, якщо хтось з рідних захворіє; Г) не читаю.
13. Чи бували випадки, коли вам треба було йти на роботу з загальним недомоганням чи хворобою? А) так, часто; Б) да, іноді; В) ні, ніколи.
14. Якщо ви захворієте, якими будуть ваші дії:
А) прийму таблетку та піду на урок; Б) проведу урок в цей день та піду на лікарняний; В) негайно піду на лікарняний.
15. Чи приділяєте ви необхідну увагу своєму здоров'ю:

А) так, завжди; Б) намагаюсь, але незавжди виходить; В) ні, нажаль, не приділяю.

Додаток Е

ТЕСТ «ВЗАЄМИНИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ» (для батьків)

1. Як ви вважаєте, чи є у вашій сім'ї взаєморозуміння з дітьми?
2. Чи розмовляють з вами діти «від душі», чи радяться з вами з особистих питань?
3. Чи цікавляться діти вашою роботою?
4. Чи знаєте ви друзів ваших дітей?
5. Чи беруть діти разом з вами участь у домашніх справах?
6. Чи перевіряєте ви, як вчать уроки ваші діти?
7. Чи є у вас спільні з ними заняття і захоплення?
8. Чи беруть діти участь у підготовці сімейних свят?
9. Чи хочуть діти, щоб ви були разом з ними під час «дитячих» свят, чи бажають проводити їх без дорослих?
10. Чи обговорюють діти з вами переглянуті кінофільми, прочитані книжки?
11. А телепередачі?
12. Чи відвідуєте ви всією сім'єю музеї, театри, виставки, концерти і кіно?
13. Чи проводите ви родинні прогулянки, турпоходи, екскурсії?
14. Як ви вважаєте за краще проводити відпустку – разом з дітьми чи без них?

Позитивну (так) відповідь оцінюють у 2 бали. Часткову (інколи) – 1 бал.

Негативну (ні) – 0 балів.

Якщо ви набрали понад 20 очок, ваші взаємини можна в цілому назвати сприятливими. Якщо від 10 до 20 – взаємини можна оцінити як задовільні, але не досить різноманітні. Подумайте самі, чи можна їх збагатити і поглибити. Якщо менше 10 очок – ваші контакти з дітьми незадовільні, конче потрібно подумати, як їх налагодити.

Додаток Ж

АНКЕТИ ДЛЯ БАТЬКІВ

№ 1

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Ваша освіта.
3. Чи цікавитесь ви педагогічною літературою?
4. На яких принципах побудовані у вашій сім'ї стосунки між батьками й дітьми?
5. Чи має дитина у вашій сім'ї право на власну думку?
6. Які обов'язки має ваш син (донька) у родині?
7. Назвіть найхарактерніші позитивні риси вашої дитини.
8. Чи має ваш син (донька) проблеми із здоров'ям? На що слід звернути увагу класному керівникові?
9. Як ваша дитина ставиться до молодших та старших членів сім'ї?
10. Які риси характеру ви хотіли б бачити у своїй дитині?
11. Чи були ви у підлітковому віці «проблемною» дитиною? У чому полягали ці проблеми (труднощі у стосунках із дорослими або ровесниками, закомплексованість, погана поведінка або успішність)?
12. Яку допомогу ви могли б надавати класному керівникові у формуванні дитячого колективу?
13. Про що хотіли б дізнатися на батьківських зборах?
14. Чи потрібні вам індивідуальні консультації щодо виховання вашої дитини?
15. Що, на ваш погляд, найскладніше у вихованні дитини?

№ 2

1. Чи довіряє вам ваша дитина?
2. На яких принципах будуються взаємини у вашій сім'ї?
3. Яка найчастіше причина ваших конфліктів і непорозумінь з дитиною?
4. Як вирішуються у вашій сім'ї такі проблеми?
5. Хто перший робить крок до примирення?
6. Чи знаєте ви друзів вашої дитини?
7. Чи бере участь ваша дитина у плануванні сімейного бюджету?
8. Коли останній раз ви обговорювали у своїй родині прочитану книжку? Що це була за книжка?
9. Чи має ваша дитина уявлення про коло ваших обов'язків на роботі?
10. Чи розповідаєте ви своїй дитині про те, як самі були підлітком, з якими проблемами вам довелося зіткнутися, яких помилок припускалися?
11. До яких господарчих справ ви залучаєте свою дитину?
12. Чи знають ваші діти про своїх дідів і прадідів?
13. Яке найтяжче покарання і яке заохочення ви застосовуєте до своєї дитини?
14. Які сімейні традиції є у вашій родині?
15. Чи цікавить вас життя дитини поза стінами домівки?
16. Що, на ваш погляд, найскладніше у вихованні дитини?

Додаток К

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Скільки часу (приблизно) ви приділяєте для спілкування з дитиною:
 - протягом дня...
 - протягом тижня...
 - в бесідах, розмовах...
 - у спільній роботі...
 - в кіно, театрі, бібліотеці...
 - під час прогулянок (у ліс, на річку і т.п.)...
2. Чи інші види спілкування? Вкажіть які.
3. Чи вважаєте ви цей час спілкування достатнім для виховання дитини?
4. Чому?
5. Чи вважаєте ви, що вірно розумієте особливості розвитку своєї дитини?
6. Чи зустрічаєте ви труднощі у вихованні дитини? Які? Як ви їх розв'язуєте?

Додаток Л

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ СВОЮ ДИТИНУ?

1. Назвіть риси характеру вашої дитини, як вам подобаються.
2. Які негативні риси характеру вашої дитини слід подолати?
3. Який у неї темперамент і як ви враховуєте його у виборі заохочень і покарань?
4. За які вчинки ви частіше караєте дитину?
5. Що є причиною конфліктів вашої дитини з друзями?
6. Чи запрошуєте ви друзів дитини на День народження і просто так в гості?
7. В якій діяльності ваша дитина найбільше розкриває позитивні риси характеру?
8. Чи враховуєте ви астрологічні дані про свою дитину у вихованні? Як?
9. На вашу думку, яким авторитетом ви користуєтесь у своєї дитини?

Заповнені батьками анкети дають класному керівникові потрібний матеріал для визначення та обговорення різноманітних питань.

Додаток М

ТЕСТ «ЧИ СХИЛЬНИЙ ТИ ДО НАРКОТИКІВ?»

1. На жаль, тютюн, сигарети в нашому житті дуже поширені серед молоді, але нікотин «атакує» не тільки легені, а й серце, кровообіг. Як ти ставишся до «голубого димку» і до курців?

А) я гадаю, що курці отруюють будь-яке приміщення і перетворюють всіх оточуючих на пасивних курців; Б) кожен має сам вирішувати, де палити, будь-які обмеження зайві; В) палити можна не скрізь.

2. Невдовзі іспит. Усі твої товариші нервуються, хвилювання досягло найвищого напруження. Хтось приніс заспокійливі пігулки і пропонує їх тобі. Візьмеш?

А) так, я візьму пігулку, але тільки в тому разі, якщо я вже зовсім в «ауті».

Б) ні, мені ліньки думати про те, де брати цю пігулку наступного разу, коли її не запропонують; В) ні, не потребую штучного заспокоєння.

3. На вечірці по колу іде сигарета з травичкою. Всі твої друзі один по одному затягуються, і от настала твоя черга. Як ти вчиниш?

А) в будь-якому разі хоч разок та спробую; Б) ні, я не робитиму цього, краще піду з такої вечірки; В) я сам не візьму сигарети, а з цих дурнів досхоchu посміюся.

4. Зібравшись заради компанії, гості сміються, танцюють. Ти приходиш із запізненням, коли інші вже трохи випили. Як ти поведитимешся?

А) вип'ю дві-три чарки, щоб наздогнати інших; Б) терпіти не можу, коли в компанії гарний настрій залежить від випивки, я краще побуду трохи і піду;

В) мені байдуже, коли інші п'ють, у мене самого і без того хороший настрій.

5. Дехто каже: «Наркотики зовсім не небезпечні, слід тільки правильно з ними поводитись». А ти теж у це віриш?

А) той, хто так каже, обдурює себе; Б) так, це відповідає дійсності, за винятком сильних наркотиків;

6. Існує думка, що «круту» музику і наркотики не можна розділяти, а ти як вважаєш?

А) можна робити чудову музику, не вдаючись до наркотиків; Б) приймаючи наркотики, взагалі не можна сприймати музику; В) Всі музиканти що-небудь сприймають.

7. Твій приятель настійно просить тебе дістати йому певну суму в борг. Ти знаєш, що він регулярно приймає наркотики. Чи позичиш ти йому гроші?

А) так; Б) ні; В) тільки в тому разі, якщо знатиму, навіщо вони йому.

8. Ти страшенно закохався! З твоєю новою пасією ти проводиш вечори разом в її компанії. Ти помічаєш, що всі тут, включаючи твою кохану, не від того, щоб пропустити чарку-другу, а то й прийняти що-небудь сильніше. Чи почуватимешся ти у своїй тарілці?

А) якщо там весело, то чом би і ні; Б) не обов'язково часто проводити час у компанії;

Ця компанія шкодить моєму коханню.

Результати тесту

Постав хрестик біля тієї відповіді, яка тобі найбільше підходить. За таблицею підрахуй кількість очок. Виходячи з отриманої суми, автори цього тексту допоможуть тобі визначити твій номер.

	а	б	в			а	б	в
1.	10	0	5		5.	10	0	-
2.	5	0	10		6.	10	5	0
3.	0	10	5		7.	0	10	5
4.	0	10	5		8.	0	5	10

0 – 20 очок: ти поводишся так, наче проблем з наркотиками не існує. Виявляється ти не вважаєш алкогольні наркотики наркотичними речовинами. Але ж небезпечні не тільки героїн і кокаїн. Зверни увагу на те, що більшість

наркоманів – алкоголіки. Замислись ще раз над своїм ставленням до наркотиків! Мабуть, тобі варто було б порадитись з тим, кому довіряєш, – з улюбленим учителем або кимось із батьків, із знайомим лікарем.

25 –30 очок: не можна стверджувати, що ти такий уже питущий. Час від часу ти не проти пропустити чарку, але вважаєш, що тобі нічого не загрожує, що ти контролюєш ситуацію. Але слід пильнувати: під впливом друзів ти можеш піддатися спокусі і вживати наркотики.

Той, хто набрав 20 – 25 очок, належить до «групи ризику», і йому слід бути обережним.

60 – 80 очок: наркотики ніколи не стануть для тебе серйозною проблемою. Але не впадай в іншу крайність і не виступай відносно інших у ролі провідника моралі.

Додаток Н

Тест «Чи добрі ви батьки?»

1. Чи слідкуєте Ви за статтями в журналах, програмами радіо і телебачення на теми виховання? Чи читаєте Ви книжки за такою тематикою?
2. Чи вважаєте провину Вашої дитини результатом упущення Вами якихось моментів у вихованні?
3. Чи є Ви з чоловіком (дружиною) однодумцями у вихованні дітей?
4. Чи приймаєте допомогу Вашої дитини у будь якій справі, навіть якщо справа від цього не виграє?
5. Чи забороняєте Ви щось дитині й наказуєте її лише тоді, коли це цілком виправдано й необхідно?
6. Чи вважаєте Ви послідовність найголовнішим із усіх педагогічних принципів?
7. Чи вважаєте Ви, що середовище й оточення – це фактори, які суттєво впливають на виховання дитини?
8. Чи вважаєте Ви спорт і фізкультуру важливим фактором гармонійного розвитку дитини?
9. Як Ви вважаєте, що краще: просити про щось свою дитину чи наказати їй це зробити?
10. Якщо Вам доводиться казати дитині: «У мене немає вільного часу» або «Зачекай, доки я не закінчу роботу», чи стає Вам від цього неприємно?

За кожен позитивну відповідь поставте собі 2 бали, за відповідь «іноді» – 1 бал, за негативну відповідь – 0.

Якщо Ви набрали: Менше 6 балів – справи Ваші кепські. Спробуйте негайно розпочати вивчення азів батьківського вміння виховувати;

Від 7 до 14 балів – поняття про батьківські обов'язки у Вас є, але треба більше уваги і часу приділяти дітям, більше спілкуватися з ними;

Більше 15 балів – Ви справляєтеся зі своїми батьківськими обов'язками, але не тіште себе тим, що робите усе можливе – в цій області немає меж.

Додаток П

Вивчення виховного потенціалу сім'ї

Тест для батьків

Перед вами 10 звичайних ситуацій. Із запропонованих відповідей виберіть ті, які найбільше відповідають вашому стилю виховання і підрахуйте бали.

1. Ваша дитина жвава, пустотлива, завжди вистачає з нею проблем: то повертається додому в розірваних штанцях. То з синцем:

А) ви розпитуєте його, що сталося, зашиваєте штанці, ставите компрес – 3 б.

Б) надаєте допомогу дитині, але сварите, говорите, що одного дня це йому дорого обійдеться – 0 б.

В) зовсім не звертаєте на нього увагу, нехай сам все робить – 5 б.

2. У дитини є друзі, але вони погано виховані:

А) ви розмовляєте з їх батьками 2 б.

Б) кличите дітей додому, прагнете вплинути на них 5 б.

В) пояснюєте дитині в чому полягають недоліки його (її) друзів, що вони для нього (неї) поганий приклад – 0 б.

3. Дитина любить бавитися 24 години на добу. Ввечері він (вона) зовсім не бажає лягати спати:

А) ви пояснюєте яким важливим є сон – 3 б.

Б) дозволяєте, щоб дитина лягала, коли забажає, та вранці примушуєте лягати вчасно – 5 б.

В) ви примушуєте дитину лягати в ліжку в один і той же час і залишаєте його одного – 0 б.

4. Дитячих передач дитині вже недостатньо, він (вона) може дивитися телевизор цілий день:

А) після дитячої програми дитина лягає спати, а ви включаєте телевизор після того, як дитина засне 6 балів. Б) пояснюється дитині, що вона повинна

дивитися, а що ні, щоб дитина зрозуміла – 2 б.

В) вибираєте для дитини деякі передачі – 3 б.

Г) вирішуєте, скільки годин дитина може дивитися телевізор, але ваша дитина сама приймає рішення коли і що дивитися – 5 б.

5. Ваша дитина дуже часто може нагрубити:

А) пояснюється, що так себе вести некультурно, люди його за це осудять – 5 б.

Б) забороняється йому грубити, в разі невиконання заборони – наказуєте – 0 б.

В) кожен день, коли дитина веде себе добре, заохочуєте її – 3 б.

6. Ваша дитина навчається у 5-му класі, а вже цікавиться хлопчиками (дівчатками):

А) залишаєте все, як є – 3 б.

Б) робите спробу присікати дитячу закоханість, якщо вона є – 0 б. В) подорослому пояснюєте, що таке кохання і якими повинні бути відносини між чоловіком і жінкою – 5 б.

7. Інші діти постійно ображають вашу дитину:

А) навчаєте її постояти за себе – 5 б.

Б) розмовляєте з батьками цих дітей – 3 б.

В) робите все, щоб ваша дитина не спілкувалася з такими дітьми – 0 б.

8. Ви створюєте старшій дитині всі умови. Але вона цього не цінує, постійно ображає молодшого братика (сестричку):

А) приділяєте дитині більше уваги, незалежно від того, що вона старша – 3 б.

Б) зовсім не звертаєте увагу – 0 б.

В) в присутності молодшої дитини закликаєте до розсудливості – 5 б.

9. Ваша дитина постійно грубить, не здатна співпереживати, нападає на інших дітей:

А) ви вважаєте, як вона відноситься до людей, так і вони повинні відноситися до неї, щоб вона змогла оцінити власну поведінку – 0 б.

Б) прагнете приділити їй більше уваги – 5 б.

В) забороняєте їй дивитися фільми, де є вбивства – 2 б.

10. У вашої дитини день народження, запросили однолітків, та син (дочка)

звертаються до вас з проханням піти з дому:

А) відмініте запрошення гостей, поясните дитині, що так робити не можна – 5б.

Б) виконаєте прохання дитини і підете з дому – 0 б.

Підрахунок балів:

Від 0 до 18 балів. Ви виховуєте дитину для життя, яким жили самі і живете, виховуєте так, ніби він не належить до іншого покоління. Ви забуваєте, що в третьому тисячолітті вирішальними будуть впевненість в собі, самостійність, творчі здібності. Вашій дитині потрібні ці якості, але ви не розвиваєте їх, не бачите, що життя іде вперед і все змінюється.

Від 19 до 35 балів. Ви недостатньо задумувалися над обставинами. В яких житиме ваша дитина. Але вам треба віддати належне: ви прагнете бути сучасним, не використовуйте стереотипні методи у вихованні, вважаєте, що краще за все, коли дитина сама навчиться вирішувати власні проблеми, ви надаєте їй достатньо свободи, не прагнете, щоб вона сліпо підкорялася авторитету дорослих. І все ж, при підготовці дитини до самостійного життя, ви робите не все можливе. Ви дуже слабо розвиваєте у неї самостійність мислення, впевненість в собі. Вам необхідно допомогти їй виробити власні погляди.

Від 36 до 50 балів. Ви вірите, що ваша дитина житиме у світі, де буде доброта, справедливість, цінитиметься ініціатива, а егоїзм засуджуватиметься. Вона житиме в світі, де поважають розум, незалежну думку.

Додаток Р

ТЕСТ «Чи вживає Ваша дитина наркотики?»

- Син (дочка) часто затримуються, надовго зникають невідомо де.
- Він (вона) не хоче розмовляти з вами, віддаляється від Вас.
- У нього(неї) часто змінюється настрій, іноді він (вона) буває дуже дратівливим і навіть агресивним, іноді в'ялим і байдужим.
- Дитина почала погано вчитися, прогулювати уроки.
- У сина (дочки) з'явилися проблеми з міліцією.
- Ви знаходите шприці, пігулки, закопчені ложки та інші атрибути наркомана.
- У сина (дочки) з'явилися підозрілі друзі.
- Дитина стає потайливою: наприклад, припиняє розмовляти по телефону, коли ви з'являєтесь.
- Незрозуміло, на що він (вона) витрачає свої кишенькові гроші.
- Зникають ваші гроші та речі з дому.
- Сина (дочку) мучать сонливість або безсоння.
- Дитина виглядає блідою.
- Син (дочка) періодично перебуває у «незрозумілому» стані (порушена координація руху, незв'язне мовлення, підозрілі очі.
- В квартирі часто з'являється запах горілої трави, оцту, ацетону та клею.
- У дитини є плями крові на одязі.
- На руках сина (дочки) є наслідки ін'єкцій та синці.
- Дитина байдужа до свого фізичного стану та зовнішнього вигляду.
- У нього (неї) то зникає апетит і він худне, або, навпаки, багато їсть.
- Дитина носить одяг з довгими рукавами.
- Він (вона) часто каже неправду.
- Ви часто відчуваєте, що щось не так
- Якщо більше 7 ознак підходять до вашої дитини, то, більш за все, вона

дійсно вживає наркотики.

Якщо ви з'ясували, що ваша дитина вже вживає наркотичні речовини, поведіть себе спокійно, не панікуйте. Перш ніж діяти, зупиніться та дайте відповіді на наступні запитання:

- Чи правильно ви зрозуміли те, про що дізналися?
- Що ви можете зробити, щоб допомогти дитині?
- Як ви можете зберегти можливість довірливо спілкувати з дитиною?
- Чи вживає він (вона) наркотики постійно чи цей був тільки «експеримент»?

Якщо це був «експеримент» то, можливо, досить просто поговорити з дитиною.

Якщо стан здоров'я та поведінка дитини доводять, що вона приймає наркотики регулярно, значить, прийшов час звернутися до людей, які можуть допомогти. Це професіонали: наркологи, психотерапевти, психологи.

Пам'ятайте: ви не зумієте прожити життя за вашу дитину. Ви не зумієте примусити її змінитися, ви не зумієте примусити її прийняти вашу допомогу. Але ви в змозі зробити чимало, щоб бажання перемогти стало його особистим